

Prawo Rady Europy. Wymiar instytucjonalny i materialny
z perspektywy 70 lat doświadczeń

Prawa Człowieka i Prawo Międzynarodowe (nr 11)

redakcja naukowa
Bartłomiej Oręziak

**Prawo Rady Europy. Wymiar instytucjonalny i materialny
z perspektywy 70 lat doświadczeń**

Council of Europe Law. Institutional and substantive dimension from
the perspective of 70 years of experience

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Katedra Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarnego
Warszawa 2021

Prawo Człowieka i Prawo Międzynarodowe (nr 11)

Prawo Rady Europy: wymiar instytucjonalny i materialny
z perspektywy 70 lat doświadczeń

Council of Europe Law: Institutional and substantive dimension
from the perspective of 70 years of experience

REDAKTOR NAUKOWY SERII: dr hab. Elżbieta Karska, prof. UKSW

RECENZENCI: dr hab. Paweł Sobczyk, prof. UO
dr hab. Katarzyna Myszone-Kostrzewa, prof. UW

KOREKTA: Renata Zelik WYDAWNICTWOEPISTEME.PL

SKŁAD: Tomasz Smółka STUDIOFORMAT.PL

ISBN 978-83-64298-10-3

ISSN 2300-3472

© Copyright by the Authors, Warszawa 2021

Katedra Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarnego
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ul. Wóycickiego 1/3, bl. 17, 01-938 Warszawa
<http://wpia.uksw.edu.pl/node/231>

Spis treści

BARTŁOMIEJ ORĘZIAK Zakres przedmiotowy analizy: Prawo Rady Europy. Wymiar instytucjonalny i materialny z perspektywy 70 lat doświadczeń	9
DAGMARA GUT Prawo do sądu administracyjnego w systemie Rady Europy	29
KLAUDIA ŁUNIEWSKA, JOANNA REPEĆ Polski wymiar sprawiedliwości wobec ochrony praw dzieci w postępowaniu karnym. Analiza z perspektywy Rady Europy	49
KAROLINA KIEJNICH Prawo do skutecznego środka naprawczego w orzecznictwie ETPC	67
TOMASZ BOJANOWSKI Prawne aspekty mowy nienawiści w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	81
MALWINA MAGDALENA ROSŁONEK Prewencja tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania – wybrane gwarancje minimalne w europejskim systemie ochrony praw człowieka	99
JUSTYNA PIRUTA Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci	113
Bibliografia	125
Europejska Konwencja Praw Człowieka	141

Contents

BARTŁOMIEJ ORĘZIAK The scope of the analysis: Council of Europe Law. Institutional and substantive dimension from the perspective of 70 years of experience	9
DAGMARA GUT The Right to Administrative Court in the Council of Europe System . . .	29
KLAUDIA ŁUNIEWSKA, JOANNA REPEĆ The Judicial System in Poland in relation to the protection of children's rights in criminal proceedings. Analysis from the perspective of the Council of Europe	49
KAROLINA KIEJNICH The right to an effective remedy in the jurisprudence of the ECtHR	67
TOMASZ BOJANOWSKI Legal aspects of hate speech in the light of the case-law of the European Court of Human Rights	81
MALWINA MAGDALENA ROSŁONEK Prevention of torture and inhuman or degrading treatment – selected minimum guarantees in the European system of human rights protection	99
JUSTYNA PIRUTA The European Convention on the exercise of childrens' rights	113
Bibliography	125
European Convention on Human Rights	141

Bartłomiej Oręziak*

Zakres przedmiotowy analizy: Prawo Rady Europy. Wymiar instytucjonalny i materialny z perspektywy 70 lat doświadczeń

Dostrzegalny w XXI wieku proces postępu cywilizacyjnego, technicznego czy technologicznego dokonuje licznych zmian w wielu obszarach życia ludzkiego, nie wyłączając zmian zachodzących na płaszczyźnie normatywnej. Mowa tutaj o prawie *in genere*, więc nie tylko o jego tworzeniu, ale także interpretacji czy stosowaniu. Wyłania się z tego możliwy do zdefiniowania zakres implikacji, który niesie obszerny ładunek poznawczy. Ładunek, którym zajmują się badacze na całym świecie, dzięki czemu wzrasta zainteresowanie nim w różnych dziedzinach oraz dyscyplinach naukowych.

Jako relewantne przykłady powyższego można wskazać następujące obszary badawcze: e-zdrowie – dbanie o poprawę zdrowia pacjenta poprzez wykorzystanie przesyłu danych teleinformatycznych¹; elektroniczne dowody – znajdujące zastosowanie w postępowaniach sądowych w celu ustalenia stanów faktycznych konkretnych spraw, w tym przede wszystkim cyberprzestępstw²; inteligentne

---

* Mgr Bartłomiej Oręziak, doktorant w Katedrze Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarne, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

¹ M. Maheu, P. Whitten, A. Allen, *E-Health, Telehealth, and Telemedicine: A Guide to Startup and Success*, San Francisco 2001, s. 2–4; J. Martyniak, *Podstawy informatyki z elementami telemedycyny*, Kraków 2009, s. 180; M. Äärimaa, *Telemedicine Contribution of ICT to Health*, [w:] *E-Health Current Situation and Examples of Implemented and Beneficial E-Health Applications*, ed. by I. Lakovidis, P. Wilson, J.C. Healy, Amsterdam–Berlin–Oxford–Tokyo–Washington 2004, s. 112; M. Sosa-Iudicissa, *History of Telemedicine*, [w:] *Handbook of Telemedicine*, ed. by O. Ferrer-Roca, M. Sosa-Iudicissa, Amsterdam–Berlin–Oxford–Tokyo–Washington 1998, s. 1; K. Lops, *Cross-border Telemedicine. Opportunities and Barriers from an Economical and Legal Perspective*, Rotterdam 2008, s. 7.

² A. Kigerl, *CAN SPAM Act: An Empirical Analysis*, „International Journal of Cyber Criminology”, 2009, vol. 3, no. 2, s. 566–589; A. Shapiro, *The Internet*, „Foreign Policy”, 1999, no. 115, s. 14–27;

umowy – będące alternatywą dla tradycyjnych instrumentów obrotu prawnego³; waluty wirtualne – częstokroć traktowane jako nowy środek płatniczy⁴; problematyka linkowania jako przyczyny rozszerzonej odpowiedzialności prawnej za zamieszczanie hiperłączy w Internecie⁵; tzw. sztuczna inteligencja – w założeniu

---

A. Stolz, *Congress and Capital Punishment: An Exercise in Symbolic Politics*, „Law and Policy Quarterly”, 1983, vol. 5, no. 2, s. 157–180; B. Hancock, *US and Europe Cyber Crime Agreement Problems*, „Computers and Security”, 2000, vol. 19, no. 4, s. 306–307; B. Wible, *A Site Where Hackers are Welcome: Using Hack-in Contests to Shape Preferences and Deter Computer Crime*, „The Yale Law Journal”, 2003, vol. 112, no. 6, s. 1577–1623; C. Coleman, *Security Cyberspace – New Laws and Developing Strategies*, „Computer Law and Security Report”, 2003, vol. 19, no. 2, s. 131–136; E. Simon, *Cyberporn and Censorship: Constitutional Barriers to Preventing Access to Internet Pornography by Minors*, „The Journal of Criminal Law and Criminology”, 1998, vol. 88, no. 3, s. 1015–1048; I. Walden, *Harmonising Computer Crime Laws in Europe*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice”, 2004, vol. 12, no. 4, s. 321–336; J. Reidenberg, *Technology and Internet Jurisdiction*, „University of Pennsylvania Law Review”, 2005, vol. 153, no. 6, s. 1951–1974.

³ P. Venegas, *Guide to Smart Contracts. Blockchain Examples*, Cambridge 2017, s. 5–7; J. Garcia-Alfaro, G. Navarro-Arribas, H. Hartentein, J. Herrera-Joancomarti, *Data Privacy Management, Cryptocurrencies and Blockchain Technology*, Oslo 2017, s. 297–411; J. Alferes, L. Bertossi, G. Governatori, P. Fodor, D. Roman, *Rule Technologies. Research, Tools and Applications*, New York 2016, s. 151–199; B. Kelly, *The Bitcoin Big Bang. How Alternative Currencies Are about to Change the World*, New Jersey 2015, s. 149–163; Ch. Dennen, *Introducing Ethereum and Solidity*, New York 2017, s. 89–111; I. Bashir, *Mastering Blockchain. Distributed Ledgers, Decentralization and Smart Contracts Explained*, Birmingham 2017, s. 21–23, 43–44.

⁴ M. Miller, *The Ultimate Guide to Bitcoin*, Indianapolis 2014, s. 12; European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, Frankfurt am Main 2012, s. 13; The Financial Action Task Force Report, *Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CFT Risks*, Paris 2014, s. 4; European Banking Authority, *EBA Opinion on „Virtual Currencies”*, London 2014, s. 11; A. Sieroń, *Czym jest Bitcoin*, „Wrocław Economic Review”, 2013, vol. 19, no. 4, s. 31.

⁵ E. Rosati, *GS Media and Its Implications for the Construction of the Right of Communication to the Public within EU Copyright Architecture*, „Common Market Law Review”, 2017, no. 4, s. 1221–1230; P. Radosavljev, *For whom the Copyright Scale Tips: Has the CJEU Established a Proper Balance of Rights with its GS Media Case Judgement?*, „European Journal of Law and Technology”, 2017, vol. 8, no. 3, s. 5; J. Long, *Different Solutions for Similar Questions: Hyperlinks and the Right of Communication to the Public in China and the EU*, „International Review of Intellectual Property and Competition Law”, 2018, no. 4, s. 430–433; D. Visser, *Kroniek van de intellectuele eigendom*, „Nederlands Juristenblad”, 2018, vol. 93, s. 1025–1026; J. Koo, *Away We Ziggo: the Latest Chapter in the EU Communication to the Public Story*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice”, 2018, no. 7, s. 542–551; J. Nordemann, *Recent CJEU Case Law on Communication to the Public and its Application in Germany: A New EU Concept of Liability*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice”, 2018, no. 9, s. 744–756; I. Fernández-Díez, *La puesta a disposición de obras y prestaciones protegidas por quien no tiene la autorización de los titulares de derechos de propiedad intelectual cuando previamente se ha hecho accesible dicha obra en Internet con licencia del autor*, „La Ley Unión Europea”, 2018, no. 64, s. 2; D. Visser, *Hof van Justitie van de Europese Unie, 7 augustus 2018, C-161/17, ECLI: EU: C: 2018: 634*, „AMI: tijdschrift voor auteurs-, media-en informatierecht”, 2018, no. 8, s. 183–190; F. Wang, *Current*

może efektywnie zastępować zdolności ludzkie na wielu polach eksploatacji⁶. Zaprezentowany wycinek spektrum zastosowania nowoczesnych technologii w praktyce nie jest wyczerpujący, nie ma charakteru zamkniętego. Przedstawione przykłady mają na celu ukazanie, jak wiele obszarów życia ludzkiego zaczęło w XXI wieku wykorzystywać nowinki technologiczne.

Rada Europy powstała w 1949 roku, co oznacza, że w 2019 roku ta organizacja międzynarodowa świętowała swoje 70-lecie. Stanowi to zasadniczy powód, tytułowe zagadnienie oraz główną oś analityczną niniejszej publikacji monograficznej. Przez tak długi okres funkcjonowania Rada Europy musiała się mierzyć z wielością implikacji nieustannie zachodzących zmian. Rozważenie prawa Rady Europy w wymiarze instytucjonalnym i materialnym z perspektywy 70 lat doświadczeń stanowi główny cel niniejszej publikacji, zdefiniowany przez pryzmat autorskiego doboru najciekawszych supozycji analityczno-badawczych.

Zakres przedmiotowy poddawany analizie

Zakres przedmiotowy poddawany analizie w niniejszym opracowaniu monograficznym został zdeterminowany autorsko wyselekcjonowanymi płaszczyznami analityczno-badawczymi. Składają się na niego zagadnienia: prawa do sądu administracyjnego w systemie Rady Europy, prawnych aspektów mowy nienawiści na gruncie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, ewolucji ochrony praw człowieka na przykładzie prawa do skutecznego środka naprawczego w orzecznictwie ETPC, praw dziecka na podstawie Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci, wolności od tortur i innych form złego traktowania w aspekcie standardów europejskich oraz polskiej rzeczywistości oraz polskiego wymiaru sprawiedliwości w świetle ochrony praw dzieci

---

Developments – Europe, „Intellectual Property Forum: Journal of the Intellectual and Industrial Property Society of Australia and New Zealand”, 2018, no. 8, s. 61–65.

⁶ A. Silverman, *Mind, Machine, and Metaphor. An Essay on Artificial Intelligence and Legal Reasoning*. Boulder, Colorado 1993, s. 1; J. Searle, *Is the Brain's Mind a Computer Program?*, „Scientific American”, 1990, vol. 262, no. 1, s. 26; K. Bowrey, *Ethical Boundaries and Internet Cultures*, [w:] *Intellectual Property and Ethics*, ed. by L. Bentley, S. Maniatis, London 1998, s. 36; D. Partridge, *A New Guide to Artificial Intelligence*, New Jersey 1991, s. 1; M. Jankowska, *Podmiotowość prawna sztucznej inteligencji?*, [w:] *O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości*, red. A. Bielska-Brodziak, Katowice 2015, s. 171–197; J. Byrski, *Oprogramowanie zawierające elementy sztucznej inteligencji. Wybrane zagadnienia prawne*, [w:] *Experientia Docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. P. Kostański, P. Podrecki, T. Targosz, Warszawa 2017, s. 1331–1343.

w postępowaniu karnym. Powyższe kwestie pozwalają nakreślić następującą strukturę rozdziałów w niniejszym opracowaniu, która porządkuje przedstawianą materię w konkretne segmenty naukowe.

W rozdziale autorstwa pani Dagmary Gut pt. *Prawo do sądu administracyjnego w systemie Rady Europy* zajęto się przekrojowym przedstawieniem zagadnienia prawa do sądu administracyjnego w systemie Rady Europy. Zaprezentowano ewolucję rozumienia pojęcia praw i obowiązków o charakterze cywilnym z art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, wraz z jego wykładnią dokonaną przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Zauważono, że obecnie prawo do sądu z art. 6 EKPC obejmuje swoim zakresem dodatkowo sprawy administracyjne, które bezpośrednio wpływają na prawa i obowiązki o charakterze prywatnym. Następnie przedstawiono dzisiejszy kształt normy prawa do sądu administracyjnego w systemie Rady Europy, przy czym autorka uwzględniła rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy. W zakończeniu podkreślono rozwijający się katalog spraw administracyjnych pozostających pod jurysdykcją ETPC oraz doniosłość rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy w zakresie standardu prawa do sądu administracyjnego w Europie.

W rozdziale pani Klaudii Łuniewskiej oraz pani Joanny Repeć pt. *Polski wymiar sprawiedliwości wobec ochrony praw dzieci w postępowaniu karnym. Analiza z perspektywy Rady Europy* za główny cel uznano dokonanie analizy wybranych wycinków polskiego wymiaru sprawiedliwości w kontekście ochrony praw dzieci na przykładzie polskiego procesu karnego na podstawie przyjętych przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 17 listopada 2010 roku wraz z uzasadnieniem Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom. Autorki w swoich niezwykle ciekawych rozważaniach zwracają uwagę zarówno na genezę i cel powstania samych Wytycznych, jak i na podstawowe zasady, na których oparto sformułowane zalecenia dotyczące stworzenia przyjaznego dzieciom wymiaru sprawiedliwości. Nie pominie to także twórczego zaprezentowania szczegółowych rekomendacji przedstawiających propozycje działań i środków prawnych zmierzających do urzeczywistnienia celów stawianych w tym dokumencie. Panie Klaudia Łuniewska oraz Joanna Repeć na zakończenie przedstawiają ocenę obecnie wykorzystywanych środków prawnych i mechanizmów służących ochronie praw dziecka w postępowaniu karnym pod kątem zastosowania zasad i rekomendacji przedstawionych w Wytycznych.

W rozdziale pani Justyny Piruty pt. *Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci* zauważono, że w wielu dokumentach międzynarodowych podejmowano

próbę uregulowania przepisów dotyczących ochrony praw dzieci. Podkreślono, że jednym z takich dokumentów jest Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci, sporządzona w Strasburgu 25 stycznia 1996 roku, która posiada charakter wykonawczy, gdyż nie gwarantuje jedynie ochrony praw dzieci, ale ma zapewniać również prawidłowe wykonywanie tych praw. Autorka dodatkowo wskazuje, że przedmiotowa konwencja dotyczy dzieci przed ukończeniem 18 roku życia. Podkreśla także, że w trakcie postępowań organ sądowy powinien przykładać wagę do stanowiska dzieci, w tym także do tego, aby otrzymywały one wszelkie istotne informacje dotyczące sprawy. W ramach tego rozdziału zwrócono także uwagę na problematykę praktycznych aspektów wykonywania przez dzieci swoich praw procesowych.

W rozdziale pani Karoliny Kiejnich pt. *Prawo do skutecznego środka naprawczego w orzecznictwie ETPC* zajęto się problematyką art. 13 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Autorka podkreśliła, że przez wiele lat ten artykuł nieczęsto pojawiał się w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Wskazano, że ETPC uznawał niezależne naruszenia innych artykułów, twierdząc, że przepis ten nie ma charakteru samoistnego, uzupełnia jedynie zakres ochrony wynikający z innych postanowień EKPC przewidujących prawa i wolności jednostki. Kluczowym wyrokiem w tym zakresie była sprawa Kudła przeciwko Polsce z 2000 roku, gdyż ETPC pierwszy raz w historii uznał za zasadną osobną ocenę zarzutów naruszenia art. 6 ust. 1 i art. 13 EKPC. Pani Karolina Kiejnich zwróciła szczególną uwagę na ten fakt oraz na okoliczność, iż dyskursy akademicki oraz legislacyjny w tym obszarze nie są zamknięte. Autorka zauważyła przy tym, że instrumenty normatywne przyjęte w wyniku wyroku w sprawie Kudła przeciwko Polsce wydają się nie być w całości zgodne z wymogami ETPC i standardami skutecznej ochrony.

W rozdziale autorstwa pana Tomasza Bojanowskiego pt. *Prawne aspekty mowy nienawiści na gruncie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* dokonano analizy mowy nienawiści na gruncie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Podkreślono, że bogate orzecznictwo ETPC pozwala na ujęcie wskazanego problemu w kilku aspektach oraz ukazuje złożoność problemu. Autor stara się ukazać niejednorodność orzecznictwa w tym zakresie oraz jego elastyczność. Co ciekawe, zauważa, że aktualna linia orzecznicza ETPC może rodzić określone zagrożenia w aspekcie ograniczenia normatywnie przewidzianych wolności. Zdaniem autora najbardziej narażona jest wolność słowa. Uwzględnia przy tym stosowanie aktów prawa międzynarodowego typu *soft law*. Z rozdziału płynnie wniosek, że konieczna jest interdyscyplinarna debata

dotycząca pojęcia mowy nienawiści na szczeblu akademickim oraz wypracowanie rozwiązań pozwalających na określenie statusu tego zjawiska na gruncie europejskiego porządku prawnego. Autor proponuje także stworzenie uniwersalnej definicji mowy nienawiści.

Rozdział autorstwa pani Malwiny Rosłonek pt. *Prewencja tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania – wybrane gwarancje minimalne w europejskim systemie ochrony praw człowieka* opiera się na założeniu, że zakaz tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania ma charakter fundamentalny w EKPC, pomija natomiast uregulowania dotyczące ogólnego obowiązku przestrzegania praw człowieka oraz respektowania prawa do życia. Zdaniem autorki, prowadzi to do wniosku, że decydenci europejscy za priorytet stawiają sobie ochronę społeczeństwa przed tą formą nadużyć ze strony władzy, czego wyrazem są wyroki ETPC oraz powołanie Europejskiego Komitetu do Spraw Zapobiegania Torturom. Dodatkowo, uwydatniono, że dotychczasowe doświadczenia Rady Europy pozwoliły wypracować szereg standardów mających na celu zapobieganie torturom, niehumanitarnemu i poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Pani Malwina Rosłonek, analizując główne zagadnienie, nie pominęła także aspektów wdrażania przedmiotowych standardów do polskiego systemu normatywnego.

Traktaty Rady Europy

Za rozsądne w ramach niniejszej monografii naukowej, traktującej o prawie Rady Europy w wymiarze instytucjonalnym i materialnym z perspektywy 70 lat doświadczeń, wydaje się zaprezentowanie zestawienia traktatów wydanych w ramach działalności tej instytucji, co istotne – przy zachowaniu ich nazewnictwa z oficjalnych tekstów. Najbardziej rzetelne będzie zatem ich zaprezentowanie w języku angielskim.

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
223	Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data	10.10.2018	
222	Protocol amending the Additional Protocol to the Convention on the Transfer of Sentenced Persons	22.11.2017	

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
221	Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property	19.05.2017	
220	Council of Europe Convention on Cinematographic Co-Production (revised)	30.01.2017	01.10.2017
219	Protocol amending the European Landscape Convention	01.08.2016	
218	Council of Europe Convention on an Integrated Safety, Security and Service Approach at Football Matches and Other Sports Events	03.07.2016	01.11.2017
217	Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism	22.10.2015	01.07.2017
216	Council of Europe Convention against Trafficking in Human Organs	25.03.2015	01.03.2018
215	Council of Europe Convention on the Manipulation of Sports Competitions	18.09.2014	01.09.2019
214	Protocol No. 16 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	02.10.2013	01.08.2018
213	Protocol No. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	24.06.2013	
212	Fourth Additional Protocol to the European Convention on Extradition	20.09.2012	01.06.2014
211	Council of Europe Convention on the counterfeiting of medical products and similar crimes involving threats to public health	28.10.2011	01.01.2016
210	Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence	11.05.2011	01.08.2014
209	Third Additional Protocol to the European Convention on Extradition	10.11.2010	01.05.2012
208	Protocol amending the Convention on Mutual Administrative Assistance in Tax Matters	27.05.2010	01.06.2011
207	Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local authority	16.11.2009	01.06.2012
206	Protocol No. 3 to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities concerning Euroregional Co-operation Groupings (ECGs)	16.11.2009	01.03.2013
205	Council of Europe Convention on Access to Official Documents	18.06.2009	01.12.2020

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
204	Protocol No. 14bis to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	27.05.2009	01.10.2009
203	Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Genetic Testing for Health Purposes	27.11.2008	01.07.2018
202	European Convention on the Adoption of Children (Revised)	27.11.2008	01.09.2011
201	Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse	25.10.2007	01.07.2010
200	Council of Europe Convention on the avoidance of statelessness in relation to State succession	19.05.2006	01.05.2009
199	Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society	27.10.2005	01.06.2011
198	Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism	16.05.2005	01.05.2008
197	Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings	16.05.2005	01.02.2008
196	Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism	16.05.2005	01.06.2007
195	Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research	25.01.2005	01.09.2007
194	Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention	13.05.2004	01.06.2010
193	European Convention for the Protection of Animals during International Transport (Revised)	06.11.2003	14.03.2006
192	Convention on Contact concerning Children	15.05.2003	01.09.2005
191	Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption	15.05.2003	01.02.2005
190	Protocol amending the European Convention on the Suppression of Terrorism	15.05.2003	
189	Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems	28.01.2003	01.03.2006
188	Additional Protocol to the Anti-Doping Convention	12.09.2002	01.04.2004

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
187	Protocol No. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning the abolition of the death penalty in all circumstances	03.05.2002	01.07.2003
186	Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin	24.01.2002	01.05.2006
185	Convention on Cybercrime	23.11.2001	01.07.2004
184	Protocol to the European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage, on the Protection of Television Productions	08.11.2001	01.04.2014
183	European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage	08.11.2001	01.01.2008
182	Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters	08.11.2001	01.02.2004
181	Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, regarding supervisory authorities and transborder data flows	08.11.2001	01.07.2004
180	Convention on Information and Legal Co-operation concerning „Information Society Services”	04.10.2001	
179	Additional Protocol to the European Agreement on the Transmission of Applications for Legal Aid	04.10.2001	01.09.2002
178	European Convention on the Legal Protection of Services based on, or consisting of, Conditional Access	24.01.2001	01.07.2003
177	Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	04.11.2000	01.04.2005
176	European Landscape Convention	20.10.2000	01.03.2004
175	European Convention on the Promotion of a Transnational Long-Term Voluntary Service for Young People	11.05.2000	
174	Civil Law Convention on Corruption	04.11.1999	01.11.2003
173	Criminal Law Convention on Corruption	27.01.1999	01.07.2002
172	Convention on the Protection of Environment through Criminal Law	04.11.1998	
171	Protocol amending the European Convention on Transfrontier Television	01.10.1998	01.03.2002
170	Protocol of Amendment to the European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes	22.06.1998	02.12.2005

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
169	Protocol No. 2 to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities concerning interterritorial co-operation	05.05.1998	01.02.2001
168	Additional Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, on the Prohibition of Cloning Human Beings	12.01.1998	01.03.2001
167	Additional Protocol to the Convention on the Transfer of Sentenced Persons	18.12.1997	01.06.2000
166	European Convention on Nationality	06.11.1997	01.03.2000
165	Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region	11.04.1997	01.02.1999
164	Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine	04.04.1997	01.12.1999
163	European Social Charter (revised)	03.05.1996	01.07.1999
162	Sixth Protocol to the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe	05.03.1996	01.11.1998
161	European Agreement relating to persons participating in proceedings of the European Court of Human Rights	05.03.1996	01.01.1999
160	European Convention on the Exercise of Children's Rights	25.01.1996	01.07.2000
159	Additional Protocol to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities	09.11.1995	01.12.1998
158	Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints	09.11.1995	01.07.1998
157	Framework Convention for the Protection of National Minorities	01.02.1995	01.02.1998
156	Agreement on Illicit Traffic by Sea, implementing Article 17 of the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances	31.01.1995	01.05.2000
155	Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby	11.05.1994	01.11.1998
154	Protocol to the European Convention on Social Security	11.05.1994	

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
153	European Convention relating to questions on Copyright Law and Neighbouring Rights in the Framework of Transfrontier Broadcasting by Satellite	11.05.1994	
152	Protocol No. 2 to the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment	04.11.1993	01.03.2002
151	Protocol No. 1 to the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment	04.11.1993	01.03.2002
150	Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment	21.06.1993	
149	Second Protocol amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality	02.02.1993	24.03.1995
148	European Charter for Regional or Minority Languages	05.11.1992	01.03.1998
147	European Convention on Cinematographic Co-Production	02.10.1992	01.04.1994
146	Protocol No. 10 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	25.03.1992	
145	Protocol of Amendment to the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes	06.02.1992	
144	Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level	05.02.1992	01.05.1997
143	European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)	16.01.1992	25.05.1995
142	Protocol amending the European Social Charter	21.10.1991	
141	Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime	08.11.1990	01.09.1993
140	Protocol No. 9 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	06.11.1990	01.10.1994
139	European Code of Social Security (Revised)	06.11.1990	
138	European Convention on the General Equivalence of Periods of University Study	06.11.1990	01.01.1991
137	Fifth Protocol to the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe	18.06.1990	01.11.1991
136	European Convention on Certain International Aspects of Bankruptcy	05.06.1990	
135	Anti-Doping Convention	16.11.1989	01.03.1990

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
134	Protocol to the Convention on the Elaboration of a European Pharmacopoeia	16.11.1989	01.11.1992
133	Protocol to the Convention on Insider Trading	11.09.1989	01.10.1991
132	European Convention on Transfrontier Television	05.05.1989	01.05.1993
131	Third Additional Protocol to the Protocol to the European Agreement on the Protection of Television Broadcasts	20.04.1989	
130	Convention on Insider Trading	20.04.1989	01.10.1991
129	Arrangement for the Application of the European Agreement of 17 October 1980 concerning the Provision of Medical Care to Persons during Temporary Residence	26.05.1988	
128	Additional Protocol to the European Social Charter	05.05.1988	04.09.1992
127	Convention on Mutual Administrative Assistance in Tax Matters	25.01.1988	01.04.1995
126	European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment	26.11.1987	01.02.1989
125	European Convention for the Protection of Pet Animals	13.11.1987	01.05.1992
124	European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations	24.04.1986	01.01.1991
123	European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes	18.03.1986	01.01.1991
122	European Charter of Local Self-Government	15.10.1985	01.09.1988
121	Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe	03.10.1985	01.12.1987
120	European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events and in particular at Football Matches	19.08.1985	01.11.1985
119	European Convention on Offences relating to Cultural Property	23.06.1985	
118	Protocol No. 8 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	19.03.1985	01.01.1990
117	Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	22.11.1984	01.11.1988
116	European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes	24.11.1983	01.02.1988

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
115	Protocol amending the European Agreement on the Restriction of the Use of certain Detergents in Washing and Cleaning Products	25.10.1983	01.11.1984
114	Protocol No. 6 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms concerning the Abolition of the Death Penalty	28.04.1983	01.03.1985
113	Additional Protocol to the Protocol to the European Agreement on the Protection of Television Broadcasts	21.03.1983	01.01.1985
112	Convention on the Transfer of Sentenced Persons	21.03.1983	01.07.1985
111	Additional Protocol to the European Agreement on the Exchanges of Blood-Grouping Reagents	01.01.1983	01.01.1985
110	Additional Protocol to the Agreement on the Temporary Importation, free of duty, of Medical, Surgical and Laboratory Equipment for Use on free loan in Hospitals and other Medical Institutions for Purposes of Diagnosis or Treatment	01.01.1983	01.01.1985
109	Additional Protocol to the European Agreement on the Exchange of Therapeutic Substances of Human Origin	01.01.1983	01.01.1985
108	Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data	28.01.1981	01.10.1985
107	European Agreement on Transfer of Responsibility for Refugees	16.10.1980	01.12.1980
106	European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities	21.05.1980	22.12.1981
105	European Convention on Recognition and Enforcement of Decisions concerning Custody of Children and on Restoration of Custody of Children	20.05.1980	01.09.1983
104	Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats	19.09.1979	01.06.1982
103	Additional Protocol to the European Convention for the Protection of Animals during International Transport	10.05.1979	07.11.1989
102	European Convention for the Protection of Animals for Slaughter	10.05.1979	11.06.1982
101	European Convention on the Control of the Acquisition and Possession of Firearms by Individuals	28.06.1978	01.07.1982
100	European Convention on the Obtaining Abroad of Information and Evidence in Administrative Matters	15.03.1978	01.01.1983

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
099	Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters	17.03.1978	12.04.1982
098	Second Additional Protocol to the European Convention on Extradition	17.03.1978	05.06.1983
097	Additional Protocol to the European Convention on Information on Foreign Law	15.03.1978	31.08.1979
096	Additional Protocol to the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality	24.11.1977	17.10.1983
095	Protocol amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality	24.11.1977	08.09.1978
094	European Convention on the Service Abroad of Documents relating to Administrative Matters	24.11.1977	01.11.1982
093	European Convention on the Legal Status of Migrant Workers	24.11.1977	01.05.1983
092	European Agreement on the Transmission of Applications for Legal Aid	27.01.1977	28.02.1977
091	European Convention on Products Liability in regard to Personal Injury and Death	27.01.1977	
090	European Convention on the Suppression of Terrorism	27.01.1977	04.08.1978
089	Additional Protocol to the European Agreement on the Exchange of Tissue-Typing Reagents	24.06.1976	23.04.1977
088	European Convention on the International Effects of Deprivation of the Right to Drive a Motor Vehicle	03.06.1976	28.04.1983
087	European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes	10.03.1976	10.09.1978
086	Additional Protocol to the European Convention on Extradition	15.10.1975	20.08.1979
085	European Convention on the Legal Status of Children born out of Wedlock	15.10.1975	11.08.1978
084	European Agreement on the Exchange of Tissue-Typing Reagents	17.09.1974	23.04.1977
083	European Convention on the Social Protection of Farmers	06.05.1974	17.06.1977
082	European Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitation to Crimes against Humanity and War Crimes	25.01.1974	27.06.2003
081	Additional Protocol to the Protocol to the European Agreement on the Protection of Television Broadcasts	14.01.1974	31.12.1974

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
080	Agreement on the Transfer of Corpses	26.10.1973	11.11.1975
079	European Convention on Civil Liability for Damage caused by Motor Vehicles	14.05.1973	
078A	Supplementary Agreement for the Application of the European Convention on Social Security	14.12.1972	01.03.1977
078	European Convention on Social Security	14.12.1972	01.03.1977
077	Convention on the Establishment of a Scheme of Registration of Wills	16.05.1972	20.03.1976
076	European Convention on the Calculation of Time-Limits	16.05.1972	28.04.1983
075	European Convention on the Place of Payment of Money Liabilities	16.05.1972	
074A	Additional Protocol to the European Convention on State Immunity	16.05.1972	22.05.1985
074	European Convention on State Immunity	16.05.1972	11.06.1976
073	European Convention on the Transfer of Proceedings in Criminal Matters	15.05.1972	30.03.1978
072	Convention relating to Stops on Bearer Securities in International Circulation	28.05.1970	11.02.1979
071	European Convention on the Repatriation of Minors	28.05.1970	28.07.2015
070	European Convention on the International Validity of Criminal Judgments	28.05.1970	26.07.1974
069	European Agreement on continued Payment of Scholarships to students studying abroad	12.12.1969	02.10.1971
068	European Agreement on Au Pair Placement	24.11.1969	30.05.1971
067	European Agreement relating to Persons participating in Proceedings of the European Commission and Court of Human Rights	06.05.1969	17.04.1971
066	European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage	06.05.1969	20.11.1970
065	European Convention for the Protection of Animals during International Transport	13.12.1968	20.02.1971
064	European Agreement on the Restriction of the Use of certain Detergents in Washing and Cleaning Products	16.09.1968	16.02.1971
063	European Convention on the Abolition of Legalisation of Documents executed by Diplomatic Agents or Consular Officers	07.06.1968	14.08.1970
062	European Convention on Information on Foreign Law	07.06.1968	17.12.1969

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
061B	Protocol to the European Convention on Consular Functions relating to Consular Functions in respect of Civil Aircraft	11.12.1967	
061A	Protocol to the European Convention on Consular Functions concerning the Protection of Refugees	11.12.1967	
061	European Convention on Consular Functions	11.12.1967	09.06.2011
060	European Convention on Foreign Money Liabilities	11.12.1967	
059	European Agreement on the Instruction and Education of Nurses	25.10.1967	07.08.1969
058	European Convention on the Adoption of Children	24.04.1967	26.04.1968
057	European Convention on Establishment of Companies	20.01.1966	
056	European Convention providing a Uniform Law on Arbitration	20.01.1966	
055	Protocol No. 5 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending Articles 22 and 40 of the Convention	20.01.1966	20.12.1971
054	Protocol to the European Agreement on the Protection of Television Broadcasts	22.01.1965	24.03.1965
053	European Agreement for the Prevention of Broadcasts transmitted from Stations outside National Territories	22.01.1965	19.10.1967
052	European Convention on the Punishment of Road Traffic Offences	30.11.1964	18.07.1972
051	European Convention on the Supervision of Conditionally Sentenced or Conditionally Released Offenders	30.11.1964	22.08.1975
050	Convention on the Elaboration of a European Pharmacopoeia	22.07.1964	08.05.1974
049	Protocol to the European Convention on the Equivalence of Diplomas leading to Admission to Universities	03.06.1964	04.07.1964
048A	Protocol to the European Code of Social Security	16.04.1964	17.03.1968
048	European Code of Social Security	16.04.1964	17.03.1968
047	Convention on the Unification of Certain Points of Substantive Law on Patents for Invention	27.11.1963	01.08.1980
046	Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto	16.09.1963	02.05.1968

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
045	Protocol No. 3 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending Articles 29, 30 and 34 of the Convention	06.05.1963	21.09.1970
044	Protocol No. 2 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, conferring upon the European Court of Human Rights competence to give advisory opinions	06.05.1963	21.09.1970
043	Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality	06.05.1963	28.03.1968
042	Agreement relating to Application of the European Convention on International Commercial Arbitration	17.12.1962	25.01.1965
041	Convention on the Liability of Hotel-keepers concerning the Property of their Guests	17.12.1962	15.02.1967
040	Agreement between the Member States of the Council of Europe on the issue to Military and Civilian War-Disabled of an International Book of Vouchers for the repair of Prosthetic and Orthopaedic Appliances	17.12.1962	27.12.1963
039	European Agreement on the Exchanges of Blood-Grouping Reagents	14.05.1962	14.10.1962
038	European Agreement on Mutual Assistance in the matter of Special Medical Treatments and Climatic Facilities	14.05.1962	15.06.1962
037	European Agreement on Travel by Young Persons on Collective Passports between the Member Countries of the Council of Europe	16.12.1961	17.01.1962
036	Fourth Protocol to the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe	16.12.1961	16.12.1961
035	European Social Charter	18.10.1961	26.02.1965
034	European Agreement on the Protection of Television Broadcasts	22.06.1960	01.07.1961
033	Agreement on the Temporary Importation, free of duty, of Medical, Surgical and Laboratory Equipment for use on free loan in Hospitals and other Medical Institutions for purposes of Diagnosis or Treatment	28.04.1960	29.07.1960
032	European Convention on the Academic Recognition of University Qualifications	14.12.1959	27.11.1961
031	European Agreement on the Abolition of Visas for Refugees	20.04.1959	04.09.1960
030	European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters	20.04.1959	12.06.1962

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
029	European Convention on Compulsory Insurance against Civil Liability in respect of Motor Vehicles	20.04.1959	22.09.1969
028	Third Protocol to the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe	06.03.1959	15.03.1963
027	European Agreement concerning Programme Exchanges by means of Television Films	15.12.1958	01.07.1961
026	European Agreement on the Exchange of Therapeutic Substances of Human Origin	15.12.1958	01.01.1959
025	European Agreement on Regulations governing the Movement of Persons between Member States of the Council of Europe	13.12.1957	01.01.1958
024	European Convention on Extradition	13.12.1957	18.04.1960
023	European Convention for the Peaceful Settlement of Disputes	29.04.1957	30.04.1958
022	Second Protocol to the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe	15.12.1956	15.12.1956
021	European Convention on the Equivalence of Periods of University Study	15.12.1956	18.09.1957
020	Agreement on the Exchange of War Cripples between Member Countries of the Council of Europe with a view to Medical Treatment	13.12.1955	01.01.1956
019	European Convention on Establishment	13.12.1955	23.02.1965
018	European Cultural Convention	19.12.1954	05.05.1955
017	European Convention on the International Classification of Patents for Inventions	19.12.1954	01.08.1955
016	European Convention relating to the Formalities required for Patent Applications	11.12.1953	01.06.1955
015	European Convention on the Equivalence of Diplomas leading to Admission to Universities	11.12.1953	20.04.1954
014A	Protocol to the European Convention on Social and Medical Assistance	11.12.1953	01.07.1954
014	European Convention on Social and Medical Assistance	11.12.1953	01.07.1954
013A	Protocol to the European Interim Agreement on Social Security other than Schemes for Old Age, Invalidity and Survivors	11.12.1953	01.10.1954
013	European Interim Agreement on Social Security other than Schemes for Old Age, Invalidity and Survivors	11.12.1953	01.07.1954

Numer	Tytuł	Otwarcie traktatu	Wejście w życie
012A	Protocol to the European Interim Agreement on Social Security Schemes Relating to Old Age, Invalidity and Survivors	11.12.1953	01.10.1954
012	European Interim Agreement on Social Security Schemes Relating to Old Age, Invalidity and Survivors	11.12.1953	01.07.1954
010	Protocol to the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe	06.11.1952	11.07.1956
009	Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	20.03.1952	18.05.1954
005	Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms	04.11.1950	03.09.1953
002	General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe	02.09.1949	10.09.1952
001	Statute of the Council of Europe	05.05.1949	03.08.1949

Źródło: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list> [dostęp: 17.11.2020]

Podsumowanie

Zaprezentowany powyżej zakres przedmiotowy poddany analizie w niniejszym opracowaniu monograficznym jednoznacznie ukazuje zmienność prawa *in genere*, w tym w szczególności ewolucję prawa Rady Europy w wymiarze instytucjonalnym i materialnym z perspektywy 70-letniego doświadczenia jej funkcjonowania. Z uwagi na przeanalizowanie kwestii zarówno prawa do sądu administracyjnego w systemie Rady Europy, prawnych aspektów mowy nienawiści na gruncie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, ewolucji ochrony praw człowieka na przykładzie prawa do skutecznego środka naprawczego w orzecznictwie ETPC, praw dziecka na podstawie Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci, wolności od tortur i innych form złego traktowania w aspekcie standardów europejskich oraz polskiej rzeczywistości, jak i polskiego wymiaru sprawiedliwości w świetle ochrony praw dzieci w postępowaniu karnym, poruszane problemy naukowe i ich implikacje praktyczne przedstawiane w monografii mogą okazać się przydatne nie tylko teoretykom w dyscyplinie nauk prawnych, ale także praktykom, a więc zainteresowani nią mogą być także sędziowie, prokuratorzy, radcy prawni czy adwokaci. Wydaje

się, że poszczególne rozdziały są zróżnicowane tematycznie, dotyczą nie tylko problemów ogólnych, ale także szczegółowych oraz inspirują do przemyśleń i refleksji. Dobór zagadnień, obrazujący dość skomplikowane zagadnienia prawa oraz praktyki, wynika z zainteresowań naukowych autorów zajmujących się tym tematem. Finalnie, dziękując wszystkim autorom za owocną współpracę, zachęcam do zapoznania się z ich tekstami.

Summary

The scope of the analysis: Council of Europe Law. Institutional and substantive dimension from the perspective of 70 years of experience

This chapter aims to present the scope of “Council of Europe Law: Institutional and substantive dimension from the perspective of 70 years of experience”. In the first place, introductory comments indicating the importance of the discussed issues in this monograph were presented. Then, the subject scope was discussed to analyze where the main research problems discussed in individual chapters were presented. After the above, the subject to analyze in this scientific monograph and a list of Treaties of the Council of Europe were presented. The chapter ends with a short conclusion.

Prawo do sądu administracyjnego w systemie Rady Europy

Przedmiot niniejszej monografii, tj. prawo Rady Europy z perspektywy 70 lat doświadczeń, naturalnie skłania do refleksji przekrojowych i podsumowujących. Na przestrzeni lat prawo Rady Europy, w tym zwłaszcza Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC, Konwencja)¹, znacząco ewoluowało, nie tylko poprzez wypracowywanie kolejnych konwencji czy protokołów dodatkowych do EKPC, ale szczególnie pod wpływem działalności orzeczniczej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC, Trybunał).

Jednym z najistotniejszych kanonów interpretacyjnych EKPC stało się bowiem dokonywanie dynamicznej (ewolucyjnej) wykładni Konwencji², przejawiające się w ujmowaniu jej jako „żywego instrumentu” (*living instrument*), który „musi być interpretowany z uwzględnieniem dzisiejszych warunków”³. Z uwagi na przyjęcie tej dyrektywy interpretacyjnej przez Trybunał w literaturze wyróżnia się dwie tendencje. Pierwsza polega na szerokiej interpretacji praw i wolności określonych w EKPC na korzyść jednostki oraz restrykcyjnej interpretacji klauzul, które te prawa i wolności ograniczają. Druga zaś dotyczy

---

* Mgr Dagmara Gut, doktorantka w Katedrze Postępowania Administracyjnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

¹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 483 ze zm.).

² P. Łącki, *Uzasadnienie dynamicznej wykładni Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności – pytania krytyczne*, „Przegląd Sejmowy”, 2017, nr 2, s. 8.

³ Po raz pierwszy określenia tego użyto w wyroku ETPC z dnia 25 kwietnia 1979 r., 5856/72, Tyrer przeciwko Wielkiej Brytanii, HUDOC. Później pojawiało się ono w wielu innych wyrokach, zob. m.in. wyrok ETPC z dnia 7 czerwca 2001 r., 39594/98, Kress przeciwko Francji, HUDOC (§ 70); wyrok ETPC z dnia 4 lutego, 46827/99 i 46951/99, Mamatkulov i Askarov przeciwko Turcji, HUDOC.

zmian w orzecznictwie ETPC, które podążają za zmianami społecznymi zachodzącymi w Europie⁴.

Dobłą ilustracją powyższej ewolucyjnej wykładni prawa dokonywanej przez Trybunał jest wykładnia art. 6 ust. 1 EKPC, prowadząca do rozszerzenia kognicji ETPC o sprawy tradycyjnie rozpatrywane przez sądy administracyjne.

Zarys problemu

Z art. 6 ust. 1 Konwencji, statuującego tzw. prawo do rzetelnego procesu sądowego, *expressis verbis* wynika, że „każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości”.

Z uwagi na użyte w tym przepisie sformułowania „prawa i obowiązki o charakterze cywilnym” (*civil rights and obligations*) oraz „oskarżeń w sprawach karnych” (*criminal charges*) początkowo organy strasburskie przyjmowały, że do tego, aby uznać sprawę za cywilną, podstawowe znaczenie ma podział na prawo prywatne i prawo publiczne oraz ocena wyniku samego postępowania w sferze kształtowania określonych uprawnień i obowiązków na gruncie prawa prywatnego⁵. W związku z tym sprawy tradycyjnie rozpatrywane przez sądy administracyjne, jako niemieszczące się ani w klasycznym rozumieniu spraw

---

⁴ M.A. Nowicki, *Wprowadzenie do interpretacji EKPCz*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 2010, nr 1, s. 8; szerzej: C.C. Morrisson, *The Dynamic of Development in the European Human Rights Convention System*, The Hague, Boston, London 1981; D. Harris, M. O’Boyle, C. Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford 2018; F. van Dijk, F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak, *Theory and Practice of the European Convention of Human Rights*, Cambridge, Antwerp, Portland 2018.

⁵ J.E. Kulikowska-Kulesza, *Polskie postępowanie przed sądami administracyjnymi w świetle standardów ETPC w zakresie prawa do rzetelnego procesu sądowego*, Kraków 2016, s. 46.

cywilnych, ani klasycznym rozumieniu spraw karnych, pozostawały poza zakresem jurysdykcji Trybunału.

Ewolucja rozumienia pojęcia praw i obowiązków o charakterze cywilnym w orzecznictwie ETPC

Powyższe stanowisko z upływem lat stawało się jednak coraz mniej popularne i ulegało istotnym przekształceniom, zmierzającym w kierunku coraz szerszego rozumienia pojęcia praw i obowiązków o charakterze cywilnym, o którym mowa w art. 6 ust. 1 EKPC.

Precedensowym, w powyższym kontekście, orzeczeniem był wyrok z dnia 16 lipca 1971 r. w sprawie 2614/65, Ringeisen przeciwko Austrii⁶, dotyczący postępowania przed organem administracji, od którego decyzji uzależniona była ważność przeniesienia własności⁷. Skarżący zarzucił Austrii naruszenie art. 6 EKPC, podnosząc, że organ administracji, który wydał decyzję, nie spełniał standardów określonych w tym przepisie, ponieważ, w jego rozumieniu, nie był sądem. Sprawę jako pierwsza rozpoznała Komisja Praw Człowieka⁸, uznając, że art. 6 EKPC nie ma w przedmiotowej sprawie zastosowania, bowiem tak szerokie rozumienie pojęcia sprawy cywilnej byłoby niezgodne z intencją państw-stron EKPC⁹. Zdaniem Komisji termin „prawa i obowiązki o charakterze cywilnym” musi być bowiem rozumiany wąsko, a więc może on odnosić się tylko do stosunków prawnych pomiędzy jednostkami, z wyłączeniem stosunków, w których dochodzi do konfrontacji pomiędzy obywatelem a organem wykonującym władztwo publiczne¹⁰. Na uwagę zasługuje fakt, że stanowisko to nie zostało jednak przyjęte jednogłośnie. Przegłosowana część członków Komisji uznała bowiem, że art. 6 EKPC powinien mieć zastosowanie w przedmiotowej sprawie jako gwarant prawa do rozpoznania sprawy przez niezawisły i bezstronny sąd oraz dokonywanej przez niego kontroli decyzji administracyjnych, pod

⁶ Wyrok ETPC z dnia 16 lipca 1971 r., 2614/65, Ringeisen przeciwko Austrii, HUDOC.

⁷ J.E. Kulikowska-Kulesza, *op. cit.*, s. 47.

⁸ Komisja Praw Człowieka została zlikwidowana w wyniku reformy wprowadzonej przez Protokół 11 do EKPC.

⁹ Raport Komisji Praw Człowieka z dnia 19 marca 1970 r., 2614/65, Michael Ringeisen przeciwko Austrii, HUDOC.

¹⁰ *Ibidem*: *civil rights and obligations must be interpreted restrictively so as to comprise such legal relationships only as are typical of relations between private individuals, to the exclusion of such legal relations in which citizen is confronted with those who exercise public authority.*

warunkiem, że decyzje te dotyczą praw cywilnych zagwarantowanych przez przepisy prawa krajowego¹¹.

W podobnym kierunku podążył także ETPC, rozpatrujący sprawę jako organ drugiej instancji. Trybunał przyjął bowiem, że dla zastosowania art. 6 ust. 1 EKPC nie ma znaczenia, czy obie strony sporu są osobami prywatnymi¹² ani, czy uprzednio, zgodnie z prawem krajowym, prowadzono postępowanie cywilne czy administracyjne oraz przed jakim sądem było ono prowadzone¹³. Brzmienie art. 6 EKPC, zdaniem Trybunału, jest bowiem szersze i obejmuje wszystkie postępowania, których rezultat ma wpływ na prawa i obowiązki o charakterze cywilnym¹⁴.

W omawianym wyroku Trybunał uznał zatem, że pojęcie praw i obowiązków o charakterze cywilnym (*civil rights and obligations*) powinno być rozumiane w sposób autonomiczny, a więc niezależny od jego interpretowania w porządkach prawnych poszczególnych krajów członkowskich Rady Europy. Dla uznania, czy dana sprawa ma charakter cywilny, istotne jest bowiem wyłącznie to, czy występuje w niej bezpośredni związek pomiędzy rezultatem postępowania a treścią praw i obowiązków o charakterze cywilnym jednej lub obydwu stron postępowania¹⁵.

Kolejnym, prekursorskim wyrokiem, ugruntowującym niejako zakresione powyżej stanowisko Trybunału, był wyrok w sprawie Köning przeciwko Niemcom z 28 czerwca 1978 roku¹⁶, dotyczący postępowania przed organem administracji w zakresie wpisu na listę lekarzy prowadzących prywatną praktykę. W tym orzeczeniu ETPC nie podzielił bowiem zgłaszanej przez państwo argumentacji, jakoby zarzut naruszenia art. 6 EKPC nie miał zastosowania w niniejszej sprawie, ponieważ wpis na listę lekarzy prowadzących prywatną praktykę stanowi akt władzy, a co za tym idzie spór pomiędzy jednostką a państwem nie ma tu charakteru cywilnego. Trybunał uznał, podobnie jak w wyroku Ringeisen przeciwko

¹¹ J.E. Kulikowska-Kulesza, *op. cit.*, s. 47.

¹² Wyrok ETPC z dnia 16 lipca 1971 r., 2614/65, Ringeisen przeciwko Austrii, HUDOC, § 94: *For Article 6 paragraph 1 to be applicable to a case ("contestation") it is not necessary that both parties to the proceedings should be private persons.*

¹³ *Ibidem*, § 94: *The character of the legislation which governs how the matter is to be determined (civil, commercial, administrative law, etc.) and that of the authority which is invested with jurisdiction in the matter (ordinary court, administrative body, etc.) are therefore of little consequence.*

¹⁴ *Ibidem*, § 94: *The wording of Article 6, is far wider [...] covers all proceedings the result of which is decisive for private rights and obligations.*

¹⁵ M. Kowalski, *Prawo do sądu administracyjnego. Standard międzynarodowy i konstytucyjny oraz jego realizacja*, Warszawa 2019, s. 43.

¹⁶ Wyrok ETPC z 28 czerwca 1978 r., 6232/73, Köning przeciwko Niemcom, HUDOC.

Austrii, że to, czy organ administracji działa jako podmiot prywatny, czy też jako przedstawiciel władzy publicznej, nie ma żadnego znaczenia¹⁷. O tym bowiem, czy dana sprawa jest sprawą cywilną w rozumieniu Konwencji decyduje wyłącznie charakter prawa, w którego zakresie podejmowane jest rozstrzygnięcie¹⁸.

W orzecznictwie nie istnieje zatem żaden uniwersalny wzorzec kwalifikacji, jakiego rodzaju sprawy, podlegające kognicji sądów administracyjnych, mieszczą się w zakresie dyspozycji art. 6 EKPC, a jakie pozostają poza jej zakresem. Przesądza o tym każdorazowo interpretacja Trybunału, który jednak, w celu zapewnienia skarżącym efektywniejszej ochrony konwencyjnej, przyjmuje coraz szerszą wykładnię pojęcia sprawy cywilnej¹⁹.

Za mieszczące się w zakresie art. 6 ust. 1 Trybunał uznaje zatem postępowania prowadzone w sprawach: wyłączenia i pozwolenia na budowę²⁰; nakazów rozbiórki wydawanych na podstawie prawa budowlanego²¹, zagospodarowania przestrzennego²², prawa zajmowania domu²³, pozwolenia na dostawę gazu²⁴, wykroczeń administracyjnych²⁵, dyscyplinarnych przed organami samorządu zawodowego dotyczące prawa do wykonywania zawodu²⁶, o uchylenie decyzji administracyjnej naruszającej prawa skarżącego²⁷, dostępu do dokumentów administracyjnych²⁸, prawa członkostwa w stowarzyszeniu²⁹, prawa do kontynuowania studiów wyższych³⁰, ubezpieczenia społecznego i opieki społecznej³¹, dodatkowych zobowiązań podatkowych mających charakter sankcji³². Ponadto w zakresie art. 6 ust. 1 EKPC, zdaniem Trybunału, mieści się także budowa

---

¹⁷ *Ibidem*, § 90: *If the case concerns a dispute between an individual and a public authority, whether the latter had acted as a private person or in its sovereign capacity is therefore not conclusive.*

¹⁸ *Ibidem*, § 90: *Accordingly, in ascertaining whether a case ("contestation") concerns the determination of a civil right, only the character of the right at issue is relevant.*

¹⁹ M. Kowalski, *op. cit.*, s. 44.

²⁰ Wyrok ETPC z 18 grudnia 1984 r., 7151/75 i 7152/75, Sporrang i Lönnroth przeciwko Szwecji, HUDOC.

²¹ Wyrok ETPC z 11 lutego 2003 r., 33870/96, Fuchs przeciwko Polsce, HUDOC.

²² Wyrok ETPC z 28 czerwca 1990 r., 11309/84, Jacobsson przeciwko Szwecji, HUDOC.

²³ Wyrok z 24 listopada 1986 r., 9063/80, Gillow przeciwko Wielkiej Brytanii, HUDOC.

²⁴ Wyrok ETPC z 24 października 1985 r., 8848/80, Benthem przeciwko Holandii, HUDOC.

²⁵ Wyrok ETPC z 2 września 1998 r., 26138/95, Lauko przeciwko Słowacji, HUDOC.

²⁶ Wyrok ETPC z 10 lutego 1983 r., 7299/75, 7496/76, Albert Le Compte przeciwko Belgii, HUDOC; wyrok ETPC z 27 sierpnia 1991 r., 12750/87, 13780/88, Philis przeciwko Grecji, HUDOC.

²⁷ Wyrok ETPC, 12964/87, *Affaire de Geouffre de la Pradelle* przeciwko Francji, HUDOC.

²⁸ Orzeczenie ETPC z 28 września 2004 r., 46809/99, Loiseau przeciwko Francji.

²⁹ Orzeczenie ETPC z 6 stycznia 2011 r., 38110/08, Sakellaropoulos przeciwko Grecji, HUDOC.

³⁰ Wyrok ETPC z 23 września 2008 r., 9907/02, Emine Araç przeciwko Turcji.

³¹ Wyrok ETPC z 24 czerwca 1993 r., 14518/98, Schuller-Zraggen przeciwko Szwajcarii, HUDOC.

³² Wyrok ETPC z 23 lipca 2002 r., 34619/97, Janosevic przeciwko Szwecji, HUDOC.

zapory, która miała spowodować zalenie wioski skarżących³³ oraz sprawa dotycząca zezwolenia na stosowanie przez kopalnię złota metody ługowania cyjanowego w pobliżu wiosek skarżących³⁴.

O wciąż postępującej ewolucji pojęcia praw i obowiązków o charakterze cywilnym w zakresie odnoszącym się do spraw administracyjnych świadczą także grupy spraw, które pierwotnie Trybunał postrzegał za wyłączone spod jego jurysdykcji, a następnie włączał do objętych przepisem art. 6 ust. 1 ETPC. Dobrym przykładem rozwoju orzecznictwa pod tym względem są sprawy dotyczące sporów administracji z funkcjonariuszami. Początkowo bowiem sprawy związane z rekrutacją funkcjonariuszy, ich karierą oraz jej zakończeniem wyłączone były spoza dyspozycji art. 6, gdyż Trybunał uważał, że nie mają one charakteru cywilnego³⁵. Na skutek przełomowego wyroku w sprawie Pellegrin przeciwko Francji³⁶ orzecznictwo poszło jednak w zupełnie odmiennym kierunku. Trybunał przyjął bowiem, że spod kognicji art. 6 EKPC wyłączone są tylko sprawy funkcjonariuszy, którzy uczestniczą w wykonywaniu władzy publicznej³⁷. Do oceny zaś, czy w danej sprawie mamy do czynienia z funkcjonariuszem wykonującym władzę publiczną, konieczne jest zastosowanie kryterium funkcjonalnego³⁸ oraz wzięcie pod uwagę natury wykonywanych funkcji oraz charakter odpowiedzialności danego funkcjonariusza³⁹. Innym przykładem powyższej tendencji są sprawy z zakresu systemu zabezpieczenia społecznego odnoszące się do świadczeń ubezpieczenia społecznego oraz zasiłków i emerytur. W wyroku Salesi przeciwko Włochom⁴⁰ Trybunał uznał bowiem, że nie ma powodu, by odróżniać (jak robił to wcześniej) prawa do świadczeń socjalnych

³³ Wyrok ETPC z 27 kwietnia 2004 r., 62543/00, Gorraiz Lizarraga i inni przeciwko Hiszpanii, HUDOC.

³⁴ Wyrok ETPC z 10 listopada 1004 r., 46117/99, 4, Taşkin i inni przeciwko Turcji, HUDOC.

³⁵ Zob. m.in. wyrok ETPC z 23 października 1985 r., 9063/80, Gillow przeciwko Wielkiej Brytanii, HUDOC.

³⁶ Wyrok ETPC z 18 grudnia 1999 r., 28541/95, Pellegrin przeciwko Francji, HUDOC.

³⁷ *Ibidem*, § 66: [...] *the only disputes excluded from the scope of Article 6 § 1 of the Convention are those which are raised by public servants whose duties typify the specific activities of the public service in so far as the latter is acting as the depositary of public authority responsible for protecting the general interests of the State or other public authorities.*

³⁸ *Ibidem*, § 64: *To that end, in order to determine the applicability of Article 6 § 1 to public servants, whether established or employed under contract, the Court considers that it should adopt a functional criterion based on the nature of the employee's duties and responsibilities. In so doing, it must adopt a restrictive interpretation, in accordance with the object and purpose of the Convention, of the exceptions to the safeguards afforded by Article 6 § 1.*

³⁹ J.E. Kulikowska-Kulesza, *op. cit.*, s. 49.

⁴⁰ Wyrok ETPC z 26 lutego 1993 r., 13023/87, Salesi przeciwko Włochom, HUDOC.

od prawa do świadczeń z systemu ubezpieczeń społecznych⁴¹, w związku z tym stwierdził, że art. 6 EKPC znajduje zastosowanie także w sprawach z zakresu systemu ubezpieczeń społecznych⁴².

Powyższa ewolucyjna i szeroka wykładnia sprawy cywilnej przez Trybunał nie oznacza bynajmniej braku wyłączeń niektórych spraw administracyjnych spod jurysdykcji ETPC. Na tle zasad interpretacyjnych Trybunału spod zakresu art. 6 EKPC wyłączone są sprawy m.in. dotyczące danin publicznych⁴³ oraz wszystkie inne sprawy związane z obowiązkami obywateli w społeczeństwie demokratycznym⁴⁴. Artykuł 6 EKPC nie ma w związku z tym zastosowania, co do zasady⁴⁵, w sprawach podatkowych⁴⁶, celnych oraz postępowaniach azylowych, procedurach związanych z wydaleniem z terytorium państwa oraz wszystkich innych tożsamych procedurach administracyjnych⁴⁷.

W powyższym kontekście warto wskazać także, że zgodnie z orzecnictwem Trybunału, art. 6 EKPC ma zastosowanie również do tej części postępowania przed organami administracji publicznej, której przeprowadzenie warunkuje wniesienie skargi do sądu administracyjnego oraz wykonanie prawomocnego orzeczenia tego sądu⁴⁸. W wyroku z 28 czerwca 1978 r. w sprawie König przeciwko Niemcom⁴⁹ ETPC uznał, że rozsądny termin rozpatrzenia sprawy, o którym mowa w art. 6 ust. 1 ETPC, jest liczony od daty wniesienia sprzeciwu (odwołania) od rozstrzygnięcia organu administracji, a nie od późniejszej daty

---

⁴¹ *Ibidem*, § 19: *In sum, the Court sees no convincing reason to distinguish between Mrs Salezi's right to welfare benefits and the rights to social insurance benefits asserted by Mrs Feldbrugge and Mr Deumeland.*

⁴² M. Kowalski, *op. cit.*, s. 45.

⁴³ Zob. m.in. wyrok ETPC z 9 grudnia 1994 r., 19005/91, 19006/91, Schouten i Meldrum przeciwko Holandii, HUDOC.

⁴⁴ J.E. Kulikowska-Kulesza, *op. cit.*, s. 50; Z. Kmiecik, *Koncepcja zintegrowanego systemu odwoławczego w sprawach administracyjnych*, „Państwo i Prawo”, 2010, z. 1, s. 28.

⁴⁵ Zdaniem ETPC, art. 6 EKPC znajduje bowiem zastosowanie w sprawach dodatkowych zobowiązań podatkowych mających charakter sankcji, wyrok ETPC z 22 lipca 2002 r., 34619/97, Janosvic przeciwko Szwecji, HUDOC; M. Kowalski, *op. cit.*, s. 46.

⁴⁶ Zob. m.in. wyrok ETPC z 12 lipca 2001 r., 44759/98, Ferrazzini przeciwko Włochom, HUDOC.

⁴⁷ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Krótki komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Kraków 2002, s. 162.

⁴⁸ Z. Kmiecik, *W poszukiwaniu modelu postępowania odpowiadającego naturze administracji publicznej*, „Państwo i Prawo”, 2015, z. 11, s. 11. Choć zdaniem niektórych badaczy zasady postępowania wywodzone z art. 6 EKPC należy stosować do całej procedury ogólnego postępowania (zob. B. Adamiak, [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, red. B. Adamiak, J. Borkowski, Warszawa 2014, s. 45; *idem*, *Refleksje na temat dopuszczalności postępowania administracyjnego*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”, 2015, z. 5, s. 13).

⁴⁹ Wyrok ETPC z 28 czerwca 1979 r., 6232/73, König przeciwko Niemcom, HUDOC.

złożenia skargi do sądu administracyjnego⁵⁰. W wyroku z 28 sierpnia 1999 r. w sprawie *Immobiliare Saffi przeciwko Włochom*⁵¹ ETPC wskazał z kolei, że urzeczywistnienie prawa do sądu obejmuje również wykonanie prawomocnego wyroku sądowego, zaś w wyroku z 16 grudnia 2008 r. w sprawie *Vlahović przeciwko Serbii*⁵² przyznał, że wykonanie wyroku wydanego przez sąd należy postrzegać jako integralną część procesu w rozumieniu art. 6 Konwencji. Powstrzymanie się od wykonania wyroku sądu administracyjnego, zdaniem Trybunału, pozbawia bowiem art. 6 ust. 1 EKPC wszelkiej skuteczności⁵³.

Podsumowując tę część rozważań, stwierdzić należy, że wykładnia art. 6 ust. 1 EKPC na przestrzeni lat znacząco ewoluowała oraz uzyskała o wiele szersze zastosowanie, niżeli wynika to z literalnego brzmienia tego przepisu. Kognicja ETPC rozciąga się zatem aktualnie nie tylko na sprawy karne i klasycznie uznawane za cywilne, ale również na sprawy administracyjne, których wynik w sposób bezpośredni rozstrzyga o prawach i obowiązkach o charakterze prywatnym⁵⁴. Dla zakwalifikowania sprawy jako cywilnej w rozumieniu Konwencji bez znaczenia jest bowiem, czy dana sprawa w prawie krajowym jest sprawą administracyjną, czy cywilną oraz czy organ biorący udział w postępowaniu działa jako podmiot cywilny, czy jako wykonawca władzy publicznej. Co więcej, zakres Konwencji obejmuje także postępowanie administracyjne wówczas, gdy warunkuje ono wszczęcie procedury sądowej oraz dotyczy wykonania wyroku sądu. Aktualnie pojęcie praw i obowiązków o charakterze cywilnym (*civil rights and obligations*) postrzega się jako tzw. koncepcję autonomiczną (*autonomus concept*)⁵⁵, polegającą na nadaniu temu pojęciu treści oderwanej od znaczenia, jakie posiada ono w prawie wewnętrznym poszczególnych państw

---

⁵⁰ Z. Kmiecik, *Koncepcja...*, s. 29.

⁵¹ Wyrok ETPC z 28 sierpnia 1999 r., 22774/93, *Immobiliare Saffi przeciwko Włochom*, HUDOC.

⁵² Wyrok ETPC z 16 grudnia 2008 r., 42619/04, *Vlahović przeciwko Serbii*, HUDOC.

⁵³ Wyrok ETPC z 19 marca 1997 r., 18357/91, *Hornsby przeciwko Grecji*, HUDOC.

⁵⁴ E. Wójcicka, *Standardy Rady Europy i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie sądowej kontroli administracji*, [w:] *Sądowa kontrola administracji publicznej w Europie*, red. E. Wójcicka, Warszawa 2017, s. 23.

⁵⁵ Z. Kmiecik, *Postępowanie administracyjne i sądowniczo-administracyjne a prawo europejskie*, Warszawa 2010, s. 99; J.G. Merrills, *The Development of International Law by the European Court of Human Rights*, Manchester 1995, s. 71.

członkowskich⁵⁶, przy uwzględnieniu jednak ogólnych zasad wynikających z wewnętrznych systemów prawnych⁵⁷.

Rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy

Istotną rolę w kształtowaniu się prawa do sądu administracyjnego pełnią również rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy⁵⁸. Mimo że nie mają one charakteru bezwzględnie obowiązującego prawa⁵⁹, to jednak spełniają istotną funkcję uzupełniającą w odniesieniu do standardów konwencyjnych, będąc pewnego rodzaju syntezą ustaleń wynikających z orzecznictwa ETPC⁶⁰. Stosowanie się do tych zaleceń stanowi także wyraz samoistnego dążenia państwa do podnoszenia wewnętrznych standardów odnoszących się, w omawianym przypadku, do sądowej kontroli administracji publicznej, które nie jest zagrożone ryzykiem negatywnych konsekwencji ze strony ETPC, jak ma to miejsce w przypadku naruszenia przez państwo postanowień Konwencji⁶¹.

Pierwszą rekomendacją, dotyczącą praw procesowych w sporze z administracją, jest zalecenie z 28 września 1977 r. w sprawie ochrony jednostki przed

⁵⁶ A. Wiśniewski, *Interpretacja autonomiczna w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Prawa człowieka: wczoraj–dziś–jutro*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2005, t. 13, s. 128.

⁵⁷ Prawo wewnętrzne danego państwa stanowi bowiem punkt wyjścia w procesie wykładni autonomicznej. Dostarczone w ten sposób oznaczenia mają jednak jedynie wartość formalną i względną i muszą zostać jeszcze zbadane w świetle wspólnego mianownika odpowiedniego dla wszystkich państw-stron. W ten sposób dopiero możliwe jest wydobycie „ogólnych zasad prawa” tych państw w odniesieniu do danego pojęcia, zob. m.in. wyrok ETPC z 9 czerwca 1976 r., 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5380/72, Engel i inni przeciwko Holandii, HUDOC; F. Matscher, *Methods of Interpretation of the Convention*, [w:] *The European System for the Protection of Human Rights*, ed. by R.St.J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold, Dordrecht–Boston–Londyn 1993, s. 73.

⁵⁸ Zagadnienia dotyczące wpływu rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy szeroko opisują: Z. Kmiecik, *Postępowanie administracyjne w świetle standardów europejskich*, Warszawa 1997; *idem*, *Postępowanie administracyjne...*, Warszawa 2010; *idem*, *Ogólne zasady prawa i postępowania administracyjnego*, Warszawa 2000; J. Chlebny, *Europejskie standardy procedury administracyjnej i sądownoadministracyjnej*, [w:] *Postępowanie administracyjne w Europie*, red. Z. Kmiecik, Kraków 2005; A. Mudrecki, *Prawo strony do rzetelnego procesu przed sądami administracyjnymi*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”, 2007, z. 3.

⁵⁹ M. Balcerzak, *Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy jako forma pozatraktatowej działalności normatywnej i harmonizującej w dziedzinie praw człowieka*, [w:] *Rada Europy – 60 lat na rzecz jedności europejskiej*, red. I. Głuszyńska, K. Lankosz, Bielsko-Biała 2009, s. 8.

⁶⁰ Z. Kmiecik, *Koncepcja...*, s. 27.

⁶¹ M. Kowalski, *op. cit.*, s. 51.

aktami administracyjnymi⁶². Ta rekomendacja jako pierwsza ustaliła katalog fundamentalnych zasad odnoszących się do sprawiedliwego postępowania w sporze jednostki z organami władzy publicznej, tj. prawo do bycia wysłuchanym (*right to be heard*), prawo do informacji (*access to information*) o powodach podjęcia decyzji, prawo do uzyskania pomocy i ustanowienia pełnomocnika (*assistance and representation*)⁶³, prawo do otrzymania uzasadnienia aktu administracyjnego (*statement of reasons*), prawo do uzyskania pouczenia o środkach zaskarżenia (*indication of remedies*), jak również ukonstytuowała definicję aktu administracyjnego poprzez wskazanie, że akt administracyjny to wszelkie indywidualne środki lub decyzje podejmowane w ramach władzy publicznej w postępowaniach administracyjnych, mające bezpośredni wpływ na prawa, wolności i interesy osób fizycznych i prawnych⁶⁴.

Kolejną, najważniejszą, w świetle standardu dostępu do sądu administracyjnego, rekomendacją jest rekomendacja R (2004)20 z 15 grudnia 2004 r. w sprawie sądowej kontroli aktów administracyjnych⁶⁵. Głosi ona zasadę, według której wszystkie akty administracyjne powinny być poddane kontroli sądowej, i wskazuje, że skuteczna (efektywna) sądowa kontrola aktów administracyjnych, zapewniająca ochronę praw i interesów jednostek, jest niezbędnym elementem systemu praw człowieka⁶⁶.

Już na wstępie podkreślono, że powodem jej wydania jest art. 6 EKPC oraz odpowiednie orzecznictwo Trybunału, odnoszące się do spraw administracyjnych. Co jednak istotne, sama rekomendacja nie zawiera, wywodzonych

---

⁶² Resolution nr R (77)31 on the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities (<https://rm.coe.int/16804dec56>).

⁶³ W tym zakresie warto także zwrócić uwagę na późniejszą rekomendację z 14 maja 1981 r. o środkach ułatwiających dostęp do wymiaru sprawiedliwości (Recommendation no R (81)7 on measures facilitating access to justice, <https://rm.coe.int/168050e7e4>) i rekomendacji z 2 marca 1978 r. (Recommendation no (78)8 on legal aid and advice, <https://rm.coe.int/16804e2bb2>). Pierwsza z nich wprowadza obowiązek informowania o przysługujących środkach prawnych w postępowaniach cywilnym, handlowym i administracyjnym, druga zaś nakazuje, aby nikt nie był pozbawiony prawa dostępu do sądu, również w sprawach administracyjnych.

⁶⁴ *Ibidem*: *The following principles apply to the protection of persons, whether physical or legal, in administrative procedures with regard to any individual measures or decisions which are taken in the exercise of public authority and which are of such nature as directly to affect their rights, liberties or interests (administrative acts)*; M. Kowalski, *op. cit.*, s. 52.

⁶⁵ Recommendation no R (2004)20 on judicial review of administrative acts (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900016805db3f4>).

⁶⁶ *Ibidem* [wstęp]: *effective judicial review of administrative acts to protect the rights and interests of individuals is an essential element of the system of protection of human rights*.

z orzecznictwa, ograniczeń ani zastrzeżeń dotyczących przedmiotu kontroli sądowej⁶⁷, a co za tym idzie wymóg sądowej kontroli aktów administracyjnych, który określa, odnosi się również do tych aktów, do których nie mają zastosowania postanowienia Konwencji, w szczególności zaś art. 6 ust. 1 EKPC⁶⁸.

W omawianej rekomendacji ponownie zdefiniowano pojęcie aktu administracyjnego (*administrative act*), jak również zawarto definicję sądowej kontroli (*judicial review*). Akt administracyjny powtórnie został zdefiniowany szeroko. Przyjęto bowiem, że w pojęciu tym mieszczą się zarówno akty indywidualne i normatywne, jak i czynności faktyczne polegające na wykonywaniu władzy publicznej, które mogą kształtować prawa lub interesy osób fizycznych lub prawnych oraz bezczynność organu administracji, tj. sytuacje, kiedy odmówi on działania, do którego jest zobowiązany lub zaniecha działania na wniosek⁶⁹. Z aktów administracyjnych zostały zatem wyłączone tylko te akty, które mają charakter prywatny oraz akty legislacyjne podejmowane przez władzę ustawodawczą⁷⁰. Co istotne, zgodnie z uzasadnieniem przedmiotowej rekomendacji, uniemożliwia ona państwom członkowskim węższe ukształtowanie zakresu sądowej kontroli aktów administracyjnych, jednak musi to mieć charakter wyjątkowy (*very limited expectations*) i może dotyczyć np. niektórych aktów dotyczących spraw zagranicznych, umów międzynarodowych oraz obrony lub bezpieczeństwa narodowego⁷¹. Pod pojęciem sądowej kontroli (*judicial review*) w rekomendacji rozumie się z kolei badanie i stwierdzenie przez sąd zgodności

---

⁶⁷ Z. Kmieciak, *Postępowanie administracyjne...*, s. 114.

⁶⁸ E. Wójcicka, *op. cit.*, s. 24.

⁶⁹ Pkt A.1. a-b recommendation nr R (2004)20 on judicial review of administrative acts (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805db3f4s>): *By "administrative acts" are meant: a. legal acts – both individual and normative – and physical acts of the administration taken in the exercise of public authority which may affect the rights or interests of natural or legal persons; b. situations of refusal to act or an omission to do so in cases where the administrative authority is under an obligation to implement a procedure following a request.*

⁷⁰ Z. Kmieciak, *Postępowanie administracyjne...*, s. 114.

⁷¹ Pkt 13: European Committee on Legal Co-operation (CDCJ) – Draft Recommendation Rec(2004)20 of the Committee of Ministers to member states on judicial review of administrative acts and its explanatory memorandum, (15th December 2004; <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805db2a6>): *The Recommendation does not prevent States from defining very limited exceptions established by law, for example certain acts in the field of foreign affairs, international agreements, defense or national security.*

z prawem aktu administracyjnego oraz podejmowanie ku temu odpowiednich środków, z wyłączeniem kontroli sądu konstytucyjnego⁷².

Co jednak najważniejsze, w prezentowanej rekomendacji ustalono również pięć najważniejszych zasad związanych z sądową kontrolą administracji.

Pierwsza zasada dotyczy kwestii zakresu sądowej kontroli (*the scope of judicial review*). Zgodnie z nią, kontroli powinny być poddawane wszystkie akty administracyjne⁷³, sąd zaś powinien badać każde naruszenie prawa, w tym brak właściwości, naruszenie procedury i nadużycie władzy⁷⁴.

Druga zasada odnosi się do dostępu do sądu (*an access to judicial review*) i wskazuje, że sądowa kontrola powinna być dostępna przynajmniej dla osób fizycznych i prawnych w przypadku tych aktów administracyjnych, które bezpośrednio wpływają na ich prawa lub interesy⁷⁵. Dodatkowo, w rekomendacji zachęca się państwa członkowskie do rozważenia, czy dostęp do kontroli sądowej nie powinien uwzględniać także stowarzyszeń lub innych osób i organów uprawnionych do ochrony interesów zbiorowych lub wspólnotowych⁷⁶. Zasada ta zezwala również państwom członkowskim na wprowadzenie wymogu wyczerpania określonych środków prawnych przewidzianych w prawie krajowym przed skorzystaniem z możliwości wstąpienia na drogę sądową. Długość postępowania w sprawie sądowej kontroli administracji nie powinna być z kolei nadmierna, osobom fizycznym i prawnym powinno się zaś zapewnić rozsądny termin rozpoczęcia procedury odwoławczej⁷⁷. Koszty postępowania nie powinny zachęcać

---

⁷² Pkt A.2 recommendation no R (2004)20 on judicial review of administrative acts (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805db3f4>): By "judicial review" is meant the examination and determination by a tribunal of the lawfulness of an administrative act and the adoption of appropriate measures, with the exception of review by a constitutional court.

⁷³ *Ibidem*, pkt B.1.a: All administrative acts should be subject to judicial review. Such review may be direct or by way of exception.

⁷⁴ *Ibidem*, pkt B.1.b: The tribunal should be able to review any violation of the law, including lack of competence, procedural impropriety and abuse of power.

⁷⁵ Oznacza to, że pomiędzy aktem a interesem strony musi istnieć ścisły związek. Jeśli bowiem związek ten jest zbyt odległy, wówczas nie ma podstaw do zabiegania o ochronę (zob. m.in. wyrok ETPX z 3 kwietnia 2012 r., 37575/04, Boulois przeciwko Luksemburgowi, HUDOC; E. Wójcicka, *Standardy...*, s. 26).

⁷⁶ *Ibidem*, pkt B.2.a: Judicial review should be available at least to natural and legal persons in respect of administrative acts that directly affect their rights or interests. Member states are encouraged to examine whether access to judicial review should not also be opened to associations or other persons and bodies empowered to protect collective or community interests.

⁷⁷ *Ibidem*, pkt B.2.b i c: Natural and legal persons may be required to exhaust remedies provided by national law before having recourse to judicial review. The length of the procedure for seeking

do składania wniosków o jego wszczęcie, pomoc prawna powinna być natomiast dostępna dla osób nieposiadających środków finansowych, jeżeli jest do uzasadnione dobrem wymiaru sprawiedliwości⁷⁸.

Trzecia zasada obejmuje zagadnienia związane z niezależnością i bezstronnością sądu (*an independent and imperial tribunal*) i głosi, że kontrola sądowa powinna być prowadzona przez sąd powołany ustawowo, którego niezależność i bezstronność są gwarantowane zgodnie z rekomendacją R(94)12 z 13 października 1994 r. w sprawie niezawisłości, efektywności i roli sędziów⁷⁹ i który może być sądem administracyjnym bądź należeć do systemu sądownictwa powszechnego⁸⁰.

Czwarta zasada dotyczy prawa do rzetelnego procesu (*the right to a fair hearing*) i składają się na nią następujące wymogi:

- a) rozsądny czas rozpatrzenia sprawy, z uwzględnieniem stopnia złożoności sprawy oraz sposobu działania stron postępowania⁸¹. Przy czym, jak wskazano powyżej, przy ocenie długości trwania postępowania powinno się uwzględniać również czas odwoławczego postępowania

---

such remedies should not be excessive; Natural and legal persons should be allowed a reasonable period of time in which to commence judicial review proceedings.

⁷⁸ *Ibidem*, pkt B.2.d: *The cost of access to judicial review should not be such as to discourage applications. Legal aid should be available to persons lacking the necessary financial resources where the interests of justice require it.*

⁷⁹ Recommendation no R (94)12 on the independence, efficiency and role of judges (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900016804c84e2>); obecnie zastąpiona przez rekomendację z 17 listopada 2010 r. w sprawie niezawisłości, odpowiedzialności i efektywności sędziów (recommendation R (2010)12 on judges: independence, efficiency and responsibilities). Rekomendacja ta odnosi się do wszystkich osób wykonujących zawód sędziego. Zgodnie z nią sędziowie powinni mieć możliwość orzekania w sposób nieskrępowany, zgodnie z prawem i własną interpretacją stanu faktycznego. Niezawisłość sędziowska powinna być zagwarantowana w konstytucji lub w innym akcie o najwyższej radze, a uszczegółowiona w ustawie. Orzeczenia sędziów nie mogą z kolei być przedmiotem innej kontroli, jak tylko tej na skutek prawnie określonych środków odwoławczych lub wznowienia postępowania (zob. szerzej: M. Kowalski, *Prawo do sądu...*, s. 58).

⁸⁰ Recommendation no R (2004)20 on judicial review of administrative acts (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900016805db3f4>), pkt B.3.a i b: *Judicial review should be conducted by a tribunal established by law whose independence and impartiality are guaranteed in accordance with the terms of Recommendation No. R (94) 12; The tribunal may be an administrative tribunal or part of the ordinary court system.*

⁸¹ *Ibidem*, pkt B.4.a: *The time within which the tribunal takes its decision should be reasonable in the light of the complexity of each case and of the procedural steps or postponements attributable to the parties, while respecting the adversary principle.*

- administracyjnego, jeśli było ono warunkiem wniesienia skargi do sądu administracyjnego;
- b) równość stron (równość broni), polegająca na tym, że każda z nich powinna mieć możliwość przedstawienia swoich racji, bez narażania się na negatywne konsekwencje⁸² (jak wynika z uzasadnienia rekomendacji nacisk położony jest w tym przypadku zwłaszcza na zagwarantowane tego prawa stronie, która nie reprezentuje władzy);
  - c) dostęp do akt sprawy, co oznacza, że organ administracji publicznej jest zobowiązany udostępnić sądowi administracyjnemu dokumenty i informacje istotne dla sprawy, o ile prawo krajowe nie przewiduje wyjątków w tym zakresie, w szczególności w ważnych przypadkach⁸³. Obowiązek ten, zgodnie z uzasadnieniem rekomendacji, rozciąga się także na strony postępowania, które powinny mieć dostęp do akt przekazanych sądowi przez organ;
  - d) kontradiktoryjność postępowania, która oznacza, że postępowanie w sprawie kontroli aktów administracyjnych powinno cechować się kontradiktoryjnością, w więc prawem każdej ze stron do zajęcia stanowiska wobec dowodów i twierdzeń drugiej strony⁸⁴;
  - e) uprawnienie sądu do zbadania wszystkich okoliczności prawnych i faktycznych sprawy⁸⁵, jednak, jak wynika z uzasadnienia rekomendacji, art. 6 ust. 1 EKPC nie stoi na przeszkodzie, aby sąd opierał się na faktach ustalonych przez organ administracji w sytuacji, w której sam nie ma prawnie zagwarantowanej możliwości przeprowadzania postępowania dowodowego;
  - f) jawność postępowania, która głosi, że rozprawa powinna być jawna oraz że wyłączenie jawności może mieć miejsce jedynie wyjątkowo⁸⁶;
  - g) publiczne ogłaszanie wyroku⁸⁷, co wynika również wprost z art. 6 EKPC;

---

⁸² *Ibidem*, pkt B.4.b: *There should be equality of arms between the parties to the proceedings. Each party should be given an opportunity to present his or her case without being placed at a disadvantage.*

⁸³ *Ibidem*, pkt B.4.c: *Unless national law provides for exceptions in important cases, the administrative authority should make available to the tribunal the documents and information relevant to the case.*

⁸⁴ *Ibidem*, pkt B.4.d: *The proceedings should be adversarial in nature. All evidence admitted by the tribunal should in principle be made available to the parties with a view to adversarial argument.*

⁸⁵ *Ibidem*, pkt B.4.e: *The tribunal should be in a position to examine all of the legal and factual issues relevant to the case presented by the parties.*

⁸⁶ *Ibidem*, pkt B.4.f: *The proceedings should be public, other than in exceptional circumstances.*

⁸⁷ *Ibidem*, pkt B.4.g: *Judgment should be pronounced in public.*

- h) uzasadnienie orzeczeń sądowych⁸⁸, które, jak wynika z uzasadnienia rekomendacji, powinno być sporządzone na piśmie oraz odnosić się do argumentów stron, co nie oznacza jednak konieczności ustosunkowywania się przez sąd administracyjny do każdego argumentu;
- i) prawo do zaskarżenia orzeczenia do sądu wyższej instancji⁸⁹, co oznacza, że postępowanie w sprawie kontroli aktów wydawanych przez administrację powinno być dwuinstancyjne, przynajmniej w sprawach najwyższej wagi.

Piąta zasada obejmuje wskazania dotyczące skuteczności kontroli sądowej (*the effectiveness of judicial review*) i przewiduje, że sąd administracyjny powinien posiadać uprawnienia niezbędne do przywrócenia stanu zgodnego z prawem, w sytuacji, w której zaskarżony akt nie odpowiada prawu. Przy czym, sąd powinien mieć kompetencję przynajmniej do uchylecia decyzji administracyjnej i przekazania organowi administracji do ponownego rozpoznania w sposób zgodny z wyrokiem sądu. Dodatkowo sąd powinien również posiadać uprawnienie do zobowiązania organu administracji do wykonania przezeń określonego obowiązku⁹⁰. W uzasadnieniu do omawianej rekomendacji podniesiono, że sąd administracyjny nie musi mieć uprawnień do orzekania merytorycznego, jednak powinien on posiadać takie kompetencje, które umożliwiają zobowiązanie organu do wydania nowej decyzji zgodnie ze wskazaniami zawartymi w wyroku. Niezbędne uprawnienia sądu, zapewniające skuteczne wykonanie wyroku trybunału, przewidziane zostały w rekomendacji R (2003)16⁹¹.

---

⁸⁸ *Ibidem*, pkt B.4.h: *Reasons should be given for the judgment. Tribunals should indicate with sufficient clarity the grounds on which they base their decisions. Although it is not necessary for a tribunal to deal with every point raised in argument, a submission that would, if accepted, be decisive for the outcome of the case requires a specific and express response.*

⁸⁹ *Ibidem*, pkt B.4.i: *The decision of the tribunal that reviews an administrative act should, at least in important cases, be subject to appeal to a higher tribunal, unless the case is directly referred to a higher tribunal in accordance with the national legislation.*

⁹⁰ *Ibidem*, pkt 5.a: *If a tribunal finds that an administrative act is unlawful, it should have the powers necessary to redress the situation so that it is in accordance with the law. In particular, it should be competent at least to quash the administrative decision and if necessary, to refer the case back to the administrative authority to take a new decision that complies with the judgment. It should also be competent to require of the administrative authority, where appropriate, the performance of a duty.*

⁹¹ *Ibidem*, pkt 5.c: *The necessary powers to ensure effective execution of the tribunal's judgment should be available in accordance with Recommendation Rec(2003)16. Chodzi w tym przypadku o rekomendację z 9 września 2003 r. w sprawie wykonywania decyzji administracyjnych i sądowych w dziedzinie prawa administracyjnego (Recommendation R(2003)16 in the execution of administrative and judicial decisions in the field of administrative law, <https://search.coe>.*

Dodatkowo sąd powinien mieć kompetencję do orzeczenia w przedmiocie kosztów postępowania oraz odszkodowania, jak również do przyznania tymczasowych środków ochronnych do czasu zakończenia postępowania⁹².

Wśród pozostałych rekomendacji, mających wpływ na kształt prawa do sądu w prawie Rady Europy, z pewnością należy wymienić m.in.: rekomendację z 17 września 1987 r. w sprawie postępowań administracyjnych dotyczących dużej liczny osób⁹³, (odnoszącą się do ochrony praw, wolności i interesów osób w postępowaniach, w których wydano akt nienormatywny, którego osoby te są adresatami; akt ten może mieć wpływ na ich indywidualne prawa, wolności lub interesy bądź może mieć wpływ na dochodzenie przez te osoby szczególnego interesu zbiorowego); rekomendację z 19 stycznia 2000 r. w sprawie ponownego rozpatrzenia lub wznowienia niektórych postępowań na poziomie krajowym w następstwie wyroków Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w Strasburgu⁹⁴ (która wskazuje, że obowiązkiem państw członkowskich jest nie tylko zadośćuczynienie po wyroku ETPC stwierdzającym naruszenie Konwencji, ale także zagwarantowanie określonej procedury prawnej umożliwiającej wznowienie postępowania w celu przywrócenia stanu sprzed naruszenia Konwencji); rekomendacja z 12 maja 2004 r. w sprawie weryfikacji zgodności projektów ustaw oraz istniejącego prawa i praktyki administracyjnej ze standardami przewidzianymi na gruncie europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁹⁵ (wyrażająca konieczność podejmowania przez państwa

---

[int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df14f](http://cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df14f)), która nakłada obowiązek wykonywania decyzji administracyjnych przez osoby fizyczne i prawne, jak również przewidyje obowiązek wykonywania wyroków sądowych przez organy administracji, zob. szerzej: M. Kowalski, *Prawo do sądu...*, s. 61; J. Chlebny, *Europejskie standardy...*, s. 27.

⁹² *Ibidem*, pkt 5,b i d: *The tribunal should also have jurisdiction to award costs of the proceedings and compensation in appropriate cases; The tribunal should be competent to grant provisional measures of protection pending the outcome of the proceedings.* Ochronie tymczasowej poświęcona jest odrębna rekomendacja z 13 września 1989 r. w sprawie tymczasowej ochrony sądowej w sprawach administracyjnych (Recommendation R (89)8 on provisional court protection in administrative matters, <https://rm.coe.int/16804f288f>), zob. szerzej: M. Kowalski, *Prawo do sądu...*, s. 62).

⁹³ Recommendation R (87)16 on administrative procedures affecting a large number of persons (<https://rm.coe.int/16804ea5c>).

⁹⁴ Recommendation R (2000)2 on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgements of the European Court of Human Rights (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2f06).

⁹⁵ Recommendation R (2004)5 on the verification of the compatibility of draft laws, existing laws and administrative practice with the standards laid down in the European Convention on Human Rights (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805dd194).

członkowskie dalszych kroków w celu zapewnienia pełnej realizacji Konwencji, w szczególności poprzez stałe adaptowanie jej standardów ustalanych na podstawie orzecznictwa ETPC⁹⁶ do rozwiązań krajowych); rekomendacja z 12 maja 2004 r. w sprawie ulepszania krajowych środków odwoławczych⁹⁷ (wskazująca na szereg dobrych praktyk, które powinny być wdrażane przez państwa członkowskie w celu poprawy skuteczności krajowych środków odwoławczych oraz realizacji standardów wynikających z orzecznictwa ETPC); rekomendacja z 10 czerwca 2007 r. w sprawie dobrej administracji⁹⁸, do której załączono Kodeks dobrej administracji (*Code of good administration*), statuujący zasady, jakie powinny być stosowane przez władze publiczne w stosunkach z osobami prywatnymi tak, by osiągnąć dobrą administrację.

Powyższe rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy istotnie doprecyzowują standardy prawa do sądu administracyjnego w rozumieniu prawa Rady Europy. Stanowią one bowiem swojego rodzaju syntezę wykładni art. 6 EKPC dokonywanej przez Trybunał. Z tego powodu na przestrzeni lat obserwować można nie tylko ewolucję orzecznictwa ETPC, ale także rozwój rekomendacji, które za orzecznictwem podążają. Rekomendacje zawierają również liczne cele oraz wyróżniają pewne wartości, do których realizacji powinny dążyć państwa członkowskie. W pewnej mierze są one także odzwierciedleniem doświadczeń krajowych dotyczących instytucji kontroli działań administracji publicznej i występujących pomiędzy nimi relacji⁹⁹.

Podsumowanie

Podsumowując, należy stwierdzić, że pomimo literalnego zawężenia prawa do sądu z art. 6 ust. 1 EKPC wyłącznie do spraw cywilnych i karnych, obecnie, na skutek ewolucyjnej wykładni Konwencji dokonywanej przez Trybunał, prawo to odnosi się także do wielu spraw administracyjnych, pod warunkiem, że mają one bezpośredni wpływ na prawa i obowiązki o charakterze prywatnym. Z uwagi na brak sztywnego katalogu spraw administracyjnych pozostających pod

⁹⁶ M. Kowalski, *Prawo do sądu...*, s. 66.

⁹⁷ Recommendation R (2004)6 on the improvement of domestic remedies (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd18e).

⁹⁸ Recommendation R (2007)7 on good administration (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d5bb1).

⁹⁹ Z. Kmiecik, *Koncepcja...*, s. 27; M. Kowalski, *Prawo do sądu...*, s. 70.

jurysdykcją EKPC, spektrum tych spraw stopniowo się poszerza, obejmując różnego rodzaju sfery działalności administracji publicznej. Istotny wpływ na standardy prawa do sądu administracyjnego mają także Rekomendacje Ministrów Rady Europy, systematyzujące orzecznictwo Trybunału i stawiające kolejne wyzwania państwowym członkowskim prowadzące do poprawy krajowych standardów procesowych.

Wśród współczesnych wyzwań europejskich procedur sądownoadministracyjnych z pewnością wymienić należy konieczność zapobieżenia trudnościom z wykonywaniem wyroków sądów administracyjnych przez organy administracji publicznej oraz ograniczenia zjawiska przewlekłości postępowań sądowych i administracyjnych. Oba te problemy dotyczą systemów europejskich, w których sądy administracyjne podejmują kasacyjne rozstrzygnięcia. W systemach tych brakuje bowiem środków, które sąd mógłby zastosować w sytuacji, gdy organy administracji publicznej nie chcą uznać wskazanego przez sąd kierunku wykładni przepisu prawa będącego podstawą rozstrzygnięcia bądź nie respektują zaleceń sądu w zakresie postępowania dowodowego¹⁰⁰, wydając inne niż wynikałoby to z treści wyroku rozstrzygnięcie bądź nie wydając go wcale. Podobnie, system kasacyjny nie stanowi wystarczającej ochrony przed przewlekłością postępowania¹⁰¹ (sprawa administracyjna po przejściu dwóch instancji administracyjnych może być następnie rozpoznana w dwóch instancjach sądowych, co znacząco wydłuża czas oczekiwania na ostateczne rozstrzygnięcie sprawy), a nawet przed kilkukrotnym przechodzeniem tej samej sprawy przez kolejne instancje administracyjne i sądowe. Pomimo więc, że rekomendacja R (2004)20 z 15 grudnia 2004 r. w sprawie sądowej kontroli aktów administracyjnych za wystarczające w kontekście gwarancji prawa do sądu administracyjnego uznaje uprawnienia kasacyjne sądów administracyjnych, to jednak wiele krajów europejskich decyduje się na wyposażanie tych sądów w kompetencje do podejmowania rozstrzygnięć merytorycznych. Wyrok merytoryczny zastępuje bowiem rozstrzygnięcie organu administracji, a jednocześnie jest zaskarżalny wyłącznie

---

¹⁰⁰ A. Krawczyk, *Sprawozdanie: Przyszłość sądownictwa administracyjnego w Polsce z uwzględnieniem tendencji europejskich (Forum dyskusyjne, Wisła-Czarna 13-16 V 2012)*, „Państwo i Prawo”, 2013, nr 2, s. 118.

¹⁰¹ Zgodnie z orzecznictwem ETPC, oceniając czas trwania postępowania, należy brać pod uwagę nie tylko postępowanie przed sądem administracyjnym, ale także przed organami administracji (zob. m.in. wyrok ETPC z 15 czerwca 2004 r., 77741/01, Piekara przeciwko Polsce, HUDOC; wyrok ETPC z 11 lutego 2003 r., 33870/96, Fuchs przeciwko Polsce, HUDOC; wyrok ETPC z 1 czerwca 2004 r., 33777/96, Urbańczyk przeciwko Polsce, HUDOC).

do sądu drugiej instancji, co ogranicza problem z wykonaniem wyroku i pozwala na wyeliminowanie trudności związanych z przewlekłością postępowania.

Przykładem powyższej tendencji jest ostatnia reforma postępowania sądo-administracyjnego w Austrii¹⁰², mocą której obowiązujący ponad wiek jednostopniowy i kasacyjny model tego postępowania zmieniono na model dwustopniowy oraz przyznano sądom administracyjnym szerokie uprawnienia do podejmowania merytorycznych rozstrzygnięć.

Podobny kierunek rozwojowy daje się zauważyć również w Polsce, gdzie mocą nowelizacji ustawy – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi z 2015 roku¹⁰³ rozszerzono możliwość merytorycznego orzekania przez sądy administracyjne, motywując to właśnie koniecznością przyspieszenia „finalnego rozstrzygnięcia w sprawie”¹⁰⁴, a co za tym idzie lepszego zagwarantowania „wolności i praw obywatelskich”¹⁰⁵.

Ponadto regulacje Rady Europy mają istotny wpływ na polskie postępowanie sądo-administracyjne także poprzez liczne odwołania się do Konwencji i Rekomendacji Ministrów Rady Europy w orzecznictwie sądów administracyjnych. Od 1 stycznia 2004 r. do chwili obecnej wojewódzkie sądy administracyjne oraz Naczelny Sąd Administracyjny odwołały się, w różnych kontekstach, do Konwencji blisko 2000 razy, zaś do rekomendacji w tym samym okresie ponad 300 razy¹⁰⁶. Na tej podstawie można przyjąć, że prawo Rady Europy odnoszące się do prawa do sądu administracyjnego stanowi istotny drogowskaz do oceny krajowych instytucji procesowych, jak również wyznacza kierunek pożądanych zmian w celu lepszego zagwarantowania ochrony praw i wolności jednostki.

---

¹⁰² *Verwaltungsgerichtsbarkeits-Novelle 2012*, BGBl. nr 51/2012.

¹⁰³ Ustawa z 9 kwietnia 2015 r. o zmianie ustawy – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, (Dz.U. poz. 658).

¹⁰⁴ Sejm VII kadencji, druk sejmowy nr 1633, s. 2.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 2.

¹⁰⁶ Dane z Centralnej Bazy Orzeczeń Sądów administracyjnych (www.orzeczenia.nsa.gov.pl), za: M. Kowalski, *Prawo do sądu...*, s. 49, 71.

Summary

The Right to Administrative Court in the Council of Europe System

The aim of this paper is a horizontal presentation of the issue of right to an administrative court in the Council of Europe system. The first part discusses the evolution of the understanding of the concept “civil rights and obligations” from Article 6 of the European Convention on Human Rights (ECHR). As a result of the dynamic interpretation of the ECHR, that concept has begun to be broadly interpreted by European Court of Human Rights (ECHR). Currently, the right to a court with Article 6 ECHR covers administrative matters the result of which is decisive for private rights and obligations. The second part presents actual regulations (especially recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe) relating to the right to an administrative court in the Council of Europe system. The conclusion points out that the catalogue of administrative matters under the jurisdiction of ECHR is still developing and that recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe have a significant impact on the right to an administrative court in Europe.

Klaudia Łuniewska*, Joanna Repeć**

Polski wymiar sprawiedliwości wobec ochrony praw dzieci w postępowaniu karnym. Analiza z perspektywy Rady Europy

Ochrona praw dziecka stanowi istotne zagadnienie współczesnych systemów prawnych¹. Jako przyczynę powstania systemu ochrony praw człowieka, w tym systemu ochrony praw dziecka, w ramach międzynarodowej współpracy Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), wskazuje się okrucieństwa, jakich

---

* Klaudia Łuniewska jest prezesem Koła Naukowego Prawa Karnego Procesowego WPiA UKSW w Warszawie, wiceprezesem Koła Naukowego Prawa Międzynarodowego i Praw Człowieka UKSW (wcześniej prezesem), stypendystką Santander Universidades dla wyróżniających się studentów, doktorantów i pracowników UKSW oraz studentką na Wydziale Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

** Mgr Joanna Repeć jest aplikantką adwokacką w Okręgowej Radzie Adwokackiej, była prezes Koła Naukowego Prawa Karnego Procesowego WPiA UKSW w Warszawie oraz absolwentką Wydziału Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

¹ Porusza je przykładowo: G. Michałowska, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Warszawa 2016; *Konwencja o Prawach Dziecka – analiza i wykładnia*, red. T. Smoczyński, Poznań 1999; O. Sitarz, *Ochrona praw dziecka w polskim prawie karnym na tle postanowień Konwencji o Prawach Dziecka*, Katowice 2004; T. Astramowicz-Leyk, *Międzynarodowe systemy ochrony praw i wolności człowieka*, Olsztyn 2009; M. Balcerk, *Prawa dziecka*, Warszawa 1986; *idem*, *Międzynarodowa ochrona dziecka*, Warszawa 1988; E. Kantowicz, *Ochrona praw dziecka w kontekście działalności UNICEF*, Warszawa 1998; E. Jarosz, *Ochrona dzieci przed krzywdzeniem – perspektywa globalna i lokalna*, Katowice 2008; E. Jarosz, *Międzynarodowe standardy przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci*, Warszawa 2008; H. Górecka, M. Górecka, *Ochrona praw dziecka w prawie międzynarodowym i jego realizacja w Polsce*, red. A. Łopatki, L. Stadniczeńko, J. Śliwa, Olsztyn–Kraków 2001; J. Nowakowska-Małusecka, *Sytuacja dziecka w konflikcie zbrojnym. Studium prawnomiędzynarodowe*, Bydgoszcz–Katowice 2012; J. Podlewska, O. Trocha, *Ochrona prawna małoletnich – kierunki przemian prawa i postępowania karnego, zagadnienia wybrane*, „Dziecko Krzywdzone”, 2012, nr 2(39); M. Czaja, *Ochrona rozwoju dziecka przed zagrożeniami w aspekcie prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, Warszawa 2016; *Konwencja o Prawach Dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. nauk. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015.

dopuszczono się względem ludności, w tym dzieci w czasie II wojny światowej². Wraz z rozwojem systemu ochrony praw człowieka zaczęto dostrzegać istnienie podmiotów wymagających szczególnej uwagi. W ten sposób doszło do powstania aktów skupiających się na zapewnieniu ochrony praw dzieci³, praw uchodźców⁴, praw osób z niepełnosprawnościami⁵, praw mniejszości narodowych⁶, praw kobiet⁷ czy zapewnieniu zakazu tortur⁸. Dziecko jest jednostką szczególnie wrażliwą, którą, w przeciwieństwie do osoby dorosłej, charakteryzuje niedojrzałość fizyczna i umysłowa, co implikuje konieczność zapewnienia mu szczególnej opieki i troski⁹. W dniu 17 listopada 2010 roku Komitet Ministrów Rady Europy przyjął *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom*¹⁰ (*Wytyczne*). Wskazuje się w nich, iż stanowią one bezpośrednią odpowiedź Rady Europy na rezolucję nr 2 w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku, która została przyjęta podczas 28. Konferencji Europejskich Ministrów Sprawiedliwości w Lanzarote w 2007 roku. Na skutek odbytych obrad stwierdzono o konieczności przedstawienia jednoznacznych zaleceń dotyczących wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku, które znalazłyby zastosowanie w prawodawstwie państw członkowskich Rady Europy¹¹. W tym celu w latach 2009–2010 utworzono grupę złożoną ze specjalistów ds. wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku (CJ-S-CH), której zadaniem stało się przygotowanie wytycznych dotyczących tego obszaru. Grupa

---

² M. Czaja, *Ochrona rozwoju dziecka przed zagrożeniami w aspekcie prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, Warszawa 2016, s. 15–22.

³ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

⁴ Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz. U. z 1991 Nr 119, poz. 515).

⁵ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 1169).

⁶ Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. (Dz. U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209).

⁷ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r. (Dz. U. z 2015 r., poz. 961)

⁸ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz. U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378).

⁹ *Konwencja o Prawach Dziecka: wybór zagadnień...*, s. 44–50.

¹⁰ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom*, przyjęte przez Komitet Ministrów 17 listopada 2010 r. wraz z uzasadnieniem, [online:] <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTM-Content?documentId=09000016806b7c62> [dostęp: 14.04.2020 r.].

¹¹ *Ibidem*, s. 40.

składała się z 17 niezależnych specjalistów, posiadających niezbędną wiedzę z zakresu funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Do współpracy zaproszono m.in. sędziów, prokuratorów, adwokatów, pracowników naukowych, psychologów, funkcjonariuszy policji czy też pracowników socjalnych, a także przedstawiciele rządów państw członkowskich¹². Członkowie grupy zostali wybrani przez Radę Europy w porozumieniu z trzema międzyrządowymi komitetami Rady Europy: Europejskim Komitetem ds. Współpracy Prawnej (CDCJ), Europejskim Komitetem Problematyki Przystępczości (CDPC) oraz Komitetem Sterującym ds. Praw Człowieka (CDDH)¹³. Zgodnie z założeniami Rady Europy, to zadaniem CJ-S-CH było znalezienie rozwiązań mogących istotnie wspomóc państwa członkowskie w procesie wypracowywania propozycji zmian legislacyjnych i dobrych praktyk. Polegałyby one w głównej mierze na dostosowaniu systemu sądownictwa do szczególnych potrzeb dzieci, mających z nim styczność. Potrzeby te wynikałyby z przynależności dziecka do określonej grupy wiekowej, etapu jego rozwoju czy trudności sytuacji, w której się znalazło. Celem tych działań było zapewnienie dzieciom skutecznego prawa dostępu do sądu oraz odpowiedniego traktowania w ramach funkcjonującego wymiaru sprawiedliwości. Zalecenia miały mieć charakter uniwersalny i możliwy do recypowania w obrębie każdej procedury, w ramach której dziecko miałoby styczność z wymiarem sprawiedliwości. Co za tym idzie, *Wytyczne* miały być możliwe do zastosowania niezależnie od tego, czy do danej sprawy odnosiłyby się przepisy regulujące procedurę karną, cywilną czy administracyjną¹⁴. *Wytyczne* wydano wraz ze szczegółowym uzasadnieniem, stanowiącym wyjaśnienie zarówno motywów, dla których sformułowano ten dokument, jak i wskazaniem okoliczności, które wpłynęły na to, że zdecydowano się zaproponować przedstawione w treści dokumentu zasady i rekomendacje dla państw członkowskich¹⁵.

Niniejszy artykuł skupiać się będzie na ukazaniu specyfiki *Wytycznych* i ich oddziaływania na polski wymiar sprawiedliwości wobec ochrony praw dzieci z perspektywy polskiego procesu karnego. Jednakże, aby móc przejść do rozważań dotychczasowych sposobów wdrożenia zasad i zaleceń zaproponowanych w tym akcie, w pierwszej kolejności należy zająć się analizą samego

---

¹² *Ibidem*, s. 41–42.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 40; *The Council of Europe: Its Law and Policies*, ed. by S. Schmahl, M. Breuer, Oxford 2017, s. 702.

¹⁵ *Child-friendly Justice: A Quarter of a Century of the UN Convention on the Rights of the Child*, ed. by S. Mahmoudi, P. Leviner, A. Kaldal, K. Lainpelto, Leiden 2015, s. 55–56.

przedmiotu, do którego odnosi się ten dokument, również także podstawowych reguł i założeń w nim wyrażonych, które dopiero w dalszej części przybierają postać konkretnych propozycji wdrożenia. Dokument zawiera szczegółowy opis tego, w jaki sposób powinien funkcjonować wymiar sprawiedliwości, aby mógł być określany mianem przyjaznego dziecku.

Charakterystyka Wytycznych

Treść *Wytycznych* została poprzedzona przedmową ówczesnego Zastępcy Sekretarza Generalnego Rady Europy Maud de Boer Buquicchio, w której to wyjaśnione zostały okoliczności sformułowania tego dokumentu i cele, które temu przyświecały. Wskazano, iż Rada Europy poprzez uchwalenie *Wytycznych* chciała doprowadzić do osiągnięcia większej jedności między państwami członkowskimi w obszarze tworzonego prawa dotyczącego dzieci, a środkiem do tego miało być propagowanie przyjęcia wspólnych dyrektyw, a następnie wdrożenie ich do prawodawstwa państw członkowskich. Dostrzeżono konieczność zagwarantowania przestrzegania dotychczasowych aktów prawnych służących ochronie praw człowieka i poświęconych prawom przynależnym dzieciom, w tym również prawom dotyczącym dostępu do sądu oraz rzetelnego procesu sądowego¹⁶. W treści *Wytycznych* przywołuje się Konwencję Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka (Konwencja o prawach dziecka)¹⁷, Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC)¹⁸, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r.¹⁹, Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 r.²⁰ czy Europejską konwencję o wykonywaniu praw dzieci z 1996 r.²¹. Dokumenty te stanowiły podstawę do sformułowania zaleceń odnoszących się do przyjaznego dzieciom wymiaru

¹⁶ *Juvenile Justice in Europe: Past, Present and Future*, ed. by B. Goldson, Routledge 2019, s. 61–62.

¹⁷ Konwencja o prawach dziecka.

¹⁸ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

¹⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

²⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

²¹ Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci, sporządzona w Strasburgu dnia 25 stycznia 1996 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 107, poz. 1128).

sprawiedliwości, w celu doprowadzenia do ich praktycznego zastosowania²². Wskazuje się, iż rozbieżne regulacje prawne funkcjonujące w państwach świata spowodowały, że uznano za konieczne wprowadzenie wytycznych umożliwiających dostosowanie wymiaru sprawiedliwości tak, aby stał się on przyjazny dla dziecka. Dokument ten pełni kluczową rolę w ochronie praw dziecka, gdyż przede wszystkim stanowi podstawę do wypracowania mechanizmów prawnych i sposobów działania w przypadkach, w których dziecko pozostaje w kontakcie z wymiarem sprawiedliwości²³. Przedstawia szereg zaleceń, które stanowią urzeczywistnienie licznych, w tym również wcześniej przywołanych, dokumentów gwarantujących i potwierdzających prawa przynależne dzieciom, w szczególności tych dotyczących kontaktu dziecka z wymiarem sprawiedliwości²⁴.

Podstawowe zasady wyrażone w Wytycznych

Aby móc w pełni zrozumieć treść *Wytycznych*, w pierwszej kolejności należy rozpocząć od zdefiniowania kluczowych dla tego dokumentu terminów, którymi są: „dziecko”, „rodzic” oraz „przyjazny dziecku wymiar sprawiedliwości”. Zgodnie z definicją przyjętą przez *Wytyczne* „dziecko” oznacza każdą jednostkę ludzką, która jeszcze nie ukończyła 18 roku życia²⁵. Z kolei w polskim ustawodawstwie jedyną prawną definicją dziecka jest ta, która znajduje się w Ustawie z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz. U. z 2020 r., poz. 141). Artykuł 2 § 1 wskazuje, że: „dzieckiem jest każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności”. Dzieckiem zatem jest już embriom od momentu poczęcia do osiągnięcia pełnoletności według prawa polskiego. Samo pojęcie dziecka²⁶ występuje również w regulacjach Ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2019 r., poz. 2086), lecz nie jest ono

²² Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 13

²³ *Child-friendly Justice...*, s. 55; *Juvenile Justice...*, s. 50; *Instrukcja dla państw członkowskich UE. Jak zagwarantować prawa dzieciom znajdującym się w konflikcie z prawem?*, s. 40, [online:] <https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/08/Instrukcja-dla-panstw-czlonkowskich-UE.pdf> [dostęp: 19.04.2020 r.].

²⁴ *Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka*, oprac. Agencja Praw Podstawowych UE we współpracy z Radą Europy i ETPC, 2019, s. 29, [online:] https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_pl.pdf [dostęp: 20.04.2020 r.].

²⁵ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 17.

²⁶ J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002.

definiowane²⁷. Natomiast termin „rodzic” według *Wytycznych* odnosi się do „osoby lub osób, na których spoczywa odpowiedzialność rodzicielska, zgodnie z prawem krajowym. Jeżeli rodzic lub rodzice są nieobecni lub nie spoczywa już na nich odpowiedzialność rodzicielska, może to być opiekun lub wyznaczony przedstawiciel prawny”. Z kolei definicja wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku stanowi rozbudowany opis cech istotnych do uznania danych systemów sądownictwa za przyjazne dziecku. Oddano w niej to, iż wymiarem sprawiedliwości są systemy sądownictwa o szczególnych cechach, a mianowicie muszą gwarantować poszanowanie i skuteczne wykonanie wszystkich praw przynależnych dzieciom i to na najwyższym możliwym do zapewnienia poziomie, a przy tym powinny uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, jego możliwości poznawcze, okoliczności danej sprawy oraz zasady, jakie powinny charakteryzować wymiar sprawiedliwości. Zgodnie z nimi trzeba, aby wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku był w szczególności dostępny dla dziecka, dostosowany do jego wieku, sprawny, spełniał normy należytej staranności, uwzględniał potrzeby i prawa dziecka oraz był do nich przystosowany, jak również przestrzegał praw dziecka, w tym prawa do rzetelnego procesu sądowego, uczestnictwa w postępowaniu i rozumienia go, poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, a także prawa do integralności i godności²⁸.

Wytyczne formułują podstawowe zasady, których zastosowanie jest niezbędne do tego, aby państwa członkowskie mogły stworzyć wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku²⁹. Przedstawione niżej zasady stanowią podstawę wprowadzenia rekomendacji torujących drogę do utworzenia systemu sądownictwa, który gwarantowałby poszanowanie i skuteczne wykonanie wszystkich praw dzieci na możliwie najwyższym poziomie, przy jednoczesnym uwzględnieniu stopnia dojrzałości dziecka i jego możliwości poznawczych, a także okoliczności sprawy³⁰.

Jak podkreśla się w treści *Wytycznych*, podstawowe zasady zostały opracowane na podstawie wcześniej wspomnianych aktów międzynarodowych oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC). *Wytyczne* wśród podstawowych zasad wymieniają: zasadę uczestnictwa, zasadę dobra dziecka, zasadę godności, zasadę ochrony przed dyskryminacją, a także zasadę

---

²⁷ *Ibidem*, s. 377.

²⁸ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 17.

²⁹ A. Parkes, *Children and International Human Rights Law: The Right of the Child to Be Heard*, Routledge 2013.

³⁰ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 17.

rządów prawa³¹. Pierwsza z nich stanowi, iż dzieciom należy zapewnić poszanowanie prawa do uzyskiwania informacji o przysługujących im prawach, prawa do dostępu do wymiaru sprawiedliwości, prawa do konsultacji i bycia wysłuchanymi podczas postępowań, w których uczestniczą lub które ich dotyczą. Powyższe wiąże się z nadawaniem należytej rangi opiniom formułowanym przez dzieci, co następuje przy jednoczesnym uwzględnieniu ich wieku, stopnia dojrzałości oraz istniejących trudności w zakresie dotyczącym komunikowania się³². Kolejna z przedstawionych zasad, a więc zasada dobra dziecka, została potwierdzona w aktach prawa międzynarodowego³³ i polskim systemie prawnym³⁴. Z treści *Wytycznych* należy wyprowadzić wnioski, iż rozstrzygając o sprawach dotyczących dzieci, trzeba mieć przede wszystkim na uwadze dobro danego dziecka³⁵. W tym celu niezbędne jest dokonanie kompleksowej i multidyscyplinarnej oceny sytuacji, w której znalazło się dziecko³⁶. Trzecia zasada odnosi się do godności jako podstawowego prawa przynależnego i nierozzerwalnie związanego z jednostką ludzką³⁷.

³¹ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku*, „Ius Novum”, 2016, nr 3, s. 210–212; *Praktyczny przewodnik dla prawników. Jak bronić dziecka, które popadło w konflikt z prawem?*, s. 38, [online:] https://kirp.pl/wp-content/uploads/2018/09/praktyczny-przewodnik-dla-prawnikow_jak-bronic-dziecka-ktore-popadlo-w-konflikt-z-prawem-1.pdf [dostęp: 19.04.2020 r.]; Rada Europy, *Wytyczne Rady Europy dotyczące Przyjaznego Dzieciom Wymiaru Sprawiedliwości*, „Dziecko Krzywdzone”, 2011, nr 2(35), s. 18–19.

³² L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 210–211.

³³ Konwencja o prawach dziecka; Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, sporządzona w Hadze dnia 29 maja 1993 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 39, poz. 448 z późn. zm.); Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci, sporządzona w Strasburgu dnia 24 kwietnia 1967 r. (Dz. U. z 1999 r. Nr 99, poz. 1157).

³⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2017 r., poz. 682 z późn. zm.).

³⁵ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 18, 44, 55–57; L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 211; L. Mazowiecka, *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo”, 2015, nr 11; *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku – opinie i doświadczenia specjalistów*, s. 17, [online:] https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals-summary_pl_o.pdf [dostęp: 10.05.2019 r.].

³⁶ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, str. 211; FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, *Child-friendly Justice Perspectives and Experiences of Professionals on Children's Participation in Civil and Criminal Judicial Proceedings in 10 EU Member States*, Luxembourg 2015, s. 109–114, [online:] https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals_en.pdf [dostęp: 20.04.2020 r.].

³⁷ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 19, 57–58, L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 211.

Szczegółowe rekomendacje

Na szczególną uwagę zasługują rekomendacje dotyczące mechanizmów prawnych zapewniających realizację idei i celów wyrażonych w *Wytycznych*. Stanowią one opis elementów składających się na wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku³⁸. Tenże opis można podzielić na cztery obszary. Pierwszy z nich stanowi opis ogólnych elementów, mających zastosowanie do każdego możliwego etapu procesu, a więc do etapu poprzedzającego samo postępowanie, do postępowania oraz do etapu po postępowaniu. Drugi opis elementów dotyczy czasu przed postępowaniem, a więc wyraża rekomendacje dla podmiotów reprezentujących wymiar sprawiedliwości i określa, w jaki sposób powinny one odnosić się do dziecka w tej fazie postępowania. Trzeci opis elementów charakteryzuje działania, jakie powinny zostać podjęte w trakcie samego postępowania. Natomiast czwarty obszar odnosi się do czasu po zakończonym postępowaniu, w którym wymiar sprawiedliwości powinien również w odpowiedni sposób zachowywać się względem dziecka. *Wytyczne* kładą nacisk na stworzenie kompleksowo wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku, mającego z nim styczność zarówno w trakcie postępowania, jak i przed postępowaniem oraz po nim³⁹.

W *Wytycznych*, wśród ogólnych elementów składających się na wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku, znajdują się wskazania dotyczące informacji i porad, ochrony życia prywatnego i rodzinnego dziecka, bezpieczeństwa, szkoleń, podejścia multidyscyplinarnego, pozbawienia wolności. Na informowanie i poradnictwo składają się czynności wykonywane przez osoby reprezentujące wymiar sprawiedliwości zmierzające do właściwego poinformowania dziecka i jego rodziców m.in. o przysługujących dziecku prawach, o systemie i procedurach, w których dziecko uczestniczy bądź będzie uczestniczyło, o pozycji dziecka w postępowaniu, sposobie przeprowadzenia przesłuchania, znaczeniu i wadze składanych zeznań, o konsekwencjach przesłuchania, ewentualnych skutkach danego postępowania, o dostępnych środkach ochronnych, istniejących mechanizmach umożliwiających weryfikację decyzji odnoszących się do dziecka⁴⁰. Na każdym etapie postępowania powinna zostać zapewniona ochrona życia prywatnego i rodzinnego dziecka. W związku z czym, nie powinno się udostępniać

³⁸ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 20–32, 60–95.

³⁹ Rada Europy, *Wytyczne Rady Europy...*, s. 20–22.

⁴⁰ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 212; *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku...*, s. 9–13.

informacji, które umożliwiłyby ustalenie tożsamości dziecka⁴¹. Na uwadze należy mieć bezpieczeństwo dziecka, rozumiane jako ochrona dziecka przed wszelkimi działaniami takimi jak zastraszanie, represje, wtórna wiktyimizacja. Jeżeli jest to konieczne, to w tym celu należy stosować specjalne środki zapobiegawcze⁴². Kolejnym elementem, który powinien wystąpić na każdym etapie postępowania, jest przeprowadzanie szkoleń wśród osób zatrudnionych w wymiarze sprawiedliwości, które będą miały styczność z dziećmi. Wskazuje się, iż takie szkolenia powinny uczyć interdyscyplinarnego podejścia oraz obejmować swoim zakresem prawa i potrzeby dzieci w różnych grupach wiekowych, na różnych etapach rozwoju czy znajdujących się w trudnej sytuacji⁴³. Z powyższym wiąże się podejście multidyscyplinarne, które ma na celu zaangażowanie w ramach wymiaru sprawiedliwości do pracy z dziećmi osób o różnych specjalizacjach, którzy współpracowaliby ze sobą w celu dokonania wszechstronnej i prawidłowej oceny sytuacji prawnej, psychologicznej, społecznej, emocjonalnej i fizycznej dziecka⁴⁴. Jako szczególnie przydatne specjalizacje wskazuje się prawników, psychologów, lekarzy, policjantów, mediatorów i pracowników socjalnych⁴⁵. Ostatni element odnosi się do sytuacji, w których dziecko zostaje pozbawione wolności. Dzieci pozbawione wolności nie mogą być izolowane w tych samych miejscach co osoby dorosłe. Powinno się zapewnić im poszanowanie ich prawa do utrzymywania regularnego kontaktu z rodzicami, rodziną i przyjaciółmi, edukacji, opieki medycznej, wolności myśli, sumienia i religii, dostępu do rekreacji, programów przygotowujących do powrotu do społeczności⁴⁶.

Wymiar sprawiedliwości przyjazny dzieciom w fazie przed postępowaniem powinien uwzględniać minimalny wiek odpowiedzialności karnej, który musi być określony prawem i nie może być zbyt niski. Wskazuje się, że należy stosować alternatywne sposoby rozwiązywania sporu niżeli postępowanie sądowe, takie jak mediację, inne programy sprawiedliwości naprawczej lub programy profilaktyczne⁴⁷. Na tym etapie zalecenia odnoszą się również do organów

---

⁴¹ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 213; FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, *op. cit.*, s. 75–85.

⁴² L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 213; Rada Europy, *Wytyczne Rady Europy...*, s. 19.

⁴³ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 213; FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, *op. cit.*, s. 97–108.

⁴⁴ *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku...*, s. 19; FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, *op. cit.*, s. 109–114.

⁴⁵ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 213.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 214; Rada Europy, *Wytyczne Rady Europy...*, s. 20.

⁴⁷ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 214.

ścigania, w tym policji, która w odpowiedni sposób, a więc zrozumiały i dostosowany do wieku dziecka, powinna poinformować dziecko o powodzie jego zatrzymania. W takiej sytuacji należy umożliwić dziecku realizację jego prawa do powiadomienia rodziców lub osoby zaufanej o zatrzymaniu, jak również należy zapewnić dziecku prawo do obrony w postaci dostępu do prawnika czy umożliwieniu kontaktu z organizacjami świadczącymi odpowiednie wsparcie⁴⁸.

W trakcie trwania postępowania dziecku powinien zostać zapewniony dostęp do sądu i postępowań sądowych, jak również możliwość stosowania skutecznych środków odwoławczych w przypadku naruszenia jego praw⁴⁹. Dziecku powinno zostać zapewnione doradztwo prawne oraz przedstawicielstwo w przypadku postępowań, w których istnieje lub może istnieć konflikt pomiędzy interesem dziecka a interesem rodziców lub innych osób⁵⁰. Aby można było mówić o pełnej realizacji prawa dziecka do bycia wysłuchanym i prawa do wyrażania poglądów, powinny zostać zapewnione odpowiednie do tego warunki. Przede wszystkim należy dostosować środki służące wysłuchaniu dziecka do jego wieku, poziomu rozwoju oraz możliwości komunikacyjnych. Wysłuchanie dziecka powinno odbywać się w przyjaznej atmosferze, tj. powinny mu zostać zapewnione poczucie bezpieczeństwa oraz swoboda, w trakcie rozmowy nie należy dziecku przerywać ani robić nieuzasadnionych przerw, a urzędnik wysłuchujący dziecko powinien nie wzbudzać w nim skrępowania, dlatego przykładowo sędziowie mogą w trakcie tej czynności nie mieć założonej togi⁵¹. Istotne znaczenie ma tempo trwającego postępowania, które należy dostosować do aktualnej sytuacji dziecka, a przede wszystkim prowadzić je na tyle szybko, na ile wymaga tego ochrona dobra dziecka. W przypadku osób niedojrzałych, jakimi są dzieci, upływ czasu jest niezwykle odczuwalny w skutkach, gdyż przykładowo może mieć negatywny wpływ na relacje łączące dziecko z rodzicem i powodować ich osłabienie, a niekiedy nawet zanik⁵². Kolejny element jest ściśle skorelowany z prawem dziecka do bycia wysłuchanym i prawem do wyrażania opinii. Odnosi się on do zalecenia, aby dziecko we wszystkich postępowaniach było traktowane w sposób uwzględniający jego wiek, szczególne potrzeby, dojrzałość i poziom rozumienia. Dziecko powinno przebywać w otoczeniu, które nie będzie go

---

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 215; *Child-friendly Justice...*, s. 61–62.

⁵⁰ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 216; Rada Europy, *Wytyczne Rady Europy...*, s. 21.

⁵¹ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 216; Rada Europy, *Wytyczne Rady Europy...*, s. 20.

⁵² L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 217. *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku...*, s. 8–9.

onieśmielać, a przed rozpoczęciem postępowania należy zaznajomić je z budynkiem sądu, jego pracownikami i ich zadaniami, tak aby nie odczuwało lęku czy niepewności. Samo zachowanie osób pracujących w organie wymiaru sprawiedliwości podczas kontaktu z dzieckiem powinno być mniej formalne a bardziej nastawione na otwarcie się dziecka. Nie bez znaczenia dla powyższego ma język, jakim będą się one posługiwać. Powinien on być przyjazny, dostosowany do wieku oraz możliwości komunikacyjnych dziecka⁵³. To wszystko ma znaczenie z punktu widzenia zapewnienia dziecku odpowiednich warunków, aby mogło w sposób swobodny i bez skrupowania zrealizować swoje prawo do bycia wysłuchanym oraz prawo do wyrażenia opinii w danej sprawie. Stworzenie przyjaznych warunków, w których dziecko mogłoby złożyć zeznania ma kluczowe znaczenie z punktu widzenia ochrony dziecka przed wtórną wiktymizacją. *Wytyczne* wskazują, iż przesłuchania powinny być prowadzone przez osoby do tego przygotowane, które w odpowiedni sposób poprowadzą rozmowę z dzieckiem, tak aby uzyskać niezbędne informacje, a przy tym nie narazić dziecka na ponowne przeżywanie traumy. W celu uniknięcia wtórnej wiktymizacji liczba przesłuchań małoletnich powinna zostać ograniczona do niezbędnego minimum, a dziecku powinny zostać zorganizowane przyjazne warunki przesłuchania. Powinno się utrwalić przebieg przesłuchania dziecka w formie audiowizualnej, ograniczyć bezpośredni kontakt pokrzywdzonego dziecka ze sprawcą przestępstwa, jak również zapewnić, aby składanie zeznań przez dziecko odbywało się bez obecności domniemanego sprawcy⁵⁴.

Po zakończeniu postępowania dziecku powinna zostać wyjaśniona treść orzeczenia, jak również udzielone niezbędne informacje dotyczące możliwości skorzystania ze środków zaskarżenia. W kwestii dotyczącej wykonywania wyroku, to wobec dziecka pierwszeństwo powinny mieć środki o charakterze mediacyjnym przed środkami siłowymi. Wskazuje się, iż w sprawach rodzinnych do wykonania wyroków nie powinno stosować się przymusu czy przemocy względem dziecka. Po zakończonym postępowaniu powinno zostać zapewnione wsparcie dzieciom oraz ich rodzinom poprzez wyspecjalizowane placówki, które powinny świadczyć pomoc bezpłatnie. Należy poinformować dzieci oraz ich rodziców o istnieniu programów wsparcia dla osób dotkniętych przemocą domową oraz znęcaniem się, jak również środków w zakresie opieki

⁵³ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, str. 217; *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku...*, s. 3–5; Rada Europy, *Wytyczne Rady Europy...*, s. 21.

⁵⁴ J. Podlewska, O. Trocha, *Ochrona prawna małoletnich...*, s. 135; L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 218.

terapeutycznej, zdrowotnej czy społecznej, które są ukierunkowane na pomoc takim osobom⁵⁵.

Polski wymiar sprawiedliwości wobec dziecka podczas procesu karnego

Dziecko jako szczególny uczestnik postępowania karnego potrzebuje, aby została mu zapewniona szczególna ochrona poprzez odrębne regulacje, które normowałyby jego status⁵⁶ i odnosiły się do przynależnych mu praw i ciężących na nim obowiązków⁵⁷. Ze względu na swoją wrażliwość dziecko nie może być traktowane jak osoba dorosła, co implikuje konieczność tego, aby w procesie stosowania prawa posiadało szczególne uprawnienia⁵⁸.

Dziecko może być uczestnikiem postępowania i występować w różnych rolach w procesie karnym, w tym również jako strona postępowania⁵⁹. Dziecko może być świadkiem zdarzenia, poszkodowanym⁶⁰, jak również oskarżonym. Polski ustawodawca w odniesieniu do sprawcy przestępstwa posługuje się pojęciem nieletniego, co ma swój wyraz w Kodeksie karnym oraz w Ustawie z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2018 r., poz. 969). Występują dwa kryteria dla zdefiniowania nieletniego: kryterium wieku oraz powodu interwencji. Nieletnim jest osoba, która nie ukończyła 18 roku życia – w przypadku przejawów demoralizacji, z wyłączeniem czynów karalnych, albo osoba w przedziale wieku od 13 do 17 roku życia, która dopuściła się przestępstwa, albo osoba przed ukończeniem 21 lat, wobec której orzeczono środki wychowawcze lub poprawcze⁶¹.

Dziecko potrzebuje największej ochrony ze strony wymiaru sprawiedliwości w momencie, kiedy jest poszkodowane przestępstwem⁶². Istnieje ryzyko, że

⁵⁵ L. Mazowiecka, *Wytyczne Komitetu...*, s. 219.

⁵⁶ D. Jagiełło, *Przesłuchanie jako czynność dowodowa*, Warszawa 2017.

⁵⁷ J. Podlewska, *Regulacje prawne dotyczące przesłuchiwanie dzieci w Polsce*, [w:] *Przesłuchanie małoletniego świadka w postępowaniu karnym. Poradnik dla profesjonalistów*, Warszawa 2018, s. 10.

⁵⁸ K. Chmielewska, *Ochrona przesłuchiwanego dziecka*, Warszawa 2012, s. 22–23.

⁵⁹ J. Podlewska, *op. cit.*, s. 10.

⁶⁰ *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, red. T. Gardocka, D. Jagiełło, Warszawa 2017.

⁶¹ G. Grabarczyk, *Odpowiedzialność nieletnich w polskim prawie karnym*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea”, 2008, nr 1, s. 80.

⁶² M. Horna, *Nowelizacja kodeksu postępowania karnego a ochrona małoletniego podczas przesłuchania*, „Dziecko Krzywdzone”, 2014, t. 13, nr 2.

nieprofesjonalne podejście do dziecka może prowadzić do jego wtórnej wiktylizacji. Jest ona zjawiskiem występującym wśród ofiar przemocy i przestępstw seksualnych⁶³. Wtórna wiktylizacja może pojawić się w wyniku reakcji otoczenia pokrzywdzonego oraz sposobu działania organów i specjalistów pracujących z ofiarą. W tym przypadku czynności związane z pomocą pokrzywdzonemu mogą być w jego subiektywnym odczuciu traumatyczne⁶⁴. Dlatego tak istotne jest, by każdy profesjonalista, który pracuje z poszkodowanym, znał i stosował w praktyce szczególne zasady ochrony dzieci. *Wytyczne* podkreślają ten aspekt, wskazując na konieczność interdyscyplinarnych szkoleń z zakresu praw i potrzeb dzieci w różnych grupach wiekowych, a także potrzebę szkoleń z zakresu komunikacji z dziećmi⁶⁵.

Wytyczne wskazują na konieczność odpowiedniego traktowania dzieci w zależności od ich wieku i poziomu rozwoju, a sprawy z ich udziałem należy rozpatrywać w miejscu, które nie będzie ich onieśmielać⁶⁶. Polski ustawodawca wprowadził do porządku prawnego przyjazny tryb przesłuchania w tzw. niebieskim pokoju. Dokładne wskazówki dotyczące jego wyposażenia znalazły się w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 roku w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego (Dz. U. z 2013 r., poz. 1642). Wskazuje ono na potrzebę wyodrębnienia dwóch pokoi, w tym pokoju przesłuchań oraz pokoju technicznego. Pokój techniczny powinien być połączony z pokojem przesłuchań za pomocą lustra weneckiego lub sprzętu technicznego, pozwalającego na porozumiewanie się na odległość, w tym drugim przypadku możliwe jest umiejscowienie pokoju technicznego nawet w innym budynku⁶⁷. Pokój może znajdować się w siedzibie sądu, prokuratury, Policji, instytucji państwowej lub samorządowej albo podmiotu, do którego zadań należy pomoc małoletnim lub ofiarom przestępstwa zgwałcenia. Jeżeli jest to możliwe

⁶³ M.H. Kowalczyk, *Powtórna i wielokrotna wiktylizacja jako andragogiczny wymiar doświadczeń osobistych kobiet ofiar przemocy*, „Rocznik Andragogiczny”, 2017, nr 24, s. 87.

⁶⁴ M. Szymańska-Pytlińska, A. Chodecka, *Zagrożenia wtórną wiktylizacją dziecka – ofiary wykorzystywania seksualnego związane z badaniami sądowymi*, „Dziecko Krzywdzone”, 2014, t. 13, nr 1, s. 72–73.

⁶⁵ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 24; *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku...*, s. 18.

⁶⁶ Rada Europy, *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy...*, s. 29.

⁶⁷ *Jak zorganizować i wyposażać przyjazny pokój przesłuchań dzieci* [broszura], s. 2, [online:] <https://www.edukacja.fdds.pl/9a18a648-e11c-43e0-b3e0-b8bc8d2c8b44/Extras/broszura-jak-wyp-pokoj-FDDS-12042017.pdf> [dostęp: 20.04.2020 r.].

pokój powinien posiadać odrębne wejście lub być zlokalizowany w taki sposób, aby dojście do niego nie prowadziło przez części budynku, gdzie przebywają oskarżeni, zatrzymani lub inni pokrzywdzeni. Ma to szczególne znaczenie dla dziecka, ponieważ kontakt z innymi ludźmi mógłby niepotrzebnie potęgować stres⁶⁸. Ustawodawca wskazał również na konieczność umiejscowienia w bliskiej odległości toalety, ponieważ wraz ze stresem towarzyszącym przesłuchaniu często pojawiają się objawy somatyczne takie jak potrzeba częstego korzystania z toalety⁶⁹. Istotna jest również poczekalnia, która powinna być miejscem, gdzie świadek będzie mógł przygotować się psychicznie do czynności przesłuchania i odstresować, bez narażenia na negatywne bodźce, dlatego w poczekalni powinny znaleźć się kredki, książki czy zabawki, natomiast niewskazane jest umieszczanie plakatów i materiałów edukacyjnych na temat przemocy lub wykorzystywania seksualnego. W rozporządzeniu wskazano również na wyposażenie pokoju, który powinien być utrzymany w stonowanych barwach, a meble powinny zostać dostosowane do wieku dziecka, dlatego rekomenduje się przygotowanie dwóch zestawów mebli⁷⁰.

Przepisy kodeksu postępowania karnego wprowadzają rozróżnienie w stopniu ochrony małoletniego ze względu na wiek oraz rodzaj przestępstwa⁷¹. Z najwyższej ochrony korzystają małoletni, którzy w chwili przesłuchania nie ukończyli 15 roku życia i występują w postępowaniu w roli pokrzywdzonych. Przepis 185a ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (k.p.k.; Dz. U. z 2020 r., poz. 30) wskazuje na obligatoryjny charakter przyjaznego przesłuchania dla małoletnich ofiar przestępstw wymienionych w tym przepisie. Małoletni, który ukończył 15 rok życia, może skorzystać z tego trybu, gdyby przesłuchanie w trybie zwykłym mogło negatywnie wpłynąć na jego stan psychiczny⁷². Natomiast wobec małoletniego powyżej 15 roku życia, który był świadkiem przestępstwa określonego w art. 185b k.p.k., istnieje możliwość zastosowania trybu z art. 177 par. 1a k.p.k., czyli przesłuchania w formie wideokonferencji za pomocą urządzeń technicznych z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. O zastosowaniu tego trybu decyduje organ procesowy. Przesłanką zastosowania tego trybu jest uzasadniona obawa, że

---

⁶⁸ *Ibidem*, s. 3.

⁶⁹ M. Keller-Hamela, *Standardy wyposażenia i korzystania z przyjaznych pokoi przesłuchań dzieci*, [w:] *Przyjazne przesłuchanie dziecka*, red. M. Sajkowska, Warszawa 2007, s. 83–86.

⁷⁰ *Jak zorganizować i wyposażać przyjazny pokój...*

⁷¹ D. Drajewicz, *Kodeks postępowania karnego*, t. 1: *Komentarz. Art. 1–424*, Warszawa 2020.

⁷² J. Podlewska, *op. cit.*, s. 10.

bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania świadka lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny⁷³. Warto również wskazać, że przyjazny tryb przesłuchania odnosi się wyłącznie do małoletniego pokrzywdzonego oraz świadka, natomiast nie znajduje zastosowania w przypadku przesłuchania nieletniego podejrzanego lub oskarżonego.

Przesłuchanie w przyjaznym trybie prowadzi sędzia, z obligatoryjnym udziałem biegłego psychologa. Rola biegłego psychologa nie może ograniczać się wyłącznie do biernej obserwacji przebiegu przesłuchania. Powinien on z jednej strony wspierać dziecko, a z drugiej pomóc sędziemu prowadzić przesłuchanie dostosowanie do rozwoju dziecka. Wynika to z konieczności szczególnego potraktowania małoletniego świadka i zadbania o jego jak największy komfort psychiczny⁷⁴. Rola biegłego psychologa rozpoczyna się wcześniej niż samo przesłuchanie. Powinien on spotkać się z małoletnim przed przesłuchaniem, by pomóc mu się do niego przygotować⁷⁵.

Podsumowanie

Wytyczne stanowią ramowy dokument, niemający jednak mocy wiążącej, który po przyjęciu przez dane państwo powinien zostać uzupełniony o przepisy krajowe, służące jego wdrożeniu i urzeczywistniające cele w nim wyrażone. Dlatego tak szczególne znaczenie ma propagowanie zasad w nim zawartych, które służą ulepszeniu wymiaru sprawiedliwości w kontakcie z dziećmi⁷⁶. *Wytyczne* wskazują pewne minimum, jakie państwa powinny zapewnić, chcąc stworzyć wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku. W dokumencie tym znajdują się liczne odwołania do najważniejszych dokumentów dotyczących praw dziecka, jak również została potwierdzona potrzeba zagwarantowania wdrożenia już istniejących dokumentów mających na celu ochronę praw dzieci. Wskazuje się, że państwa członkowskie mogą stosować i wprowadzać wyższe normy lub korzystniejsze środki służące realizacji praw dzieci. *Wytyczne* wychodzą od tego, w jaki sposób

⁷³ *Ibidem*, s. 10–11.

⁷⁴ A. Gadomska-Radel, *Przesłuchanie dziecka jako ofiary przestępstwa w procesie karnym*, Warszawa 2015, s. 194.

⁷⁵ V. Kwiatkowska-Darul, *Przesłuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń 2007, s. 180–181.

⁷⁶ J. Podlewska, O. Trocha, *op. cit.*, s. 135.

należy traktować dziecko. Zgodnie z założeniami przedstawionymi w tym dokumencie, jest ono jednostką rozumną, którą należy traktować z przynależną mu godnością i szacunkiem. Dziecku należy zapewnić ochronę przed dyskryminacją oraz poszanowanie jego praw i wolności. *Wytyczne* mają służyć realizacji i ochronie dobra dziecka, co znajduje potwierdzenie w podstawowych zasadach, które stanowią fundament, na którym oparto *wytyczne*. Kluczowe jest to, że zalecenia przedstawione w tym dokumencie odnoszą się do każdego rodzaju postępowania, w jakim może uczestniczyć młody człowiek, a więc zarówno cywilnego, administracyjnego, jak i karnego. Stanowią one uniwersalną matrycę zawierającą wskazówki co do tego, w jaki sposób osoby reprezentujące wymiar sprawiedliwości powinny zachowywać się w kontakcie z dzieckiem.

Wytyczne wskazują na potrzebę szkolenia profesjonalistów. Powinno się również wprowadzić jednolite szkolenia dla sędziów z zakresu metodyki przesłuchiwania i wysłuchania dzieci. Obowiązkowe szkolenia wprowadziłyby jednolitą ochronę małoletniego niezależnie od miejsca, w którym zetknąłby się on z wymiarem sprawiedliwości.

Polski ustawodawca zauważył potrzebę szczególnej ochrony małoletnich poszkodowanych oraz świadków, czemu dał wyraz w uregulowaniach art. 185a–185b k.p.k., ustanawiając przyjazny tryb przesłuchania. Warto jednak zauważyć, że nie każde dziecko będzie mogło z niego skorzystać. Przepisy wprowadzają rozróżnienie stopnia ochrony w zależności od wieku i roli procesowej dziecka. Należałoby uniezależnić prawo do przyjaznego przesłuchania od wieku dziecka oraz tego, czy jest świadkiem, czy pokrzywdzonym. Z tej ochrony nie skorzystają również nieletni sprawcy, niezależnie od stanu psychicznego i konsekwencji dla tego stanu, jakie może wywołać przesłuchanie. Istnieje potrzeba wprowadzenia analogicznego trybu przesłuchania dla nieletnich, którzy ze względu na stopień rozwoju lub stan psychiczny również wymagają ochrony ze strony wymiaru sprawiedliwości.

Szczególne znaczenie dla ochrony praw dziecka ma promowanie praw dziecka oraz opracowywanie wspólnych strategii dotyczących zmian legislacyjnych i działań zmierzających do wypracowania dobrych praktyk postępowania wymiaru sprawiedliwości względem dzieci i przynależnych im praw, które powstają na podstawie ustanowionych aktów, w tym także *Wytycznych*⁷⁷. Do

---

⁷⁷ Rada Europy, *Strategia Rady Europy na rzecz praw dziecka (2016–2021)*, [online:] <https://rm.coe.int/strategia-rady-europy-na-rzecz-praw-dziecka-2016-2021-/1680931c80> [dostęp: 23.05.2020 r.].

zapewnienia skutecznego wdrożenia *Wytycznych* w krajowych systemach prawnych niezbędną jest ich promocja, jak również stałe monitorowanie wymiaru sprawiedliwości w kontaktach z dziećmi⁷⁸.

Summary

The Judicial System in Poland in relation to the protection of children's rights in criminal proceedings. Analysis from the perspective of the Council of Europe

This article aims to analyze selected sections of the Polish justice system in the context of the protection of children's rights, based on the example of the Polish criminal process, based on *The Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice* adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum. In the first place, introductory notes will be presented, which will show the genesis and purpose of the *Guidelines* themselves. Then, the basic principles on which the recommendations for the creation of a child-friendly justice system were based, as well as detailed recommendations presenting proposed actions and legal measures aimed at achieving the goals set out in this document will be presented. Next, the child's position and protection of its rights in the Polish criminal trial will be analyzed from the perspective of the *Guidelines*. Examples of situations in which a child comes into contact with the justice system in the Polish criminal process will be presented. The accompanying practices and models of behavior by representatives of the judiciary will also be shown. Considerations on the title issue will be concluded with a concise summary and assessment of the currently applied legal measures and mechanisms to protect children's rights in criminal proceedings in terms of the application of the principles and recommendations presented in the *Guidelines*, as well as the possibility of achieving the objectives set by them.

---

⁷⁸ Zob. Komisja Europejska, *Summary of Contextual Overviews on Children's Involvement in Criminal Judicial Proceedings in the 28 Member States of the European Union*, [online:] <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/78efc2f4-746e-485c-9c18-9d2509deeedf> [dostęp: 20.04.2020 r.].

Karolina Kiejnich*

Prawo do skutecznego środka naprawczego w orzecznictwie ETPC

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w zakresie skutecznych środków naprawczych oparte jest na wykładni art. 13 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC)¹, którego brzmienie jest następujące: „Każdy, czyje prawa i wolności zawarte w niniejszej konwencji zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka odwoławczego do właściwego organu państwowego także wówczas, gdy naruszenia dokonały osoby wykonujące swoje funkcje urzędowe”. Polskie tłumaczenia zarówno Konwencji, jak i innych traktatów międzynarodowych (art. 8 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka², art. 47 Karty Praw Podstawowych³) posługują się pojęciem środka odwoławczego lub środka prawnego jako tłumaczeniami zwrotu *effective remedy*. Wydaje się, że jest to tłumaczenie bezzasadnie zawężające zakres oryginalnego sformułowania. Wskazują na to również P. Hofmański oraz W. Wróbel w komentarzu do art. 13 Konwencji, odwołując się do brzmienia tego artykułu w języku angielskim, francuskim oraz rosyjskim⁴. Niewątpliwie termin *remedy* jest pojemniejszy od pojęcia środka odwoławczego. Autorzy wskazują, że właściwe byłoby

---

* Mgr Karolina Kiejnich, Zakład Postępowania Karnego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Autorka jest doktorantką oraz aplikantką sędziowską Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w Krakowie.

¹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

² Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.

³ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. U. UE.C.2007.303.1 z dnia 14 grudnia 2007 r.).

⁴ P. Hofmański, W. Wróbel, *Art. 13. Prawo do skutecznego środka odwoławczego*, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 728.

rozumienie tego wyrażenia jako „każdego środka prawnego”⁵ prowadzącego do naprawienia szkody (zadośćuczynienia jej), także z uwagi na synonim *relief* używany w orzecznictwie Trybunału. Stąd w dalszej części opracowania używane będzie pojęcie „prawa do skutecznego środka naprawczego” jako tłumaczenia pojęcia *right to an effective remedy*. W ten sposób dokonano tłumaczenia w prawnokarnych dyrektywach unijnych (2013/48/UE⁶, 2016/343⁷, 2016/800⁸, 2016/1919⁹).

W doktrynie zauważa się, że art. 13 Konwencji to instrument gwarantujący dostępność „skutecznego środka odwoławczego na poziomie krajowym, pozwalającego postawić zarzut naruszenia praw i wolności zapisanych w Konwencji, niezależnie od formy, w jakiej są one zagwarantowane w wewnętrznym porządku prawnym”¹⁰. Przepis ten ma charakter wtórny w stosunku do innych przepisów Konwencji – chroni bowiem ich przestrzeganie, nie stanowiąc podstawy samoistnego prawa. Co ważne, możliwość powoływania się na art. 13 Konwencji nie jest uzależniona od rzeczywistego naruszenia innego przepisu Konwencji¹¹. Istotne jest istnienie skutecznego środka na wypadek takiego naruszenia.

Trybunał nie wskazuje definicji środka naprawczego, niemniej jednak można wywieść ją z szeregu orzeczeń odnoszących się do jego celów (m.in. Budayeva przeciwko Rosji, Khan przeciwko Wielkiej Brytanii, Mahmut Kaya przeciwko Turcji, Paul i Audrey Edwards przeciwko Wielkiej Brytanii, Aktaş przeciwko

---

⁵ Por. wyrok ETPC z 26 października 2000 r. w sprawie Kudła przeciwko Polsce, skarga nr 30210/96, § 145, za: P. Hofmański, W. Wróbel, *op. cit.*, s. 728.

⁶ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności (Dz.U. UE.L.2013.294.1 z dnia 6 listopada 2013 r.).

⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/343 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym (Dz.U. UE.L.2016.65.1 z dnia 11 marca 2016 r.).

⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym (Dz.U. UE.L.2016.132.1 z dnia 21 maja 2016 r.).

⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania (Dz.U. UE.L.2016.297.1 z dnia 4 listopada 2016 r.).

¹⁰ M. Nowicki, *Art. 13*, [w:] M. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017, s. 943.

¹¹ Wyrok ETPC z 6 września 1978 r. w sprawie Klass i inni przeciwko Niemcom, skarga nr 5029/71, § 64.

Turcji, James i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, Sürmeli przeciwko Niemcom¹²). Z powyższego wynika, że środkiem naprawczym w rozumieniu Trybunału jest środek umożliwiający zmierzenie się właściwego organu państwowego z zarzutem naruszenia któregośkolwiek z praw konwencyjnych i w razie uznania, że do naruszenia doszło, przyznania odpowiedniej rekompensaty. Nie wskazuje on, że efektem zastosowania środka naprawczego winno być postawienie skarżącego w sytuacji, w jakiej by się znalazł, gdyby do naruszenia nie doszło, choć takie stanowiska są niekiedy przedstawiane przez skarżących¹³. Niniejsza praca przedstawia ewolucję ochrony wynikającej z art. 13 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności na przykładzie art. 6 ust. 1 Konwencji, a także aktualne standardy prawa do skutecznego środka naprawczego wynikające z orzecznictwa Trybunału Strasburskiego.

Ewolucja postrzegania charakteru art. 13 przez Trybunał

Początkowo art. 13 nie pojawiał się często w orzecznictwie Trybunału. ETPC uznawał samodzielne naruszenia innych artykułów i wskazywał, że w konsekwencji nie ma potrzeby analizowania naruszenia art. 13¹⁴. Na przestrzeni lat różnie Trybunał oceniał możliwość uznania naruszenia art. 13 w stosunku do innych praw przewidzianych Konwencją.

Część postanowień konwencyjnych, w tym art. 6, przewiduje gwarancje proceduralne, w konsekwencji zobowiązując państwa do ustanowienia systemu skutecznych środków naprawczych w zakresie praw przewidzianych danym artykułem. Inne postanowienia Konwencji, jak np. art. 8, co do zasady nie przewidują gwarancji proceduralnych, jednak orzecznictwo Trybunału wyinterpretowało z nich samoistne gwarancje proceduralne. Nakazuje to rozważenie wzajemnych relacji z gwarancjami wynikającymi z art. 13. Jak wskazują

---

¹² Wyroki ETPC: z 20 marca 2008 r. w sprawie Budayeva i inni przeciwko Rosji, skargi nr 15339/02, 11673/02, 15343/02, 20058/02, 21166/02; z 12 maja 2000 r. w sprawie Khan przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 35394/97; z 28 marca 2000 r. w sprawie Mahmut Kaya przeciwko Turcji, skarga nr 22535/93; z 14 marca 2002 r. w sprawie Paul i Audrey Edwards przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 46477/99; z 24 kwietnia 2003 r. w sprawie Aktaş przeciwko Turcji, skarga nr 24351/94; z 21 lutego 1986 r. w sprawie James i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 8793/79; z 8 czerwca 2003 r. w sprawie Sürmeli przeciwko Niemcom, skarga nr 75529/01.

¹³ Wyrok ETPC z 6 września 1978 r. w sprawie Klass i inni przeciwko Niemcom, skarga nr 5029/71, § 68.

¹⁴ P. Hofmański, W. Wróbel, *op. cit.*, s. 745.

P. Hofmański i W. Wróbel, „gwarancje proceduralne sformułowane w szczegółowych postanowieniach Konwencji, postrzegać należy w kategoriach *lex specialis*. Te gwarancje szczegółowe jak gdyby wchłaniają ogólną gwarancję środka odwoławczego wynikającą z art. 13, więc nie ma podstaw dla oddzielnego rozpoznawania zarzutu naruszenia art. 13”¹⁵. Niniejsza praca przedstawia ewolucję w tym zakresie w stosunku do art. 6 ust. 1 Konwencji.

Do lat 70. XX wieku bezspornie uznawano, że art. 6 ust. 1 stanowi *lex specialis* w stosunku do art. 13 i nie rozpatrywano tych naruszeń odrębnie¹⁶. W uzasadnieniu wyroku w sprawie Klass i inni przeciwko Niemcom z 1978 roku¹⁷ można dostrzec pierwsze symptomy zmiany. Jak napisano: „przepis art. 13, czytany dosłownie, wydaje się mówić, że dana osoba ma prawo do krajowego środka odwoławczego tylko w przypadku «naruszenia». Jednak osoba nie może stwierdzić «naruszenia» przed organem krajowym, chyba że najpierw będzie w stanie wnieść do takiego organu skargę w tej sprawie. W związku z tym, jak stwierdziła mniejszość w Komisji, nie może być warunkiem zastosowania art. 13 faktyczne naruszenie Konwencji. W opinii Trybunału art. 13 wymaga, aby w przypadku, gdy osoba uważa, że poniosła szkodę ze względu na naruszenie Konwencji, powinna mieć środek naprawczy przed organem krajowym w celu rozstrzygnięcia roszczenia oraz, w razie potrzeby, w celu uzyskania zadośćuczynienia. Zatem art. 13 należy interpretować w ten sposób, że gwarantuje «skuteczny środek odwoławczy przed organem krajowym» dla każdego, kto twierdzi, że naruszono jego prawa i wolności wynikające z Konwencji”. Rok później podejście „pochłaniające” zostało skrytykowane bezpośrednio w wyroku w sprawie Airey przeciwko Irlandii¹⁸. Choć tradycyjnie uznano, że rozpoznanie sprawy w zakresie art. 6 ust. 1 czyni bezprzedmiotowym rozważania w zakresie naruszenia art. 13, w zdaniu odrębnym sędzia Evrigenis wskazał: „Moim zdaniem Trybunał powinien był zbadać roszczenie oparte na naruszeniu art. 13. Postępowanie sądowe przewidziane w art. 6 ust. 1 dotyczy praw obywatelskich. Z drugiej strony

---

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ I.C. Kamiński, *Sprawa Kudła v. Poland z 2000 r.: zasada skuteczności w porządku prawnym Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Polska przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Sprawy wiodące: sprawa Kudła przeciwko Polsce z 2000 r.*, red. E. Morawska, Warszawa 2019, s. 146–147; M. Wąsek-Wiaderek, *Sprawa Kudła v. Poland z 2000 r.: prawo do skutecznego środka odwoławczego (art. 13 Konwencji)*, [w:] *Polska przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka...*, s. 163.

¹⁷ Wyrok ETPC z 6 września 1978 r. w sprawie Klass i inni przeciwko Niemcom, skarga nr 5029/71, § 64.

¹⁸ Wyrok ETPC z 6 lutego 1981 r. w sprawie Airey przeciwko Irlandii, skarga nr 6289/73.

środek, o którym mowa w art. 13 (art. 13), odnosi się do praw podstawowych chronionych przez konwencję, w niniejszej sprawie prawa dostępu do sądów, jak wynika z art. 6 ust. 1 (art. 6-1). W związku z tym nie doszło do nakładania się ani absorpcji w odniesieniu do tych dwóch przepisów”¹⁹. Niemal 10 lat później, w sprawie W. przeciwko Wielkiej Brytanii, wskazano: „Uwzględniając swoją decyzję w sprawie artykułu 6 § 1 (art. 6-1), Trybunał uważa, że nie jest konieczne badanie sprawy na podstawie artykułu 13 (art. 13); dzieje się tak, ponieważ jego wymagania są mniej rygorystyczne niż te, które są tu uwzględnione, zgodnie z wymogami art. 6 § 1”²⁰. To stanowisko nie zostało podzielone przez cały skład orzekający. Zdanie odrębne sędziów Pinheiro Farinha i De Meyer wskazywało: „Nie jesteśmy do końca pewni, że takie badanie stało się zbyteczne, ponieważ w przypadku skarżącego stwierdzono naruszenie prawa do przesłuchania przez trybunał w rozumieniu art. 6 ust. 1 (art. 6-1). Czy «mniej surowe» wymogi art. 13 (art. 13) są rzeczywiście «wchłonięte» przez wymogi art. 6 ust. 1 (art. 6-1)? Czy te przepisy naprawdę «pokrywają się?»”²¹. Jak wskazano w uzasadnieniu wyroku w sprawie Boyle i Rice przeciwko Wielkiej Brytanii (1988 rok): „niezależnie od postanowień artykułu 13 (art. 13) w dosłownym brzmieniu, faktyczne naruszenie innego postanowienia Konwencji (postanowienia «merytorycznego») nie jest warunkiem wstępnym zastosowania tego artykułu (art. 13). Artykuł 13 (art. 13) gwarantuje dostępność środka na szczeblu krajowym w celu egzekwowania – a zatem i domagania się nieprzestrzegania – treści praw i wolności konwencji w jakiegokolwiek formie, w jakiej mogą być one zabezpieczone w krajowym porządku prawnym”²².

Dalej jednak utrzymywana była główna linia orzecznicza wskazująca na brak konieczności odrębnego rozpatrywania naruszeń art. 13. Jak wskazywał Trybunał w orzeczeniach z lat 80. i 90. XX wieku: „uwzględniając decyzję w sprawie art. 6 ust. 1 (art. 6-1), Trybunał, podobnie jak Komisja, nie uważa za konieczne rozpatrywania sprawy również na podstawie art. 13 (art. 13); dzieje się tak, ponieważ jego wymagania są mniej rygorystyczne niż te, które są tu uwzględnione,

¹⁹ Zdanie odrębne Sędziego Evrigenis, wyrok ETPC z 6 lutego 1981 r. w sprawie Airey przeciwko Irlandii, skarga nr 6289/73.

²⁰ Wyrok ETPC z 8 lipca 1987 r. w sprawie W. przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 9749/82, § 86.

²¹ Zdanie odrębne sędziów Pinheiro Farinha i De Meyer, wyrok ETPC z 8 lipca 1987 r. w sprawie W. przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 9749/82.

²² Wyrok ETPC z 27 kwietnia 1988 r. w sprawie Boyle i Rice przeciwko Wielkiej Brytanii, skargi nr 9659/82 i 9658/82, § 52.

zgodnie z wymogami art. 6 ust. 1²³, „Trybunał zauważa, że wymogi określone w art. 13 są mniej surowe niż wymogi określone w art. 6 i zostały w nich wchłonięte. W związku z tym, uwzględniając wniosek z art. 6, Trybunał, podobnie jak Komisja, nie uważa za konieczne również zbadać sprawę na podstawie art. 13²⁴, „Trybunał przypomina, że w przypadku gdy domniemane prawo jest prawem cywilnym, rolą art. 6 ust. 1 w stosunku do art. 13 jest *lex specialis*, przy czym wymogi art. 13 są przejmowane przez te z art. 6 § 1. W związku z tym nie ma potrzeby orzekania w sprawie skargi²⁵.

Bardziej niezależna rola art. 13 została podkreślona przez Trybunał w wyroku z 2000 r. w sprawie Kudła przeciwko Polsce²⁶. Trybunał podkreślił autonomiczne znaczenie art. 13 Konwencji – rozpoznał zarzut naruszenia art. 13 odrębnie od tego podnoszonego na gruncie art. 6 ust. 1²⁷. Wskazano przede wszystkim, że „w wielu poprzednich sprawach, w których Trybunał nie znajdował naruszenia art. 6 ust. 1, nie uznawał również za konieczne orzekania w sprawie towarzyszącej skargi, złożonej na gruncie art. 13. Częściej wynikało to z faktu, że w danych okolicznościach art. 6 ust. 1 uważany był za stanowiący *lex specialis* w stosunku do art. 13. [...] Nie istnieje jednakże pokrywanie się i tym samym nie zachodzi absorpcja tam, gdzie – tak jak w obecnej sprawie – zarzut domniemanego naruszenia konwencji, który skarżący chce podnieść przed «władzą krajową», stanowi naruszenie prawa do rozprawy w rozsądnym terminie wbrew postanowieniom art. 6 ust. 1. Kwestia tego, czy skarżący w danej sprawie skorzystał z rozprawy w rozsądnym terminie przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zarzucie karnym skierowanym przeciwko niemu stanowi oddzielną kwestię prawną od tej, czy na gruncie prawa krajowego skarżący posiadał skuteczny środek odwoławczy, by złożyć skargę na tej podstawie. W obecnej sprawie kwestia mająca być rozstrzygnięta przed «sądami» na gruncie art. 6 ust. 1 dotyczyła zarzutów karnych skierowanych przeciwko skarżącemu, w sytuacji gdy skarżący domagał się zbadania przez

²³ Wyrok ETPC z 15 października 1989 r. w sprawie Allan Jacobsson przeciwko Szwecji (Nr 1), skarga nr 10842/84, § 78.

²⁴ Wyrok ETPC z 19 grudnia 1989 r. w sprawie Kamasinski przeciwko Austrii, skarga nr 9783/82, § 110; wyrok ETPC z 21 września 1998 r. w sprawie Kadubec przeciwko Słowacji, skarga nr 27061/95, § 64.

²⁵ Wyrok ETPC z 19 grudnia 1997 r. w sprawie Brualla Gómez de la Torre przeciwko Hiszpanii, skarga nr 26737/95, § 41.

²⁶ Wyrok ETPC z 26 października 2000 r. w sprawie Kudła przeciwko Polsce, skarga nr 30210/96.

²⁷ D. Rajska, K. Ryngielewicz, *Nadmierna długość postępowań sądowych w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Przegląd Sądowy”, 2015, nr 3, s. 85–86.

«władzę krajową» skargi, która niezależna była od długości postępowania. [...] W podobnych sprawach w przeszłości Trybunał jednakże unikał orzekania w sprawie skargi towarzyszącej, dotyczącej braku skutecznego środka odwoławczego zgodnie z gwarancją art. 13, uznając to za niepotrzebne w świetle wcześniejszego ustalenia, że miało miejsce naruszenie wymagania «rozsądnego terminu» zagwarantowanego przez art. 6 ust. 1. [...] W opinii Trybunału nastąpił czas, by zrewidować swoje orzecznictwo w świetle ciągłego nagromadzania się skarg kierowanych do Trybunału, w których jedynym lub głównym zarzutem jest niezapewnienie rozprawy w rozsądnym terminie, co narusza tym samym art. 6 ust. 1. Rosnąca częstotliwość uznawania naruszenia Konwencji w tym zakresie skłoniła Trybunał w ostatnim czasie do zwrócenia uwagi na «poważne niebezpieczeństwo», które istnieje dla rządów prawa w krajowym porządku prawnym, w sytuacji gdy «nadmierna zwłoka w wykonywaniu władzy sądowej» ma miejsce, a «w odniesieniu do której strony nie mają krajowego środka odwoławczego» [...]. W oparciu o powyższe ustalenia, Trybunał uznaje obecnie za konieczne zbadanie skargi skarżącego na gruncie art. 13 traktowanego samodzielnie, ponadto, że uznał naruszenie art. 6 ust. 1 w związku z nieosądzeniem skarżącego w rozsądnym terminie²⁸.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Kudła przeciwko Polsce spowodował szereg reform systemu prawnego²⁹. Trafnie zauważa się, że Polska podejmuje próby wprowadzania środków naprawczych do systemu prawnego. Rozpoczęto ten proces od jednego z największych problemów systemowych – przewlekłości postępowań³⁰. W życie weszła ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki (ustawa)³¹, mająca uczynić zadość wymogowi art. 13 Konwencji i stanowić skuteczny środek

²⁸ Wyrok ETPC z 26 października 2000 r. w sprawie Kudła przeciwko Polsce, skarga nr 30210/96, §§ 147–149.

²⁹ D. Rajska, K. Ryngielewicz, *Nadmierna długość postępowań sądowych w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Przegląd Sądowy”, 2015, nr 3, s. 80.

³⁰ J. Wołasiewicz, *Introducing the Concept of General Domestic Remedy*, [w:] *5th Warsaw Seminar on Human Rights*, Warszawa 2011, s. 223.

³¹ Ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki (Dz.U. z 2004 r. Nr 179, poz. 1843).

naprawczy w przypadku przewlekłości postępowania³². Ocena skuteczności tego środka jest pomimo upływu wielu lat nadal weryfikowana i spowodowała objęcie Polski procedurą wyroku pilotażowego w sprawie Rutkowski przeciwko Polsce (2015)³³.

Skuteczność środków naprawczych

Trybunał ocenia skuteczność krajowych środków naprawczych, uwzględniając szereg kryteriów. Można wśród nich wyróżnić: wymogi ogólne, organy właściwe do stosowania środków naprawczych, czas trwania i koszty postępowania naprawczego oraz kwotę wypłacanego odszkodowania.

W pierwszej kolejności wskazuje się, że dany środek naprawczy musi istnieć³⁴. Nadto, musi być skuteczny zarówno w prawie, jak i w praktyce³⁵. Oznacza to, że nie chodzi o ochronę iluzoryczną, formalnie przewidzianą prawem. Konieczne jest również jej stosowanie i działanie w praktyce. Następnie, weryfikacji podlega dostępność środka naprawczego dla osoby potencjalnie dotkniętej naruszeniem³⁶. Środki naprawcze powinny być osiągalne dla każdego. Winny być również proporcjonalne do naruszenia³⁷. Każdorazowo kluczowa dla oceny skuteczności danego środka naprawczego jest kwestia szans powodzenia oraz

---

³² A. Bodnar, *Wykonywanie orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Polsce. Wymiar instytucjonalny*, Warszawa 2018, s. 437; M. Sykulska, *Prawo do skutecznego środka odwoławczego na przewlekłość postępowania – skutki wyroku Kudła przeciwko Polsce dla polskiego prawa i praktyki*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2005, t. 13, s. 393.

³³ Wyrok ETPC z 7 października 2015 r. w sprawie Rutkowski przeciwko Polsce, skargi nr 72287/10, 13927/11 i 46187/11, a także 591 innych skarg. Zob. I.C. Kamiński, *op. cit.*, s. 153–154.

³⁴ Wyrok ETPC z 5 stycznia 2001 r. w sprawie Frasiak przeciwko Polsce, skarga nr 22933/02, § 104.

³⁵ Por.: wyrok ETPC z 31 lipca 2003 r. w sprawie Doran przeciwko Irlandii, skarga nr 50389/99, § 69; wyrok ETPC z 21 stycznia 2011 r. w sprawie M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji, skarga nr 0696/09, § 288; wyrok ETPC z 26 października 2000 r. w sprawie Kudła przeciwko Polsce, skarga nr 30210/96, § 157; wyrok ETPC z 4 lipca 2006 r. w sprawie Ramirez Sanchez przeciwko Francji, skarga nr 59450/00, § 158; wyrok ETPC z 10 września 2010 r. w sprawie McFarlane przeciwko Irlandii, skarga nr 31333/06, § 109.

³⁶ Wyrok ETPC z 21 stycznia 2011 r. w sprawie M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji, skarga nr 0696/09, § 318; wyrok ETPC z 10 września 2010 r. w sprawie McFarlane przeciwko Irlandii, skarga nr 31333/06, § 107; wyrok ETPC z 29 marca 2006 r. w sprawie Riccardi Pizzati przeciwko Włochom, skarga nr 62361/00, § 38; wyrok ETPC z 11 września 2002 r. w sprawie Mifsud przeciwko Francji, 57220/00, § 5; wyrok ETPC z 31 lipca 2003 r. w sprawie Doran przeciwko Irlandii, skarga nr 50389/99, § 56.

³⁷ Wyrok ETPC z 31 lipca 2003 r. w sprawie Doran przeciwko Irlandii, skarga nr 50389/99, § 56.

rzeczywistej możliwości uzyskania właściwej rekompensaty³⁸. Trybunał nie ma również wątpliwości, że skuteczność środka naprawczego nie może zależeć od pozytywnego rozstrzygnięcia dla skarżącego³⁹ – wynika to jednoznacznie zarówno z wykładni art. 13 Konwencji przedstawianej przez Trybunał, jak również koncepcji *arguable claim* – skargi uzasadnionej, co zaznaczono powyżej. Istotą art. 13 jest bowiem możliwość zbadania, czy do naruszenia doszło i w takim przypadku odpowiedniej reakcji państwa, nie zaś automatyzm przyznania rekompensaty w przypadku przedstawienia zarzutu naruszenia praw konwencyjnych.

Co istotne, Trybunał nie stawia wymogu, aby środki naprawcze były stosowane przez organy sądowe. Niemniej jednak, kontrola winna być dokonywana przez organ cechujący się niezależnością, właściwym zasięgiem władzy, gwarancjami, wyposażony w odpowiednie uprawnienia i kompetencje. Należy przy tym wskazać, że jeśli kontrolę sprawuje organ inny niż sąd, Trybunał ocenia te cechy w sposób drobiazgowy i dogłębny⁴⁰. Przykładowo, w sprawie Silver i inni przeciwko Wielkiej Brytanii odmówiono przymiotu skuteczności środkom odwoławczym z uwagi na fakt, że organ je rozpatrujący nie miał władzy egzekwowania swoich rozstrzygnięć i wykonania wydanej przez siebie wiążącej decyzji przyznającej odszkodowania. Nadto, brakowało mu niezależności od innych organów⁴¹.

Istotnymi czynnikami wpływającymi na ocenę Trybunału w kwestii skuteczności środków naprawczych są również: czas trwania procedury naprawczej oraz

---

³⁸ Wyrok ETPC z 10 września 2010 r. w sprawie McFarlane przeciwko Irlandii, skarga nr 31333/06, § 114; wyrok ETPC z 13 września 2018 r. w sprawie Big Brother Watch i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, skargi nr 58170/13, 62322/14, 24960/15, § 247.

³⁹ Wyrok ETPC z 21 stycznia 2011 r. w sprawie M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji, skarga nr 0696/09, §§ 289–290; wyrok ETPC z 26 października 2000 r. w sprawie Kudła przeciwko Polsce, skarga nr 30210/96, § 157; wyrok ETPC z 31 lipca 2003 r. w sprawie Doran przeciwko Irlandii, skarga nr 50389/99, § 58; wyrok ETPC z 4 lipca 2006 r. w sprawie Ramirez Sanchez przeciwko Francji, skarga nr 59450/00, §§ 158–159; wyrok ETPC z 8 czerwca 2006 r. w sprawie Sürmeli przeciwko Niemcom, skarga nr 75529/01, § 98; wyrok ETPC z 30 października 1991 r. w sprawie Vilvarajah i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, skargi nr 3163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87, 13448/87, § 122.

⁴⁰ Wyrok ETPC z 21 stycznia 2011 r. w sprawie M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji, skarga nr 0696/09, §§ 289–290; wyrok ETPC z 26 października 2000 r. w sprawie Kudła przeciwko Polsce, skarga nr 30210/96, § 157; wyrok ETPC z 31 lipca 2003 r. w sprawie Doran przeciwko Irlandii, skarga nr 50389/99, 2003, § 58; wyrok ETPC z 4 lipca 2006 r. w sprawie Ramirez Sanchez przeciwko Francji, skarga nr 59450/00, §§ 158–159; wyrok ETPC z 15 listopada 1996 r. w sprawie Chahal przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 22414/93, § 152.

⁴¹ Wyrok ETPC z 15 marca 1983 r. w sprawie Silver i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, skargi nr 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75, §§ 115–116.

koszty, które musi ponieść skarżący w tym zakresie. Trybunał wskazuje, że nadmierna długość trwania postępowania naprawczego umniejsza jego skuteczność i adekwatność⁴². Jak wynika z orzecznictwa, również koszty związane z wniesieniem skargi na naruszenia bądź wniosku o rekompensatę, obawa poniesienia wysokich kosztów w przypadku niestwierdzenia naruszenia, podatki obciążające uzyskaną rekompensatę powodują niedostępność środków i w konsekwencji ich nieskuteczność⁴³. Kwestią niekiedy najbardziej istotną dla skarżącego jest wysokość ewentualnie uzyskanego odszkodowania. Trybunał rozważa tę kwestię przy analizie statusu ofiary skarżącego oraz ewentualnego zarzutu naruszenia art. 13 Konwencji⁴⁴. Wskazuje się, że kwota ta nie może być nieracjonalna w porównaniu z tymi zasądzanymi przez Trybunał w podobnych sprawach⁴⁵. Jak trafnie wskazuje się w doktrynie, skuteczność środka naprawczego może być przedmiotem kontroli ze strony ETPC⁴⁶.

Podsumowanie

W pierwszej kolejności należy wskazać, że Trybunał nie ogranicza ustawodawstw krajowych w możliwościach wprowadzania różnorodnych systemów środków naprawczych oraz pozwala na dostosowywanie prawodawstwa do zmieniających się realiów współczesnego świata, w tym rozwijających się technologii. Pojęcie środków naprawczych Trybunał określa poprzez wymogi, jakie muszą one spełniać oraz funkcje, jakie mają pełnić. Interesujące są natomiast wskazania przez

---

⁴² Wyrok ETPC z 21 stycznia 2011 r. w sprawie M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji, skarga nr 0696/09, § 292; wyrok ETPC z 15 października 1989 r. w sprawie McFarlane przeciwko Irlandii, skarga nr 31333/06, § 123; wyrok ETPC z 15 października 1989 r. w sprawie Doran przeciwko Irlandii, skarga nr 50389/99, § 57.

⁴³ Wyrok ETPC z 10 września 2010 r. w sprawie McFarlane przeciwko Irlandii, skarga nr 31333/06, § 124; wyrok ETPC z 29 marca 2006 r. w sprawie Scordino przeciwko Włochom (nr 1), skarga nr 36813/97, § 201.

⁴⁴ Wyrok ETPC z 29 marca 2006 r. w sprawie Scordino przeciwko Włochom (nr 1), skarga nr 36813/97, § 202.

⁴⁵ Wyrok ETPC z 10 stycznia 2012 r. w sprawie Ananyev i inni przeciwko Rosji, skargi nr 42525/07, 60800/08, § 230.

⁴⁶ A. Bodnar, *Wykonywanie orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Polsce. Wymiar instytucjonalny*, Warszawa 2018, s. 436.

Radę Europy na przykłady ustawodawstw krajowych zasługujące na aprobatę lub dezaprobatę⁴⁷.

Przepis art. 13 nie ma samoistnego bytu prawnego, uzupełnia on zakres ochrony wynikający z poszczególnych postanowień Konwencji, gwarantujących konkretne prawa i wolności jednostki. Nie osłabia to jednak jego znaczenia. Środek ten może być uznany za kluczowy, dyscyplinuje bowiem państwa w przestrzeganiu postanowień Konwencji. Z art. 13 Konwencji wynika ochrona, której znaczna część społeczeństwa mogłaby zostać pozbawiona, a prawa konwencyjne byłyby iluzorycznie, stanowiłyby ochronę nieskuteczną i nieistniejącą w praktyce. Trybunał każdą ze spraw ocenia indywidualnie, analizując wszelkie czynniki wpływające na sytuację skarżącego. Trafnie przy tym reaguje na zmiany otaczającego świata, dostosowując orzecznictwo do jego wymogów.

Przykład stanowi ewolucja postrzegania przez Trybunał relacji między ochroną proceduralną płynącą z art. 6 ust. 1 oraz z art. 13 Konwencji. Trybunał na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci zmienił swoje stanowisko, przedstawiając bardziej autonomiczną rolę ochrony płynącej z art. 13. W XX wieku dominowało stanowisko, zgodnie z którym rozpatrywanie naruszeń prawa do skutecznego środka naprawczego w sytuacji rozpoznania naruszenia art. 6 ust. 1 uważano za bezcelowe, bowiem ten ostatni stanowi *lex specialis* wobec art. 13 Konwencji. W wyroku wydanym w sprawie Kudła przeciwko Polsce Trybunał zdecydował się zaktualizować swoje stanowisko, mając na uwadze liczbę skarg dotyczących problematyki rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie⁴⁸. Wskazano przede wszystkim na konieczność dysponowania przez skarżących środkami w systemie krajowym pozwalającymi na zbadanie, czy do naruszenia praw konwencyjnych doszło. Zmiana ta miała na celu poszerzenie ochrony konwencyjnej wobec osób dotkniętych naruszeniami prawa do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie. Nie chodzi przy tym o prawo do odwołania, środek ten winien bowiem być niezależny od merytorycznego rozstrzygnięcia sprawy⁴⁹. Prawo do skutecznego środka naprawczego w ujęciu przedstawionym w niniejszym opracowaniu dotyczy jednak tylko naruszenia prawa do

⁴⁷ Directorate General, Human Rights and Rule of Law, Council of Europe, *Guide to Good Practice in Respect of Domestic Remedies*, Strasburg 2013.

⁴⁸ D. Rajska, K. Ryngielewicz, *Nadmierna długość postępowań sądowych w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Przegląd Sądowy”, 2015, nr 3, s. 86.

⁴⁹ Z. Mierzejewski, *Prawo do odwołania się w sprawach karnych w ujęciu wynikającym z Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, „Prokuratura i Prawo”, 2020, nr 4–5, s. 26–27.

rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie – w przypadku pozostałych naruszeń dominuje pogląd ETPC wyrażany przed wyrokiem w sprawie Kudła⁵⁰.

Stanowisko Trybunału wynika z przyjęcia, że w pierwszej kolejności ochrona praw konwencyjnych winna odbywać się na poziomie krajowym. Dopiero wyczerpanie tej drogi, w myśl zasady subsydiarności, może skutkować skargą do Trybunału. Aby ten system był możliwy, prawo krajowe musi przewidywać określone środki i procedury, umożliwiające skarżącemu dochodzenie ochrony swoich praw przed organami krajowymi. Jak trafnie wskazuje K. Wojtyczek, „kwestia, czy prawo krajowe pozwala na całkowite usunięcie konsekwencji określonych typów naruszeń Konwencji, jest [...] istotna przy ocenie skuteczności środków prawnych w celu określenia, które środki prawne krajowe powinny zostać wyczerpane, aby skarga była dopuszczalna, a także przy identyfikacji problemów strukturalnych uzasadniających wydanie wyroku pilotażowego oraz przy ocenie jego wykonania”⁵¹.

Obecnie orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oparte na zarzutach naruszenia art. 13 Konwencji jest bogate. Pozwala to na zdekodowanie warunków, jakie spełniać muszą środki naprawcze, aby mogły być uznane za skuteczne. W szczególności wskazuje się na aspekt dostępności środków naprawczych, stopień ich zastosowania w praktyce, możliwość zadośćuczynienia naruszeniu, wpływ na sytuację skarżącego.

Obecnie pytanie, czy polski standard w pełni realizuje wymagania ETPC, pozostaje otwarte. Z pewnością sama idea skargi na przewlekłość postępowania spotkała się z aprobatą Trybunału. Niemniej jednak, wadliwa praktyka jej stosowania doprowadziła do szeregu kolejnych spraw przeciwko Polsce, jakie stanęły przed Trybunałem. Ustawa była wielokrotnie nowelizowana, przede wszystkim w kierunku uczynienia zadość standardom strasburskim. Wydaje się jednak, że z uwagi na niewystarczającą wysokość rekompensat pieniężnych, część spraw nie znajdzie swojego zakończenia przed sądami polskimi, a w Strasburgu⁵².

---

⁵⁰ M. Wąsek-Wiaderek, *op. cit.*, s. 167–168.

⁵¹ K. Wojtyczek, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową wyrządzoną przez władzę publiczną. Uwagi na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Państwo i Prawo”, 2018, nr 8, s. 12.

⁵² I.C. Kamiński, *op. cit.*, s. 154.

Summary

The right to an effective remedy in the jurisprudence of the ECtHR

For many years, art. 13 ECHR did not appear frequently in the Court's case-law. The ECtHR recognized independent violations of other articles and pointed out that, as a consequence, there was no need to analyze the violation of art. 13. It used to be claimed that this provision has no intrinsic legal existence, it supplements the scope of protection arising from other provisions of the Convention guaranteeing the rights and freedoms of the individual. Over the years, the Tribunal has assessed the possibility of recognizing a violation of Art. 13 in relation to other rights provided for in the Convention. The key judgment in this area was *Kudła v. Poland* (2000). For the first time in history, ECHR indicted that allegations of breach of art. 6 (1) and art. 13 should be recognized separately. This work presents the evolution of protection resulting from art. 13 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms on the example of art. 6 (1), as well as the current standards of the right to an effective remedy arising from the case law of the Strasbourg Court. The analysis is even more important as both academic and legislative debates on these grounds are not closed. The Act of 17 June 2004 on complaints about violation of the right to a hearing without unjustified delay in preparatory proceedings conducted or supervised by a prosecutor and in court proceedings, resulting from *Kudła* judgment, after many amendments, still seems not to be in total correspondence with ECHR requirements and effectiveness standards.

Prawne aspekty mowy nienawiści w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Mowa nienawiści na stałe weszła do mowy potocznej oraz stała się częścią języka prawniczego. W dzisiejszych czasach w debacie publicznej jest to wyrażenie często nadużywane. Dlatego w praktyce prawniczej oraz dyskusji naukowej mamy duży problem z definiowaniem tego zjawiska¹. Profesor Helen M. Alvare stoi na stanowisku, że jego rozumienie zależne jest od „punktu widzenia”, ponieważ różne osoby mogą podciągać różne zachowania pod mowę nienawiści². Niestety w ostatnich latach debata na ten temat przeniosła się z płaszczyzny czysto prawnej na obszar społeczno-polityczny. Taki stan rzeczy utrudnia prace badawcze i legislacyjne w tym zakresie. Temat mowy nienawiści wywołuje wiele emocji, ponieważ jest „kością niezgody” pomiędzy zwalczającymi się obozami polityczno-światopoglądowymi – liberalnym i konserwatywnym.

Sam spór z natury nie jest zagadnieniem wyłącznie prawnym, nie da się go zrozumieć bez szerszego spojrzenia. Żeby to uczynić, należy rozważyć aspekty kryminologiczne, socjologiczne, psychologiczne, polityczne, religijne, kulturowe i cywilizacyjne³. Kluczowy wpływ na dyskusje i badania naukowe w tym zakresie ma fakt, że wyżej wymienione obozy polityczne starają się wykorzystać

---

* Tomasz Bojanowski, student IV roku prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

¹ J. Kulesza, *Problemy teorii kryminalizacji. Studium z zakresu prawa karnego i konstytucyjnego*, Łódź 2017, s. 19.

² H. Alvare, *Przestępstwa z nienawiści: ostrożne wyważenie wolności wypowiedzi i ochrony przed wyrządzaniem krzywd*, [w]: *Wolność Słowa. Współczesne wyzwania w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 451.

³ *Ibidem*.

nową mowę nienawiści do realizacji swoich celów politycznych⁴. Nie są one związane z realizacją górnolotnych idei, ale dotyczą jedynie pozyskania wyborców, którzy zapewnią władzę konkretnemu ugrupowaniu politycznemu. Uogólniając, strona konserwatywna odwołująca się do dziedzictwa cywilizacji łacińskiej, prawa naturalnego i kultury europejskiej stoi na stanowisku, że mowę nienawiści stanowią ataki na wartości tradycyjne, zakorzeniony ład, rodzinę i naród. Z kolei obóz liberalny prezentuje zupełnie inne podejście – wolnościowe i równościowe, wyzwolone – oparte na tolerancji represywnej, według której znamiona mowy nienawiści wypełnia każdy atak na jakąkolwiek odmienność i kontestację religii, tradycji i państw narodowych⁵.

W takich uwarunkowaniach społeczno-politycznych ciężko o odnalezienie spójnej definicji mowy nienawiści, co sprawia, że dyskusja na ten temat nawet na poziomie akademickim ulega rozmyciu i wymyka się z pewnych przyjętych wcześniej ram. Ponadto, im większe zaangażowanie w tę materię – na jakiegokolwiek płaszczyźnie naukowej – tym trudniej jest znaleźć wspólne punkty, które mogą przynieść pozytywne wnioski w dyskusji. Jest to pokłosiem tego, że strony sporu mają skrajnie różne, niedające się z sobą pogodzić stanowiska⁶. W tym nierozwiązywalnym konflikcie cierpią nauka oraz prawo. Zaczynają one tracić swoje doniosłe znaczenia, a spełniać rolę podrzędnego przedmiotu w politycznej walce⁷. Wszelkie standardy zostają zarzucone, co rodzi konflikty natury prawnej, które zależne są tylko od punktu widzenia *stricte* politycznego, a nie prawnego-histerycznego oraz etycznie-moralnego.

Jednym z kluczowych elementów w ujęciu normatywnym w tym temacie jest orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W związku z tym przedmiotem tej pracy będzie analiza jego orzecznictwa pod kątem mowy nienawiści. Takie podejście do tematu może pomóc zrozumieć aktualny stan zjawiska oraz wyprowadzić wnioski *stricte* prawne, które następnie mogą nakreślić przyszłe ramy legislacyjne, w których powinno oscylować ustawodawstwo państw zaliczanych do kręgu europejskiej kultury prawnej. Należy mieć jednak na uwadze, że niniejszy artykuł stanowi jeden z elementów przedmiotowych

---

⁴ L. Nijakowski, *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu*, [w:] *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, red. A. Horolets, Warszawa 2008, s. 142.

⁵ M. Kacprzak, *Pułapki politycznej poprawności*, Radzymin 2012, s. 61.

⁶ L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1–18*, Warszawa 2010.

⁷ *Ibidem*.

badań, ponieważ nie dotyczy zjawiska samego w sobie ani kwestii *stricte* prawnych, ale jest wstępem do dalszych rozważań i dyskusji.

Ujęcie historyczne i próby zdefiniowania mowy nienawiści

Trudno jest wskazać dokładną datę pojawienia się zjawiska mowy nienawiści. Można pokusić się o tezę, iż zaistniało ono wtedy, gdy pojawiła się wolność słowa, jednak nie było ono tak doniosłe, aby znaleźć miejsce w obowiązujących normach⁸. Można to wykazać na przykładzie polskiego ustawodawstwa, ponieważ wolność słowa została po raz pierwszy uregulowana w Statucie Wiślickim nadanym przez Kazimierza Wielkiego⁹, a mowa nienawiści zaczęła w prawie funkcjonować w 1997 roku wraz z uchwaleniem Kodeksu Karnego¹⁰. Co ciekawe, wiedza o tym, że w Kodeksie Karnym stypizowano przestępstwa związane z mową nienawiści, nie była powszechna. Profesor Filip Ciepły podaje, że amerykańscy przedstawiciele nauki zaczynają wyróżniać przestępstwa popełnione z nienawiści już w latach 80. XX wieku, z kolei w Polsce pojawiają się one dopiero na początku XXI wieku wraz z przyspieszeniem procesu akcesji Rzeczypospolitej Polskiej do Wspólnoty Europejskiej¹¹. Taka sama trudność występuje na gruncie definicyjnym. Poszczególne państwa posługują się definicjami wypracowanymi przez działalność orzeczniczą sądów krajowych, ponieważ próżno szukać definicji legalnych w przepisach powszechnie obowiązujących. Dlatego mogą się one różnić w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii i w Polsce. Brak jest jakiegokolwiek powszechnie obowiązującego aktu prawnego rangi międzynarodowej¹². Niemniej instytucje międzynarodowe stworzyły definicję mowy nienawiści, lecz jest ona zawarta w aktach prawa nieposiadających mocy powszechnie obowiązującej, czyli tzw. *soft law* (prawo miękkie). Najwięcej wysiłku w stworzenie definicji legalnej mowy nienawiści włożyła Rada Europy, która pierwszą wzmiankę na ten temat zamieściła w Zaleceniu Rady

⁸ S. Kowalski, *Obecność mowy nienawiści w życiu społecznym i debacie publicznej*, [w:] *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. A. Bodnar, Warszawa 2010.

⁹ Zbiór praw wydany przez króla Polski uznawany za jedną z pierwszych spisanych regulacji prawnych na ziemiach Polski.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553).

¹¹ F. Ciepły, *Penalizacja mowy nienawiści, kontekst polityczny i normatywny*, [w:] *Wolność Słowa. Współczesne wyzwania...*

¹² I. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010.

Europy R(92)19 Komitetu Ministrów do państw członkowskich w sprawie gier o treści rasistowskich¹³. W tym dokumencie przedmiotem rozważań były treści rasistowskie i ksenofobiczne, które coraz częściej zaczęły być częścią gier wideo, zyskujących coraz większe zainteresowanie wśród najmłodszych. Jednak nie była to nawet próba stworzenia definicji, a raczej zwrócenie uwagi poszczególnych państw na problem społeczny. Pierwsza niewiążąca definicja znalazła się w dokumencie wydanym pięć lat później, czyli w Zaleceniu R(97)20 Komitetu Ministrów do państw członkowskich w sprawie mowy nienawiści. Definiuje on to zjawisko jako „wszelkie formy wypowiedzi, które szerzą, propagują czy usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nienawiści bazujące na nietolerancji m.in.: nietolerancję wyrażającą się w agresywnym nacjonalizmie i etnocentryzmie, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów i ludzi o imigranckim pochodzeniu”¹⁴. Definicję, którą posługuje się Rada Europy, dopełniają jeszcze trzy dokumenty – Zalecenie nr 6 na temat zwalczania rozpowszechniania materiałów rasistowskich, ksenofobicznych i antysemitycznych za pośrednictwem Internetu¹⁵ oraz Dodatkowy Protokół do Konwencji przeciwko cyberprzemocy¹⁶, którego przedmiotem są groźby i zniewagi o podłożu rasistowskim i ksenofobicznym¹⁷. Na gruncie prawa europejskiego dorobek Rady Europy dopełnia ustawodawstwo Unii Europejskiej, a konkretnie Decyzja Ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych¹⁸. Akt prawny powszechnie obowiązujący skierowany do państw członkowskim Unii Europejskiej artykułuje, że za czyny popełnione na tle rasistowskim i ksenofobicznym uznaje się:

¹³ Recommendation R(92)19 of the Committee of Ministers to member States on video games with a racist content–, [online:] https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804d74f7.

¹⁴ Recommendation No. R(97)20 of the Committee of Ministers to Member States on “hate speech”.

¹⁵ Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the internet, 2000.

¹⁶ Additional Protocol to the Cybercrime Convention, 2000.

¹⁷ Dokument stanowi, że: „materiały o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym oznaczają wszelkie materiały pisane, obrazy lub wszelkie inne przedstawienia idei lub teorii, które propagują, promują lub podżegają do nienawiści, dyskryminacji lub przemocy wobec jakiegokolwiek osoby lub grupy osób, ze względu na rasę, kolor skóry, pochodzenie lub przynależność narodową lub etniczną, jak również religię, jeśli są wykorzystywane jako pretekst do zaistnienia któregośkolwiek z tych czynników” (tłumaczenie własne z j. angielskiego).

¹⁸ Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych.

- publiczne nawoływanie do przemocy lub nienawiści skierowanej przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy;
- popełnienie czynu, o którym mowa w lit. a), przez publiczne rozpowszechnianie lub rozprowadzanie tekstów, obrazów lub innych materiałów;
- publiczne aprobowanie, negowanie lub rażąco pomniejszanie zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych w rozumieniu art. 6, 7 i 8 statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego skierowanych przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy, jeśli czyny takie mogą podburzać do przemocy lub wzbudzać nienawiść skierowaną przeciwko tej grupie lub jej członkowi;
- publiczne aprobowanie, negowanie lub rażąco pomniejszanie zbrodni określonych w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego załączonej do porozumienia londyńskiego z dnia 8 sierpnia 1945 r., a skierowanych przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy, jeśli czyny takie mogą podburzać do przemocy lub wzbudzać nienawiść skierowaną przeciwko tej grupie lub jej członkowi¹⁹.

Wyżej opisane źródła prawa nie wiążą Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC), a mogą być jedynie wytycznymi w procesie orzekania. ETPC w kwestii mowy nienawiści jest związany jedynie art. 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC), a także protokołami dodatkowymi, które odnoszą się do wolności wyrażania opinii²⁰.

---

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

Wolność słowa w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

W zakresie mowy nienawiści Europejski Trybunał Praw Człowieka dysponuje bogatym orzecznictwem, ale warto dodać, że także organy Organizacji Narodów Zjednoczonych wniosły ciekawe tezy do orzecznictwa w tym przedmiocie²¹. Za pierwszy zajmujący się tematyką poruszanego zagadnienia można uznać wyrok w sprawie Handyside przeciwko Wielkiej Brytanii, który dotyczy swobody wypowiedzi i stanowi, że musi być ona chroniona niezależnie od tego, czy przedmiotem ochrony są informacje, a także wypowiedzi, które mogą obrażać lub szokować, ponieważ tego wymagają standardy demokratycznego społeczeństwa²². Oczywiście ochrona nie jest absolutna i może być ograniczona adekwatnym środkiem, o ile wymaga on pilnej potrzeby społecznej i nie przekracza swobodnego marginesu ocen. Przez lata takie stanowisko przyświecało Trybunałowi, co potwierdzają kolejne orzeczenia wydane w latach 90. XX wieku, stojące na straży wolności wypowiedzi, które stanowią istotną podstawę demokratycznego społeczeństwa i są jednym z podstawowych warunków jego postępu i samorealizacji każdego człowieka²³. Na bazie tego orzecznictwa można wysnuć wnioski, że wolność wypowiedzi jest czymś pożądanym w społeczeństwie i nawet jej dość liberalne ujęcie przyczynia się do prowadzenia debaty na wysokim poziomie. Istnieje ryzyko, że wypowiedzi lub informacje będą posiadały znamiona mowy nienawiści, lecz ETPC wskazuje, iż istotny w tym kontekście jest interes publiczny. Nawet wypowiedzi i informacje sformułowane w sposób nieprzyjazny do konkretnych osób, grup osób lub instytucji nie mogą być cenzurowane ze względu na istotną treść, jaką w sobie niosą. Trybunał potwierdza swoje stanowisko w orzeczeniach w sprawach Sunday Times przeciwko Wielkiej Brytanii i Arslan przeciwko Turcji²⁴, gdzie władze państwowe

²¹ A. Gliszczyńska-Grabis, *Orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka oraz Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ dotyczące granic swobody wypowiedzi w odniesieniu do mowy nienawiści*, [w:] *Mowa nienawiści a wolność słowa...*

²² Handyside przeciwko Wielkiej Brytanii (skarga 5493/72), wyrok z dnia 7 grudnia 1976 roku.

²³ Dichand przeciwko Austrii (skarga 29271/95), wyrok z dnia 26 lutego 2001 roku; Maronek przeciwko Słowacji (skarga 32686/96), wyrok z dnia 27 kwietnia 2000 roku; Thoma przeciwko Luksemburgowi (skarga 38432/97), wyrok z dnia 29 marca 2001 roku; Sener przeciwko Turcji (skarga 26689/95), wyrok z dnia 18 lipca 2000 roku; Lingens przeciwko Austrii (skarga 9815/82), wyrok z dnia 8 lipca 1986 roku.

²⁴ Sunday Times przeciwko Wielkiej Brytanii (skarga 6538/74), wyrok z dnia 29 kwietnia 1979 roku; Arslan przeciwko Turcji (skarga 23462/94), wyrok z dnia 8 lipca 1990 roku.

były przedstawiane w złym świetle, lecz ich działania mające ograniczyć swobodę wypowiedzi w tym zakresie zostały uznane za bezprawne ze względu na doniosłość przekazywanych przez jednostki informacji²⁵.

Na gruncie konwencyjnym i orzecznictwym wolność słowa wyrasta na fundamentalną zasadę. Istnieją od niej odstępstwa, lecz sądy krajowe powinny interpretować je wąsko, a potrzeba jakichkolwiek ograniczeń musi zostać ustalona przekonująco²⁶. Trybunał nie wypowiedział się na temat ograniczeń, lecz na bazie syntezy orzeczeń można uznać, że ograniczenie i jego aplikacja muszą być istotne, wystarczające, dostateczne²⁷ i jednocześnie nie godzić w istotę podstawowych zasad demokracji. Jednak na przełomie XX i XXI wieku działalność orzecznicza ETPC w sferze mowy nienawiści uległa pewnym zmianom²⁸. W nowym tysiącleciu w Europie Zachodniej zjawisko zaczyna zyskiwać na znaczeniu i jak wcześniej wspomniano, staje się przedmiotem walki polityczno-światopoglądowej. Coraz więcej spraw z zakresu wolności wypowiedzi, sumienia oraz religii jest kwalifikowanych jako wypełniające znamiona mowy nienawiści²⁹. W tym aspekcie zmienia się także stanowisko ETPC. Do tej pory było dość liberalne w swoim orzecznictwie³⁰. Aktualniejsze tezy Trybunału są o wiele bardziej zachowawcze, a ustalona sprzed laty linia orzecznicza ulega nienaturalnym i niezrozumiałym odstępstwom. Co więcej, nawet sama linia argumentacyjna Trybunału zaczyna stawać się wątpliwa w poszczególnych wywodach³¹. Zbiega się to z głośnymi sprawami, których przedmiotem jest krytyka islamu, zachowań homoseksualnych, profanacja miejsc religijnych, negatywne komentarze na temat migrantów lub odstępstw od dotychczas uznanych norm moralnych lub etycznych³². Ciekawym zagadnieniem, dotychczas niezbadanym, jest zbieg zmian w orzecznictwie Trybunału z rozwojem mediów społecznościowych,

²⁵ M. Kacprzak, *op. cit.*, s. 61.

²⁶ Sener przeciwko Turcji (skarga 26689/95), wyrok z dnia 18 lipca 2000 roku.

²⁷ Handyside przeciwko Wielkiej Brytanii (skarga 5493/72), wyrok z dnia 7 grudnia 1976 roku.

²⁸ R. Wieruszowski, *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych. Komentarz*, Warszawa 2013.

²⁹ E. Bienkowska, *Od dyskryminacji do przestępstwa z nienawiści (wybrane zagadnienia prawa międzynarodowego)*, [w:] *Ofiary przestępstwa z nienawiści*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013.

³⁰ A. Biłgorajski, *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, Warszawa 2015.

³¹ M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] *idem, Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017.

³² Zob. *Vejdeland i inni przeciwko Szwecji* (skarga nr 1813/07), wyrok z dnia 9 lutego 2012 roku.

w szczególności telewizji i Internetu. Na ten temat nie powstały jeszcze opracowania socjologiczne, które wyjaśniają zależność, jaka zachodzi pomiędzy zwiększeniem dostępności do mediów i informacji prawnych, a wyrokami, które zapadają w głośnych sprawach z zakresu mowy nienawiści³³.

Wypowiedzi szerzące nienawiść rasową

Istotną część orzeczeń z zakresu mowy nienawiści stanowią wyroki poruszające kwestie rasowe. Wynikają one bezpośrednio oraz pośrednio ze zjawiska masowych migracji i procesu globalizacji. Jednym z pierwszych orzeczeń poruszających ten problem była sprawa Jersild przeciwko Danii. Pan Jersild był dziennikarzem, który, wypełniając swoje obowiązki, przeprowadził wywiad z grupą młodych ludzi wypowiadających się w sposób obraźliwy na temat imigrantów. Sąd duński postanowił skazać go za pomocnictwo. Sprawa odbiła się głośnym echem i w łonie samego Trybunału wywołała spór. Finalnie ETPC zajął stanowisko, iż materiał miał na celu przedstawić nastroje panujące w danej grupie społecznej i był pożądanym z punktu widzenia interesu publicznego, literalnie Trybunał wskazał na „konkretne aspekty sprawy, które już wówczas bardzo niepokoiły społeczeństwo” oraz stwierdził, że materiał miał charakter informacyjny, a nie rasistowski lub propagandowy. Część sędziów zarzuciło mu brak wyraźnego sprzeciwu, lecz przeważała opinia, iż Dania uchybiła swoim obowiązkom i naruszyła art. 10 Europejskiej konwencji praw człowieka³⁴.

Inny ważny przypadek stanowi sprawa Denisa Leroy. Był on rysownikiem, którego dzieła zostały wykorzystane przez jeden z baskijskich tygodników związanych z organizacjami terrorystycznymi³⁵. Gazeta w superlatywach opisywała atak terrorystyczny na World Trade Centre. Francuski sąd skazał go na karę grzywny za „akceptowanie terroryzmu”. W tym wypadku Trybunał stwierdził, że przez swoją twórczość rysownik moralnie wspierał osoby, które stały za atakiem 11 września i jednocześnie szargał dobre imię ofiar. Gazeta, w której ukazał się rysunek, miała zasięg regionalny, ale w związku z tą sprawą rozpętała się wokół niej prawdziwa burza. Dlatego Trybunał stwierdził, że zachowanie się Denisa Leroya mogło wzbudzić przemoc i agresję w opinii publicznej. W rezultacie

³³ I. Kamiński, *op. cit.*

³⁴ Jersild przeciwko Danii (skarga 15890/89), wyrok z dnia 23 września 1994 roku.

³⁵ L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, *op. cit.*

uznał, że nie doszło do naruszenia przez Francję art. 10, czyli swoboda wypowiedzi została zachowana³⁶. Kara grzywny wymierzona przez francuski sąd została podtrzymana³⁷.

W sprawie Féret przeciwko Belgii Trybunał zachował podobną linię orzecznictwem. Pan Féret był członkiem belgijskiego parlamentu reprezentującym ugrupowanie o poglądach nacjonalistycznych. W kampanii wyborczej jego ugrupowanie wykorzystywało materiały wyborcze, na których przewodnimi hasłami były: „Stań przeciwko islamizacji Belgii”, „Zatrzymaj udawaną politykę integracyjną” lub „Wysłać nie-europejskich poszukiwaczy pracy do domu”. W związku z tym belgijski sąd skazał go za podżeganie do dyskryminacji rasowej. Po uzyskaniu ostatecznego orzeczenia na gruncie prawa belgijskiego Féret zaskarżył sprawę do ETPC, uwypuklając naruszenie swobody wypowiedzi. Trybunał podzielił stanowisko sądu belgijskiego, wskazując, że wykorzystywanie takich haseł w czasie kampanii wyborczej może spotęgować ich negatywny wydźwięk, który rodzi uczucie nieufności, a nawet nienawiści wobec osób pochodzących spoza Europy. W tym orzeczeniu Trybunał omawia kwestię podżegania do szerzenia nienawiści. Jednak wskazany punkt widzenia nie ma tak mocnego osadzenia w stanie faktycznym oraz prawnym³⁸. W sensie dosłownym celem haseł wyborczych nie było wzbudzenie nienawiści wobec konkretnych osób, a jedynie sprowokowanie do myślenia na temat aktualnych zagadnień politycznych³⁹.

Kwestię mowy nienawiści w zakresie wypowiedzi szerzących nienawiść na gruncie orzecznictwa ETPC dopełnia sprawa Aksu przeciwko Turcji. Pan Aksu był Romem, który uważał, że rząd turecki współfinansuje wydawanie książek o charakterze antyromskim. Skarżący powołał się na zakaz dyskryminacji (art. 14 Konwencji) oraz prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8)⁴⁰. Trybunał stwierdził, że skarżący nie był w stanie wykazać, że celem lub skutkiem działalności rządu tureckiego była dyskryminacja ludności pochodzenia romskiego, więc zdecydował się rozpatrzyć skargę w kontekście art. 8 Konwencji. W tym aspekcie Trybunał także nie dopatrywał się naruszeń i wskazał, że Turcja w pełni wypełniła swoje zobowiązania związane z art. 8 Konwencji⁴¹.

³⁶ M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka...*

³⁷ Leroy przeciwko Francji (skarga nr 36109/03), wyrok z dnia 2 października 2008 roku.

³⁸ D. Kornobis-Romanowska, *Europejska Konwencja Praw Człowieka w systemie prawa Wspólnot Europejskich*, Warszawa 2001.

³⁹ Féret przeciwko Belgii (skarga nr 15615/07), wyrok z dnia 16 lipca 2009 roku.

⁴⁰ L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, *op. cit.*

⁴¹ Aksu przeciwko Turcji (skargi nr 4149/04 i 41029/04), wyrok z dnia 15 marca 2012 roku.

W zaprezentowanych orzeczeniach widać rozdźwięk na płaszczyźnie wolności słowa. Trybunał nie zajmuje jednolitego stanowiska i wyraźnie wpisuje się w liberalną mądrość etapu, która w każdym zachowaniu, które nie jest zgodne z powszechnymi normami, nakazuje widzieć mowę nienawiści. Jeśli działalność ETPC pójdzie w tym kierunku, to niebawem możemy być świadkami, a nawet nieświadomymi ofiarami nieuzasadnionej ingerencji w prawo do swobody wypowiedzi pod wpływem nagonki politycznej. Żeby tego uniknąć Trybunał powinien rozważyć uwzględnienie wcześniej opracowanych tez, które niezależnie od strony sporu społeczno-politycznego broniły wartości Konwencyjnych takich jak wolność słowa. Ponadto wyraźne rozróżnienie w orzecznictwie w stosunku do pewnych grup społecznych lub pewnych narodowości może doprowadzić do wzrostu negatywnych nastrojów. Będzie to skutek odwrotny od pożądanego. W celu integracji społeczeństw wielonarodowych ETPC nie może być instrumentem, który ma zaprowadzać porządek. Musi tylko i aż wywiązywać się ze swoich zadań, tj. orzekać zgodnie z literą prawa i z zasadą równości.

Wypowiedzi szerzące nienawiść religijną

Europejska konwencja praw człowieka stoi na straży wolności religijnej i wyklucza jakąkolwiek dyskryminację, z punktu widzenia kryterium religijnego lub wyznaniowego⁴². Wiodącym orzeczeniem w tym aspekcie jest sprawa Ivanov przeciwko Rosji. Pan Ivanov był publicystą, który napisał szereg pism o charakterze antysemickim⁴³, przez co został skazany przez sąd za podżeganie do nienawiści etnicznej, rasowej i religijnej⁴⁴. Pan Ivanov nie godził się z wyrokiem. Niestety, rosyjskie sądy nie zgodziły się na przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego, który – według pana Ivanova – mógłby potwierdzić, że Żydzi nie tworzą narodu. Teza była dość kontrowersyjna, ale pan Ivanov wystąpił ze skargą do Trybunału na podstawie art. 13 oraz 14 EKPC⁴⁵. Trybunał uznał skargę za niedopuszczalną, ponieważ w istocie skarżący powołał się na prawo do wolności słowa, a więc źle zakwalifikował swoje zarzuty. Ponadto wskazano,

---

⁴² A. Biłgorajski, *op. cit.*

⁴³ L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, *op. cit.*

⁴⁴ M. Romańska, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – komentarz tezowy*, Warszawa 2013.

⁴⁵ M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka...*

że osoba, która sama wzywa do nienawiści wobec „Narodu Żydowskiego”, nie może powołać się na ochronę wolności wypowiedzi z art. 10⁴⁶.

Trybunał za niedopuszczalną uznał także skargę Marka Norwooda przeciwko Wielkiej Brytanii. Norwood był członkiem jednej z partii o poglądach narodowych i zdecydował się na wywieszenie w swoim oknie plakatu „Islam precz z Wielkiej Brytanii – Chroń Ludność Brytyjską”. Został skazany za podsycanie wrogości wobec grupy religijnej. Norwood powołał się przed Trybunałem na art. 10, czyli prawo do swobody wypowiedzi. Trybunał wskazał, że zachowanie skarżącego łączy całą grupę religijną z odpowiedzialnością za zamach terrorystyczny i godzi w takie wartości jak tolerancja, pokój społeczny i niedyskryminacja. Na tej postawie uznano, że nie przysługuje mu ochrona na podstawie art. 10⁴⁷. Inaczej wyglądała sprawa Müslüma Gündüza, członka islamskiej sekty, która funkcjonowała na terytorium Turcji. Przywódca ruchu w wystąpieniach publicznych atakował demokratyczne instytucje i aktualny świecki porządek prawny. W swojej narracji często postulował wprowadzenie prawa szariatu, które nie uznaje rozdziału kościoła od państwa. Według tego porządku prawnego we wszystkich sprawach – religijnych i niereligijnych – właściwe jest prawo szariatu wywodzące się ze świętej księgi islamu – Koranu. Ponadto prawo szariatu nie uznaje koncepcji praw człowieka, które wykształciły państwa cywilizacji Zachodu, w szczególności wolności religijnej oraz wolności jednostki⁴⁸. Turecki sąd skazał go za otwarte podżeganie ludzi do nienawiści i wrogości na tle różnic wynikających z przynależności religijnej lub wyznaniowej. Gündüz przed Trybunałem powołał się na naruszenie art. 10, tj. prawa do wolności wypowiedzi, którego jego sekta nie uznawała. Trybunał stwierdził, że wypowiedzi skarżącego nie mogą być traktowane jako wezwanie do przemocy lub jako „wypowiedzi szerzące nienawiść” opierające się na nietolerancji religijnej, ponieważ w Turcji islam często jest tematem debaty publicznej. Co więcej, Trybunał uznał, że taka agresywna polemika miała na celu zaprezentowanie sekty oraz jej „niekonwencjonalnych działań”⁴⁹.

Trybunał zupełnie inaczej podszedł do sprawy Hizb Ut-Tahrir i inni przeciwko Niemcom. Hizb Ut-Tahrir to stowarzyszenie funkcjonujące na terenie Niemiec. W tłumaczeniu nazwa ta oznacza „Partia Wyzwolenia”. Sama określa się

---

⁴⁶ Ivanov przeciwko Rosji (skarga nr 35222/04), wyrok z dnia 20 lutego 2007 roku.

⁴⁷ Norwood przeciwko Wielkiej Brytanii (skarga nr 23131/03), wyrok z dnia 16 listopada 2004 roku.

⁴⁸ M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka...*

⁴⁹ Gündüz przeciwko Turcji (skarga nr 35071/97), wyrok z dnia 4 grudnia 2003 roku.

jako globalna polityczna partia islamska oraz związek religijny⁵⁰. Stowarzyszenie ma bardzo długą historię, a w niej liczne działania. Niemniej jego głównym celem jest doprowadzenie do upadku wszystkich nieislamskich rządów oraz utworzenie jednego Kalifatu Islamskiego, którego władza będzie się rozciągała na cały świat. Niemieckie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w związku z działaniami stowarzyszenia, które zakłócały porządek publiczny, postanowiło zakazać jego funkcjonowania. Kierujący stowarzyszeniem nie mogli pogodzić się z decyzją i odwołali się do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, powołując się na art. 11 (nadużycie praw) oraz art. 17 (wolność zrzeszania się). Trybunał uznał skargę za niedopuszczalną i orzekł, że na gruncie konwencyjnym nie jest możliwe dowiedzenie legalności podmiotu, którego działalność bezpośrednio przeczy wartościom, jakich broni Konwencja⁵¹.

Niestety w sprawach powiązanych z religią także daje się zauważyć tendencyjne orzekanie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, które prawdopodobnie spowodowane jest okolicznościami społeczno-politycznymi, a nie literalnym brzmieniem norm prawnych. W przedstawionych sprawach Trybunał staje w obronie islamu, mimo że często osoby powołujące się na Konwencję swoją działalnością naruszają jej standardy. Tylko w naprawdę skrajnych przypadkach decyzje ETPC dotyczące religii islamu posiadają podstawę argumentacyjną podobną do spraw dotyczących innych religii. Można się pokusić o stwierdzenie, że linia orzecznicza w niektórych sprawach jest podyktowana czynnikami zewnętrznymi, takimi jak aktualna debata publiczna i naciski establishmentu na instytucje władzy w zachodniej Europie, która notabene musi zmagać się z niewygodną tendencją do zwiększenia się przestępczości wraz z przyrostem migrantów pochodzenia islamskiego⁵². Z drugiej strony jakakolwiek krytyka islamu jest przez ETPC piętnowana, a to w przyszłości może zrodzić poważne problemy na gruncie orzeczniczym, ale także społeczno-politycznym.

---

⁵⁰ A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń*, Warszawa 2013, s. 309.

⁵¹ Hizb Ut-Tahrir i inni przeciwko Niemcom (skarga nr 31098/08), wyrok z dnia 19 czerwca 2012 roku.

⁵² Według badań grupy niemieckiego kryminologa Christiana Pfeiffera w latach 2014–2016 przestępczość w Dolnej Saksonii (kraj związkowy uważany za typowy dla całego kraju) przestępczość wzrosła o 10,4 proc. Za spadek bezpieczeństwa odpowiadają w 92,1 proc. uchodźcy.

Wypowiedzi szerzące nienawiść narodościową

Kolejną kwestią, której dotyczy mowa nienawiści, są wypowiedzi na tle narodościowym. Można tutaj wymienić sprawę tureckiego dziennikarza Firat (Hrank) Dink. Był on z pochodzenia Ormianinem i postanowił napisać artykuł na temat historii obywateli tureckich pochodzenia ormiańskiego. Poruszył przy tym drażliwe kwestie ludobójstwa z 1915 roku⁵³, wskazując, że Turcja nigdy nie próbowała dyskutować na ten temat z przedstawicielami Armenii. Dink jako Ormianin wspomniał także o tym, że mniejszość ormiańska w Turcji powinna silniej współpracować z Turcją tak, aby nie zatracić tożsamości narodowej. Takie stanowisko nie spodobało się tureckim nacjonalistom. Co więcej, tureckie sądy postanowiły ukarać go za „oczernianie tureckości”⁵⁴. Nieślusne oskarżenia poparte wątpliwym, lecz prawomocnym wyrokiem sądowym jeszcze bardziej podsyciły negatywne nastawienie do dziennikarza ormiańskiego pochodzenia⁵⁵. Dink był szykanowany i zastraszany, aż w końcu został zamordowany. Rodzina publicyisty zarzuciła tureckim władzom szereg nadużyć konwencyjnych, wskazując m.in. na to, że wyrokiem sądowym złamano prawo wolności wypowiedzi⁵⁶. Trybunał uznał skargę za dopuszczalną i przyznał rację rodzinie pana Dinka, wskazując, że Turcja złamała art. 10 Konwencji poprzez wydanie na niego wyroku za publikowanie artykułów związanych z ludobójstwem Ormian. Ponadto Trybunał zarzucił Turcji, że przez swoje stanowisko, a właściwie brak reakcji, nie zapobiegła śmierci dziennikarza⁵⁷.

Inną sprawą z tego zakresu jest sprawa stowarzyszenia „Radko”, które zrzesza macedońskich Bułgarów. Jego nazwa pochodzi od Ivana Mihajlov-Radko, który w latach 60. XX wieku był bojownikiem o wolność Bułgarów. Należy zwrócić uwagę na fakt, że patron stowarzyszenia nie miał pochlebnej opinii wśród macedońskiego społeczeństwa. Stowarzyszenie zostało oficjalnie powołane do życia w 2000 roku. Jednak była Jugosławijska Republika Macedonii uznała, że działalność stowarzyszenia „Radko” jest niezgodna z prawem. Sąd wskazał, że organizacja głosi hasła faszystowskie i antykonstytucyjne. Działania organów

⁵³ Zaplanowane i zlecone przez władze tureckie ludobójstwo około 1,5 miliona ludności pochodzenia ormiańskiego, głównie chrześcijan. Turcja nigdy oficjalnie nie przyznała się do ludobójstwa dokonanego na Ormianach.

⁵⁴ M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka...*

⁵⁵ M. Romańska, *op. cit.*

⁵⁶ L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, *op. cit.*

⁵⁷ Dink przeciwko Turcji (skargi nr 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 i 7124/09), wyrok z dnia 14 września 2010 roku.

administracji publicznej Macedonii były bezpodstawne. Trybunał wskazał, że wzorowanie nazwy stowarzyszenia na osobie o nie najlepszej renomie nie stanowi o profilu działalności danej organizacji. W istocie działania stowarzyszenia „Radko” nie były ani faszystowskie, ani antykonstytucyjne – *de facto* nie stwierdzono ani jednego takiego zachowania⁵⁸. Uznano, że rząd Macedonii uchybił zobowiązaniom konwencyjnym, łamiąc podstawowe prawo demokratycznego państwa prawnego, jakim jest wolność zrzeszania się (art. 11)⁵⁹.

Kontrowersyjne jest orzeczenie wydane przez ETPC w sprawie Kamila Tekina Sürka, właściciela jednego z tureckich tygodników. Został on skazany za publikację dwóch listów, które opisywały zbrodnie popełnione przez wojsko tureckie na Kurdach. Sąd uznał go za winnego „rozpowszechniania propagandy przeciwko państwu oraz prowokowanie wrogości i nienawiści wśród ludzi”. Skarżący powołał się na prawo do wolności wypowiedzi. Trybunał zaaprobował wyrok tureckich sądów, uznając, że zezwolił on na publikację apelów, które zachęcały do zemsty. ETPC wskazał, że jako właściciel tygodnika to on odpowiada za umieszczane w nim treści, a artykuły tego typu mogły przyczynić się do zwiększenia napięcia konfliktu turecko-kurdyjskiego. W tej sprawie wyrok Trybunału może zaskakiwać, ponieważ właściciel tygodnika zupełnie nie odnosił się do publikowanych listów, a chciał jedynie przedstawić, jak wygląda sytuacja ludności kurdyjskiej. Wydaje się, że Trybunał, znając realia konfliktu turecko-kurdyjskiego i podejście tureckich organów władzy sądowniczej do wcześniejszych spraw, które trafiały do ETPC, powinien nieco inaczej rozpatrzyć tę sprawę, zachowując nieco bardziej wyważone stanowisko. Wcześniej wskazana sprawa Dink przeciwko Turcji pokazała, jak walczy się w tym państwie z wolnością słowa i prawdą historyczną. Mimo pewnego negatywnego ładunku, jaki zawierały listy, nie można przypisać właścicielowi tygodnika złych intencji. Z tego powodu Trybunał mógł uznać, że doszło do naruszenia art. 10 przez Turcję.

Nienawiść na tle narodowościowym od dawna jest palącym problemem w wielu państwach. Jednak rozwój międzynarodowych instytucji powinien iść w parze z odpowiednią reakcją na problemy. Zaprezentowane sprawy pokazują, że wciąż istnieje wiele rozbieżności w podejściu Trybunału do niektórych spraw. Głównym problemem jest funkcjonowanie mniejszości narodowych oraz ich łączność z państwami macierzystymi, a także mniejszości etnicznych. Warto

---

⁵⁸ I. Kamiński, *op. cit.*

⁵⁹ Stowarzyszenie Obywatelskie „Radko” i Paunkovski przeciwko Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii (skarga nr 74651/01), wyrok z dnia 15 stycznia 2009 roku.

tutaj wskazać na to, że w państwach Europy Zachodniej mniejszości religijne są chronione przez Trybunał w sposób szczególny, a mniejszości narodowe w państwach Europy Wschodniej, tj. Bułgarii i Turcji, nie zyskują takiego uznania w oczach ETPC. Powinno to skłonić do przemyśleń nad słusznością działalności Trybunału. W dzisiejszych czasach obserwujemy trend centralizacji władzy publicznej oraz ujednoczenia, co może przyczynić się do łamania praw tych mniejszości wynikających z dokumentów międzynarodowych⁶⁰. Dlatego niezbędna jest naukowa debata na temat kierunku, jaki przedstawia orzecznictwo w sprawach na tle narodowościowym.

Podsumowanie

Mowa nienawiści nie jest zagadnieniem *stricte* prawnym, dlatego jej analiza tylko pod kątem prawnym, w oderwaniu od innych nauk, jest bezcelowa. Przy jej badaniu niezbędne jest wzięcie pod uwagę czynników socjologicznych oraz psychologicznych. W tej pracy wybrany zakres orzecznictwa został przedstawiony przede wszystkim z perspektywy prawnej. Pomimo braku szerszej analizy pozwala to wyciągnąć pewne wnioski, które mogą stać się przyczynkiem do większej debaty. W pracy wyodrębniono trzy gałęzie mowy nienawiści. Wskazano na wypowiedzi szerzące nienawiść rasową, nienawiść religijną i nienawiść narodowościową, z uwagi na to, że są one najczęstsze i najpowszechniejsze, a jednocześnie najtrudniejsze do interpretacji. Poza wyżej wskazanymi można wyodrębnić także m.in. wypowiedzi oparte na doktrynie totalitarnej⁶¹, wypowiedzi polityczne⁶², negacjonizm⁶³ i wypowiedzi szerzące nienawiść na tle seksualnym⁶⁴. Praca wskazuje, że orzecznictwo ETPC w podanych sprawach nie jest jednolite, co może mieć negatywny wpływ na postrzeganie tej instytucji.

Celem artykułu jest uwypuklenie różnic oraz skłonienie do refleksji na temat przyczyn niejednolitego orzecznictwa Trybunału w podobnych sprawach. Mowa nienawiści jest zjawiskiem, które nieustannie się zmienia, a jej

---

⁶⁰ Zob. Beleri i inni przeciwko Albanii (skarga nr 39468/09), wyrok z dnia 23 czerwca 2009 roku.

⁶¹ Zob. Refah Partii (Partia Dobrobytu) i inni przeciwko Turcji (skargi nr 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98), wyrok z dnia 13 lutego 2003 roku.

⁶² Zob. Mondragon przeciwko Hiszpanii (skarga nr 2034/07), wyrok z dnia 15 marca 2011 roku.

⁶³ Zaprzeczanie istnieniu zbrodni Holokaustu. Zob. Garaudy przeciwko Francji (skarga nr 65831/01), wyrok z dnia 24 czerwca 2003 roku.

⁶⁴ Zob. Vejdeland i inni przeciwko Szwecji (skarga nr 1813/07), wyrok z dnia 9 lutego 2012 roku.

prawnicza interpretacja ulega wynaturzeniom, co może stanowić zagrożenie dla instytucji prawnych oraz podstawowych praw i wolności. Głównym problemem są kwestie definicyjne, a konkretnie – brak wiążących definicji. W związku z tym linia orzecznicza ETPC, a także działalność sądów państw sygnatariuszy mogą być niejednolite, a w efekcie łamać zasadę równości⁶⁵. W takich warunkach stan faktyczny i stan prawny mogą zostać zniekształcone przez aktualną sytuację społeczno-polityczną. Głównym zadaniem międzynarodowych środowisk prawniczych powinno być rozpoczęcie debaty na temat pojmowania mowy nienawiści. Po pierwsze do problemu należy podejść interdyscyplinarnie i nawiązać współpracę z ekspertami z różnych dziedzin. Po drugie istotne jest, aby temat mowy nienawiści został odpolityczniony. Żeby to zrobić należy zaprosić do współpracy obydwie strony sporu światopoglądowego oraz polityczno-społecznego. Tylko w takich warunkach będzie możliwe rozpoczęcie badań nad tym zagadnieniem. Ostatecznym celem powinno być wyznaczenie wiążących ram brzegowych pojęcia mowy nienawiści oraz stworzenie kompleksowych rozwiązań instytucji, które mają zapobiegać oraz reagować na mowę nienawiści. Zakładany scenariusz może przynieść pozytywne rozwiązanie. Brak podjęcia takiej debaty może okazać się fatalny w skutkach dla międzynarodowego i europejskiego systemu prawa. Co więcej, może zachwiać zaufaniem do międzynarodowych instytucji. Przy takim obrocie spraw może to doprowadzić do ruchów państw sygnatariuszy, które przyczynią się do obniżenia standardu ochrony praw i wolności człowieka.

Kontrowersyjna w zakresie mowy nienawiści wydaje się być działalność Komisji Europejskiej. Organ, który nie posiada żadnych atrybutów władzy sądowniczej, zaczyna pośrednio ingerować w orzecznictwo dotyczące właśnie mowy nienawiści. Przykładem tego jest wydanie przez Komisję Europejską podręcznika *Mowa Nienawiści*. Według wydawców i autora A. Webera: „Podręcznik ten ma na celu określenie, co stanowi «mowę nienawiści» i ma stanowić przewodnik dla decydentów, ekspertów i społeczeństwa co do kryteriów stosowanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie”⁶⁶. Należy wskazać, że pozycja jest nacechowana prądami liberalnymi i marksistowskimi. Treść często odbiega od linii orzeczniczej ETPC w imię mądrości etapu⁶⁷. Oczywiście jest to przewodnik, ale znając dynamizm rozwoju

⁶⁵ M. Kułak, K. Śmiszek, *Kilka uwag o standardzie równości w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 2017, nr 2, s.40–45.

⁶⁶ https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_POL.pdf [dostęp: 08.01.2021 r.].

⁶⁷ A. Weber, *Manual on Hate Speech*, [w:] *Council of Europe Publications*, Bruksela 2009.

stosunków międzynarodowych, wszelkie wytyczne i okólniki mogą niebawem nabrać mocy powszechnie obowiązującej. Dlatego w zakresie mowy nienawiści niezbędna jest powściągliwość i rozważa, a także interdyscyplinarna współpraca ponad podziałami, która pozwoli wypracować kompleksowe rozwiązania prawne. Tylko w ten sposób naprawimy błędy z przeszłości i ograniczymy ich popełnianie w przyszłości.

Summary

Legal aspects of hate speech in the light of the case-law of the European Court of Human Rights

The article discusses the issue of hate speech based on the case law of the European Court of Human Rights. The historical introduction helps to get acquainted with the specificity of the phenomenon and sheds new light on it. It also signals that in the future the law may encounter other problems that will result from civilization and cultural changes. The rich jurisprudence allows for the inclusion of the indicated problem in several aspects and shows the complexity of the problem. Thanks to this, the author emphasizes the inconsistency of the jurisprudence and its flexibility, which may shake trust in the institution which is the European Court of Human Rights. The author confronts several listed hate crimes with the current legal status. He also points out the dangers that flow from the current jurisprudence of the European Court of Human Rights. In particular, it is a restriction of freedoms, which result from the European Declaration of Human Rights. Freedom of speech is most at risk here, which in recent years has been restricted by the application of international soft law. The article shows that it is necessary to strengthen the catalog of rights and freedoms and to equip individuals with appropriate institutions to facilitate their investigation before the authorities. The main aim of the article is to stimulate reflection and encourage an interdisciplinary debate on the notion of hate speech at the academic level and to work out solutions that will clearly define the status of the phenomenon in the European legal order. The author postulates the creation of a universal but sufficiently defined definition of hate speech.

Prewencja tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania – wybrane gwarancje minimalne w europejskim systemie ochrony praw człowieka

Łamanie kołem, nabicie na pal, głodzenie, podwieszanie w niewygodnej pozycji, przypalanie różnych części ciała etc. – tortury od wieków były narzędziem wymierzonym w godność człowieka oraz jego integralność psychofizyczną. Głównym celem tych działań było złamanie oporu, wymuszenie pożądaných informacji lub zeznań, niekiedy sama chęć poczucia wyższości i władzy nad drugim człowiekiem poprzez jego pogwałcenie i udręczenie¹. Często wystawiane na widok publiczny tortury miały stanowić formę prewencji ogólnej i przestrogi dla innych, aby wiedzieli, że za nieaprobowane przez władzę lub niezgodne z obowiązującym prawem zachowania grozi surowa kara². Ustne przekazy, legendy i opowieści o średniowiecznych torturach czy procesach czarownic obfitujących w nieludzkie traktowanie wydawały się w XX wieku abstrakcją. Jednak już w pierwszej połowie ubiegłego stulecia nadszedł czas wojen, których okrucieństwo przerosło swym rozmiarem wszelkie ludzkie wyobrażenia oraz odcisnęło ogromne piętno na ludzkości. Terror reżimów totalitarnych i bezwzględnych dyktatorów pokazał, jak okrutnie człowiek karmiony nienawiścią i szaleńczymi wizjami zawładnięcia światem może potraktować drugiego człowieka. Czas ten pokazał także, jak można pogwałcić podstawowe prawa jednostki, podeptać godność człowieka i obedrzeć go z człowieczeństwa. Doświadczenia II wojny światowej i zagłada milionów bezbronnych ludzi stały się impulsem do podjęcia działań w ramach współpracy międzynarodowej, mających na celu wypracowanie uniwersalnych

---

* Malwina Magdalena Rosłonek, studentka prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

¹ Zob. M. Foucault, *Nadzorować i karać*, Warszawa 1998, s. 9–13.

² I.J. Bista, *Zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania*, [online:] http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/52914/03_Izabela_Joanna_Bista.pdf [dostęp: 20.05.2020 r.].

i ponadczasowych mechanizmów stojących na straży ochrony praw człowieka³. Jedną z wielu inicjatyw było ustanowienie powszechnego zakazu tortur i znęcania się w czasie wojny i pokoju, który stanowi jedno z fundamentalnych praw człowieka. Jest on zawarty w wielu dokumentach międzynarodowych i ma szczególny charakter, ponieważ na gruncie przepisów prawa brakuje klauzul imitacyjnych, legitymizujących użycie tortur czy innych działań niosących znamiona nieludzkiego oraz poniżającego traktowania⁴.

Geneza europejskiego systemu prewencji tortur

Dla europejskiego systemu ochrony praw człowieka najistotniejsze znaczenie z perspektywy omawianej problematyki mają dwa akty prawne. Pierwszym z nich jest Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności podpisana w Rzymie w 1950 roku. Zakaz tortur pojawia się tam na samym początku – w art. 3 – co dodatkowo uwydatnia rangę tego przepisu na tle pozostałych. Artykuł 3 Konwencji wyraża *expressis verbis*, że nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Europejska konwencja wprowadza zatem trzy odrębne kategorie działań, tj. tortury, nieludzkie lub poniżające traktowanie oraz karanie, nie podając jednocześnie definicji tych pojęć⁵.

---

³ J. Skupiński, *Zakaz stosowania tortur lub nieludzkiego traktowania*, [w:] *Prawa człowieka. Model prawny*, red. R. Wieruszewski, Wrocław 1991, s. 220–242.

⁴ B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010, s. 293 *et seq.*; M. Balcerzak, S. Sykuna, *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010, s. 481.

⁵ Definicja tortur wprowadzona została ok. 30 lat później w Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1984 roku. Zgodnie z art. 1 ust. 1 Konwencji przez tortury rozumiemy: „każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo”.

W rozumieniu i interpretacji użytych w art. 3 Europejskiej konwencji praw człowieka (EKPC) pojęć niebagatelną rolę odgrywa Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC). Rozpatruje on skargi oraz zobowiązuje państwa do prac nad doskonaleniem oraz uszczelnianiem systemów prawnych i rozwiązań mogących stanowić pole do nadużyć⁶. To właśnie Trybunał, swoim orzecznictwem, stara się wyznaczyć linie graniczną między pojęciami tortur, niehumanitarnego i poniżającego traktowania. Analizując sentencje poszczególnych wyroków, możemy dostrzec szereg ogólnych prawidłowości. Na przykład, w ocenie ETPC, aby dane zachowanie zakwalifikować jako tortury powinno ono zawierać w sobie przynajmniej jeden z wymienionych poniżej elementów⁷:

- intensywność cierpień;
- rozmyślność i zaplanowanie tych działań, nie jedynie przypadkowe ich wystąpienie;
- motywacja, która leży u podstaw tych działań – zadawanie bólu i cierpienia służące wyegzekwowaniu określonych zachowań, zastraszeniu lub ukaraniu⁸.

Na gruncie orzecznictwa za tortury uznawano następujące zachowania: zgwałcenie przez funkcjonariusza państwowego⁹, przymuszenie przez funkcjonariuszy państwowych do dokonania innej czynności seksualnej w połączeniu z traktowaniem poniżającym takim jak bicie czy oddawanie moczu na zatrzymanego¹⁰, stosowanie tzw. palestyńskiego podwieszenia¹¹ i rażenia prądem, wymuszanie zeznań ciągłym biciem, przypalanie papierosami i łamanie palców. Analizując jednak wyroki ETPC od początku jego funkcjonowania do czasów współczesnych, obserwujemy istotną zmianę linii orzeczniczej oraz interpretacji pojęć funkcjonujących na gruncie Konwencji. Zauważamy, że to, co na początkowym etapie działania ETPC nie było obwarowane zakazem, obecnie

---

⁶ J. Józwiak, *System ochrony przed torturami i innymi formami złego traktowania*, [w:] *Prawa mieszkańców domów pomocy społecznej. Jak wspólnie zadbać o godne życie osób starszych, chorych i z niepełnosprawnościami? Raport z działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur*, red. J. Lewandowska, K. Olkowicz, Warszawa 2017, s. 29–43.

⁷ B. Nowak, *Zakaz tortur, niehumanitarnego, poniżającego traktowania lub karania*, [w:] A. Florczak, B. Bolechów, *Prawa i wolności I i II generacji*, Toruń 2006, s. 70–72.

⁸ L. Garlicki, *Omówienie art. 3*, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 107.

⁹ Wyrok z dnia 24 stycznia 2008 r., skarga nr 839/02, sprawa Maslova i Nalbandov przeciwko Rosji.

¹⁰ Wyrok z dnia 28 lipca 1999 r., skarga nr 25803/94, sprawa Selmoumi przeciwko Francji; B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 297–298.

¹¹ Wyrok z dnia 18 grudnia 1996 r., skarga nr 21987/93, sprawa Aksov przeciwko Turcji.

jest zakazane. Początkowo Trybunał rozpatrywał skargi dotyczące naruszenia art. 3 z dużą rezerwą i ostrożnością. Dokonywał opisu metod i zachowań, ale nie kwalifikował ich jako tortur. Przełomem okazały się liczne sprawy przeciwko Turcji rozpatrywane w latach 90. Nastąpiło wówczas znaczne rozszerzenie pojęć i definicji w zakresie stosowania różnych form złego traktowania¹². Za niezbędne uznano rozpatrywanie różnych innych aspektów naruszenia zakazu tortur, tj. wzięcie pod uwagę szerszego katalogu okoliczności, nie tylko tych dotyczących traktowania przez policję czy służby więzienne. Trybunał zaczął również dostrzegać konieczność obciążenia państw obowiązkiem opracowania procedur, których celem byłaby ochrona obywatela przed tego typu zachowaniami, a także rzetelnego badania zarzutów dotyczących tortur i niehumanitarnego traktowania¹³.

Przełomową sprawą w kształtowaniu się definicji tortur jest tzw. sprawa grecka z 1969 r. (była to skarga o charakterze międzypaństwowym wystosowana przez Danię, Norwegię, Szwecję i Holandię przeciwko Grecji, dotyczyła ona m.in. stosowania tortur przez służby bezpieczeństwa w okresie dyktatury tzw. czarnych pułkowników w Grecji)¹⁴. Tortury określono jako niehumanitarnie postępowanie, które ma na celu uzyskanie informacji lub wyznania, lub nałożenie kary. Niehumanitarnie postępowanie i karanie określono natomiast jako umyślne działanie powodujące dotkliwie cierpienie psychiczne lub fizyczne, którego nie da się usprawiedliwić w konkretnej sytuacji. Z kolei poniżające traktowanie określono jako postępowanie, które rażąco poniża ofiarę wobec innych osób, lub doprowadza ją do czynów sprzecznych z jej wolą lub sumieniem¹⁵. Ważnym wyrokiem w kontekście rozumienia pojęcia tortur jest również sprawa Tomasi przeciwko Francji¹⁶. Trybunał podkreślił w nim bezwzględność zakazu tortur oraz brak możliwości jego derogacji nawet w sytuacjach skrajnie niebezpiecznych dla interesu państwa jak np. zwalczanie terroryzmu.

We współczesnym orzecznictwie Trybunał określa tortury wyłącznie jako umyślną formę niehumanitarnego traktowania, powodującą bardzo poważne i okrutne

¹² J. Józwiak, *op. cit.*, s. 29–43.

¹³ M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wyd. 7, Warszawa 2017.

¹⁴ Greek Case, Commission Report of 5 November 1969, Yearbook, [online:] https://www.echr.coe.int/Documents/Denmark_v_Greece_I.pdf [dostęp: 20.05.2020 r.].

¹⁵ Por. A. Kremplewski, *Policja a zakaz tortur oraz innego niehumanitarnego postępowania*, [w:] *Prawa jednostki a prawo karne*, red. M.P. Wędrychowski, Warszawa 1995, s. 9–39.

¹⁶ Wyrok z dnia 27 sierpnia 1992, skarga nr 12850/87, sprawa Tomasi przeciwko Francji.

cierpienie. Za nieludzkie uznaje zachowanie, jeżeli m.in. stosowano je z premedytacją przez wiele godzin i spowodowało albo faktyczne uszkodzenie ciała, albo intensywne fizyczne i psychiczne cierpienie. Traktowanie można określić jako poniżające, gdy jego celem było wywołanie w ofierze strachu, poczucia niższości i udręczenia¹⁷. Jednocześnie Trybunał stale podkreśla, że wchodzące w grę cierpienie i poniżenie musi w każdym razie wykraczać poza nieunikniony element cierpienia lub poniżenia związany z daną formą zgodnego z prawem traktowania lub karania¹⁸.

Drugim aktem prawnym w systemie europejskim, istotnym z punktu widzenia omawianej problematyki prewencji tortur jest Konwencja Rady Europy o zakazie tortur z 1987 roku. Powołuje ona do życia Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT lub Komitet ds. zapobiegania torturom). Jest to ciało monitorujące, które odgrywa istotną rolę w systemie prewencji tortur. Komitet ds. zapobiegania torturom składa się z 47 członków – po jednym z każdego państwa-strony Konwencji. Osoby te reprezentują różne środowiska eksperckie. Podstawowym zadaniem CPT jest kontrola realizacji założeń konwencyjnych. Składają się na nią dwa elementy: po pierwsze kontrola opiera się na stałym dialogu, tj. CPT sporządza cykliczne raporty, na które państwo zobowiązane jest odpowiedzieć. Po drugie, dokonuje wizytacji miejsc, w których ryzyko niewłaściwego traktowania przebywających w nich osób jest szczególnie wysokie, tj.: zakłady karne, zakłady poprawcze, posterunki policji, szpitale psychiatryczne, ośrodki dla imigrantów i domy opieki społecznej. Ocena sposobu traktowania osób pozbawionych wolności kończy się przedstawieniem zaleceń. Wizytacje w danym państwie dokonywane są co cztery lata, jednak istnieje również możliwość przeprowadzenia wizytacji doraźnych, np. w przypadku, gdy do CPT docierają niepokojące sygnały, co do stanu przestrzegania przepisów Konwencji w danym państwie¹⁹.

Zarówno orzecznictwo ETPC, jak i doświadczenie Komitetu ds. zapobiegania torturom pozwoliły zidentyfikować obszary ryzyka, czyli takie okoliczności, w których możliwość wystąpienia tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania jest bardzo prawdopodobna. To z kolei doprowadziło do wypracowania „zabezpieczeń”, w literaturze nazywanych gwarancjami minimalnymi, przed torturami. Są to pewne praktyki, po których wdrożeniu i stałym stosowaniu ryzyko

¹⁷ L. Garlicki, *Omówienie art. 3, [w:] Konwencja o Ochronie Praw...*, s. 99.

¹⁸ Wyrok z dnia 17 kwietnia 2012, skarga nr 20071/07, skarga Piechowicz przeciwko Polsce.

¹⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Cele i zasady działania Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1999, nr 24–25, s. 110 *et seq.*

wystąpienia tortur i innych form złego traktowania jest minimalne. Wśród podstawowych gwarancji minimalnych w prewencji tortur wymienia się: dostęp do obrońcy od momentu zatrzymania, badanie lekarskie i dokumentowanie obrażeń osób pozbawionych wolności oraz proporcjonalne stosowanie środków przymusu bezpośredniego.

Dostęp do obrońcy

Stanowisko CPT na temat roli obrońcy w prewencji tortur jest jednoznaczne: obecność adwokata jest podstawowym zabezpieczeniem przez nadużyciami ze strony przedstawicieli służb mundurowych. Ponadto obrońca zawsze może reagować na sytuacje, w których zauważy, że zeznania są wymuszane za pomocą groźb lub przemocy. CPT podkreśla, że ryzyko wystąpienia tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania jest największe w pierwszych godzinach zatrzymania. W związku z tym dostęp do adwokata powinien być zapewniony jak najszybciej, tj. od momentu zatrzymania, bez względu na to, w jakim charakterze osoba została zatrzymana (czy jako podejrzana, czy jako świadek) oraz o jaki czyn jest podejrzewana (czy występki, czy poważna zbrodnia). Opóźnienie o pewien czas dostępu do adwokata powinno mieć miejsce tylko w wyjątkowych sytuacjach. Standardem powinno być także umożliwienie spotkania z adwokatem na osobności, bez obecności funkcjonariuszy, tak aby osoba zatrzymana czuła się swobodnie i bezpiecznie w sytuacji, gdy chciałaby ujawnić ewentualne nadużycia ze strony funkcjonariuszy. Komitet podkreśla, że dostęp do pomocy prawnej nie jest potrzebny wyłącznie po to, aby zrealizować cel obrony podczas postępowania karnego, w tym aby pomóc zatrzymanemu w realizacji jego praw, np. korzystania z mechanizmów skargowych. Stanowi on również fundamentalne zabezpieczenie przed złym traktowaniem osoby zatrzymanej i dopełnienie mechanizmów prewencji tortur. Obecność obrońcy po pierwsze zniechęci funkcjonariuszy do dopuszczania się naruszeń względem osoby zatrzymanej, ale również będzie stanowił dla nich samych ochronę w przypadku, gdyby padły pod ich adresem bezpodstawne zarzuty o dopuszczeniu się przez nich niewłaściwego traktowania zatrzymanych. CPT wielokrotnie sygnalizował, aby dostęp do obrońcy mogły mieć również osoby, które nie mogą sobie pozwolić na profesjonalną

pomoc prawną z powodów finansowych²⁰. Przykładowo, w polskim prawie nie ma regulacji, która przewidywałaby wyznaczenie obrońcy z urzędu na etapie postępowania przedsądowego. Sprawia to, że osoby znajdujące się w gorszym położeniu finansowym, są faktycznie pozbawione prawa dostępu do prawnika²¹. Istotny wpływ na kształtowanie się wskazanego powyżej standardu ma Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania. Chociaż dyrektywy nie są aktami wiążącymi w sposób bezpośredni tak jak rozporządzenia, to jednak zobowiązują państwa członkowskie do osiągnięcia rezultatu, jaki określono w ich założeniach. Niniejszy dokument dąży do upowszechniania w państwach członkowskich standardu skutecznego dostępu do pomocy prawnej, wpływając tym samym pozytywnie na realizację praw i wolności człowieka i obywatela, a także budując zaufanie do państwa i wymiaru sprawiedliwości. Dyrektywa przewiduje przyznawanie przez państwa osobom zatrzymanym niezwłocznej pomocy prawnej z urzędu, najpóźniej przed pierwszym przesłuchaniem przez Policję i takiego właśnie rezultatu w ustawodawstwie i praktyce państw członkowskich oczekuje Rada Europy²².

Nie bez znaczenia dla kreowania standardu dostępności pomocy prawnej od pierwszych chwil zatrzymania pozostaje również stanowisko ETPC. Szczególnie istotnym z punktu widzenia omawianej materii jest wyrok w sprawie Salduz przeciwko Turcji. Skarżącym w rozpatrywanej przez Trybunał sprawie był niepełnoletni mężczyzna, który został zatrzymany w związku z podejrzeniem o uczestnictwo w antyrządowej demonstracji. Następnego dnia, po wcześniejszym wypełnieniu formularza z częściowymi wyjaśnieniami oraz klauzulą o prawie zachowania milczenia, został przesłuchany bez obecności

---

²⁰ Dostęp do adwokata jako środek zapobiegający złemu traktowaniu. Wyciąg z Dwudziestego Sprawozdania Ogólnego, opublikowany w 2011 r. (CPT/Inf(2011)28-part1).

²¹ Zob. Wystąpienie Generalne Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 kwietnia 2017 r. w sprawie zapewnienia osobom zatrzymanym prawa do obrony od momentu zatrzymania, [online:] <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wyst%C4%85pienie%20Generalne%20RPO%20z%20dnia%2018.04.2017%20r.%20do%20Ministra%20Sprawiedliw%C5%9Bci.pdf> [dostęp: 12.05.2020 r.].

²² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania (L 297/1).

obrońcy. Skarżący przyznał się podczas przesłuchania do udziału w demonstracji oraz w innych nielegalnych procederach. Jednak na etapie postępowania przez sądem procesowym, już w obecności obrońcy, zaprzeczył swoim wcześniejszym wyjaśnieniom. Mimo to został skazany na podstawie wcześniej złożonych zeznań oraz innych dowodów. Zdaniem Trybunału w przedmiotowej sprawie doszło do naruszenia art. 6 ust. 3 lit. c w związku z art. 6 ust. 1 EKPC. „[...] Trybunał uznaje, że aby prawo do uczciwego procesu pozostało wystarczająco «praktyczne i skuteczne» [...], art. 6 ust. 1 wymaga, aby z zasady dostęp do obrońcy był zapewniony od pierwszego przesłuchania podejrzanego przez policję, chyba że w świetle konkretnych okoliczności w danym przypadku wykazane zostanie, że istnieją uzasadnione powody do ograniczenia tego prawa”²³. Na gruncie tego wyroku Trybunał wyraźnie sformułował zasadę dostępu do pomocy obrońcy od momentu pierwszego przesłuchania, w literaturze znaną jako doktryna Salduz²⁴. Stanowiło to novum w stosunku do wcześniejszych orzeczeń, w których co prawda ETPC wskazywał, że gwarancje rzetelnego procesu (w tym dostęp do obrońcy) dotyczą także postępowania przygotowawczego, dokonywał jednak oceny naruszenia, stosując tzw. podejście globalne – mimo wykrycia nieprawidłowości nie stwierdzał naruszenia Konwencji, jeśli proces w całości odpowiadał wymogowi rzetelności. Według doktryny Salduz natomiast wszelkie odstępstwa od zapewnienia dostępu do obrońcy muszą mieć wyraźne podstawy prawne, ponadto, jeśli osoba przesłuchiwana przyzna się lub wskaże obciążające ją dowody podczas przesłuchania przeprowadzonego bez udziału obrońcy, będzie skutkowało to nieodwracalnym naruszeniem Konwencji²⁵.

Badania lekarskie osób zatrzymanych i dokumentowanie obrażeń

Kluczowa z punktu widzenia zapobiegania torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu jest kwestia właściwego dokumentowania skutków, zarówno fizycznych, jak i psychicznych, wszelkich form złego

²³ Wyrok z dnia 27 listopada 2008 r., skarga nr 36391/02, sprawa Salduz przeciwko Turcji.

²⁴ L. Garlicki, *Niektóre zagadnienia orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w 2009 r.*, „Palestra”, 2010, nr 9–10, s. 20–22.

²⁵ M. Wąsek-Wiaderek, *Model zakazów dowodowych z perspektywy Konwencji i orzecznictwa ETPCz*, [w:] *Nowe spojrzenie na model zakazów dowodowych w procesie karnym*, red. J. Skorupka, A. Zdort, Warszawa 2015, s. 38–40.

traktowania, a także zgłaszania takich przypadków właściwym organom. Przy okazji tej problematyki wskazuje się na istotną rolę personelu medycznego zatrudnianego w miejscach zatrzymań. To na nich jako osobach dysponujących gruntownym przeszkoleniem i specjalistyczną wiedzą ciąży szczególny obowiązek informowania o zaobserwowanych niepokojących objawach fizycznych pojawiających się u osadzonych, które mogą być wynikiem zastosowania wobec nich przemocy czy też przemocy seksualnej, a także sporządzanie rzetelnej dokumentacji będącej dowodem stosowania różnych form niewłaściwego traktowania²⁶.

Problem zauważa CPT, który wielokrotnie apelował o rzeczowe i dokładne rejestrowanie wszelkich urazów fizycznych oraz niezwłoczne informowanie o tym właściwych służb. Badania powinny zostać przeprowadzane bez zbędnej zwłoki najlepiej w ciągu 24 godzin od przyjęcia pacjenta. Na dokumentację winny składać się m.in. dokładny opis stanu pacjenta z uwzględnieniem wszystkich urazów, które powinny zostać naniesione na specjalny, przewidziany do tego formularz, przechowywany później w medycznych aktach pacjenta. Wskazane jest także wykonanie fotografii ran i urazów oraz dołączenie ich do dokumentacji. CPT podkreśla również, że personel medyczny odgrywa arcyważną rolę, nie tylko jeśli chodzi o alarmowanie przypadków złego traktowania, do którego dochodzi w trakcie uwięzienia, ale również w miejscach, gdzie osoby przebywały w okresie bezpośrednio poprzedzającym osadzenie w więzieniu, czyli takich, nad którymi nadzór sprawują organy ścigania²⁷.

Komitet podnosi, że skrupulatność w dokumentowaniu i zgłaszaniu dowodów medycznych służy zbadaniu, czy nie dochodzi do przypadków złego traktowania oraz pociągnięciu sprawców do odpowiedzialności. Z art. 3 Europejskiej konwencji praw człowieka wynika dla państwa nie tylko obowiązek niestosowania tortur i innych form złego traktowania, ale również w przypadku ich wystąpienia – dochowanie kwestii proceduralnych, przeprowadzenie należyte dochodzenia i pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności. Dlatego tak istotne jest wprowadzenie jednoznacznie określonych wytycznych dla personelu medycznego zatrudnionego w jednostkach penitencjarnych, aby dokumentował

---

²⁶ *Opieka zdrowotna w zakładach karnych. Wyciąg z Trzeciego Sprawozdania Ogólnego, 1993, CPT/Inf(93)12-part.*

²⁷ Raport CPT z wizytacji w Polsce z 2017 roku, [online:] <https://rpo.gov.pl/pl/content/rekomendacje-europejskiego-komitetu-ds-tortur-cpt-zbiezne-z-ustaleniami-rpo> [dostęp: 26.05.2020 r.].

on fizyczne i psychiczne skutki tortur, a także dopełniał obowiązku informowania o naruszeniach odpowiednich służb²⁸.

Szereg dyrektyw określających właściwe zachowanie personelu medycznego w sytuacjach, w których dowiedział się on o negatywnych praktykach stosowanych na osobach pozbawionych wolności zawiera tzw. Protokół Stambulski. Jest to oficjalny dokument ONZ, który stanowi pierwszy podręcznik zawierający wskazówki, w jaki sposób należy dokumentować oraz zgłaszać tortury. Pomimo że nie ma on charakteru prawnie wiążącego, to może być dla państw narzędziem umożliwiającym realizację zobowiązania, jakie nakłada nań prawo międzynarodowe, tj. badania i dokumentowania w sposób wszechstronny, w pełni obiektywny, efektywny i bez zbędnej zwłoki wszelkich przypadków tortur, znęcania się czy poniżającego traktowania lub karania oraz pociągnięcie do odpowiedzialności osób winnych wymienionych czynów. Wśród wytycznych Protokołu możemy znaleźć m.in. obowiązek raportowania i wskazywania działań nieetycznych, obejmujących zastosowanie przemocy, nieadekwatnych, stwarzających zagrożenie dla życia i zdrowia pacjenta. W przypadku zaobserwowania oznak takich zachowań lekarz ma etyczny obowiązek natychmiastowego podjęcia potrzebnych działań bez narażania na ryzyko pacjenta, w tym zgłoszenia sprawy władzom lub organizacjom międzynarodowym, które będą mogły przeprowadzić dochodzenie²⁹. Doświadczenie z wizytacji jednostek penitencjarnych w Polsce dokonywanych przez Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur (KMPT) pokazuje, że personel medyczny często nie reaguje na skargi więźniów dotyczące ich zdrowia, bagatelizuje urazy, nie opisuje obrażeń. Dokumentacja medyczna natomiast jest bardzo pobieżna. Takie zachowanie może mieć negatywne skutki, tj. może prowadzić do nieudzielenia pomocy ofierze, narażając ją tym samym na dalsze, długotrwałe cierpienia, a w skrajnych przypadkach na długotrwały rozstrój zdrowia, a nawet utratę życia³⁰.

---

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Protokół Stambulski, [online:] https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/protokol_stambulski_fin.pdf [dostęp: 25.05.2020 r.].

³⁰ Wystąpienie Generalne Rzecznika Praw Obywatelskich do MSW w sprawie obowiązku badań lekarskich osób zatrzymanych przez Policję, [online:] <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/do-msw-ws-obowiazku-badan-lekarskich-osob-zatrzymanych-przez-policje> [dostęp: 25.05.2020 r.].

Zastosowanie środków przymusu bezpośredniego

Poważną ingerencją w prawa i wolności człowieka jest stosowanie środków przymusu bezpośredniego i broni palnej. Koniecznym elementem przy okazji wskazanych środków jest zagwarantowanie kontroli zasadności i legalności ich stosowania, gdyż nieproporcjonalne stosowanie przymusu bezpośredniego przez funkcjonariuszy może wypełniać znamiona niehumanitarnego lub poniżającego traktowania, a nawet tortur. Dokonując okresowych wizytacji w państwach-stronach Konwencji, CPT obserwuje coraz częstsze tendencje do wyposażania funkcjonariuszy publicznych egzekwujących prawo w broń elektryczną (*electrical discharge weapons* – EDW). Jej obecność zauważalna jest także w jednostkach detencji. Pod pojęciem broni elektrycznej kryje się cały arsenał rozmaitych środków, począwszy od elektrycznych pałek, skończywszy na broni zdolnej wysłać na pewną odległość podobne do strzałek pociski. Ich cechą wspólną jest emitowanie impulsu elektrycznego w celu chwilowego obezwładnienia osoby. Wysyłany impuls zagłusza sygnały nerwowe i czasowo paraliżuje mięśnie, przez co osoba jest niezdolna do podejmowania jakichkolwiek działań³¹. Broń elektryczna dozwolona jest w sytuacjach o wiele mniej niebezpiecznych niż takie, w których w grę wchodzi użycie broni palnej – w założeniu stanowi niejako jej zastępstwo. Jednak jej użycie nie jest pozbawione kontrowersji, szczególnie z uwagi na to, że obserwowana przez Komitet praktyka w poszczególnych państwach wskazuje na częste przypadki nadużywania broni elektrycznej. Jej medyczne konsekwencje bywają na tyle niebezpieczne, że mogą prowadzić do utraty zdrowia, a nawet do śmierci. Dla przykładu skutek działania paralizatora zależy od wartości użytej energii elektrycznej, czasu ekspozycji na jej działanie, ale również od ogólnego stanu osoby. Wśród czynników zwiększających niebezpieczeństwo wystąpienia negatywnych konsekwencji użycia paralizatora wskazuje się: problemy kardiologiczne, oddechowe i metaboliczne, epilepsję, nadciśnienie tętnicze, pozostawanie pod wpływem alkoholu, narkotyków czy niektórych leków. Ryzyko jest większe u osób szczupłych ze względu na cienką warstwę tkanki tłuszczowej izolującej impuls elektryczny, a także u osób posiadających kardiostymulator czy sztuczną zastawkę serca, gdyż paralizator może zakłócić pracę tych urządzeń³². W obliczu tych niebezpieczeństw, a także nie-

³¹ Broń elektryczna. Wyciąg z Dwudziestego Sprawozdania Ogólnego, 2010, CPT/Inf (2010)28-part, [online:] <https://www.coe.int/en/web/cpt/EDW> [dostęp: 28.10.2020 r.].

³² E.M. Koscove, *The Taser Weapon: A New Emergency Medicine Problem*, „Annals of Emergency Medicine An International Journal”, 1985, vol. 14, no. 12, [online:] <https://www.annemergmed>.

wiedzy funkcjonariusza na temat stanu zdrowia osoby zatrzymywanej użycie broni elektrycznej budzi tym większe kontrowersje.

Działalność CPT pozwoliła na wyodrębnienie następujących standardów dotyczących kwestii użycia broni elektrycznej. Po pierwsze, zdaniem Komitetu decyzje dotyczące wyposażania funkcjonariuszy publicznych w broń elektryczną powinny być poprzedzone gruntowną debatą między przedstawicielami władzy a gronem ekspertów. Kryteria jej użycia natomiast, powinny być bezwzględnie określone w szczegółowych regulacjach prawnych. Funkcjonariusze policji i innych służb egzekwujących wymagane prawem zachowanie, powinni mieć na względzie następujące reguły posługiwania się bronią elektryczną: konieczność, subsydiarność, proporcjonalność, wcześniejsze ostrzeżenie i ostrożność. Konkludując, użycie broni elektrycznej musi być poprzedzone zastosowaniem mniej obeszczadniających metod, jak negocjacje czy techniki kontroli manualnej. Musi być proporcjonalne do zagrożenia oraz ograniczone do ściśle określonych okoliczności, do których CPT zalicza: realne, natychmiastowe zagrożenie dla życia lub zdrowia osoby uprawnionej lub osób trzecich bądź ryzyko poważnego zranienia. Należy mieć na względzie to, że użyty środek powinien nieść za sobą możliwie jak najmniejszą dolegliwość. Dodatkowo Komitet określił szereg sytuacji, w których broń elektryczna nie powinna znaleźć zastosowania, są to m.in.: operacje deportacji zatrzymanych imigrantów. Dyskusyjne jest również użycie broni elektrycznej w więzieniach, a w szczególności na oddziałach psychiatrycznych. CPT stoi również na stanowisku, iż cel zabezpieczenia porządku publicznego jest niewystarczającym uzasadnieniem dla zastosowania broni elektrycznej, gdyż wątpliwa wydaje się w tym przypadku przesłanka proporcjonalności. To samo tyczy się aresztowania, w szczególności, że nagłaśniane w opinii publicznej przypadki brutalnych zatrzymań, podczas których ma miejsce powtarzalne aplikowanie wstrząsów elektrycznych za pomocą paralizatora osobom już obeszczadnionym i leżącym na ziemi, świadczą o skłonności do nadużywania broni elektrycznej³³. W kontekście tej problematyki Komitet podnosi postulat konieczności odpowiedniego szkolenia funkcjonariuszy w zakresie

---

com/article/S0196-0644(85)81030-1/pdf [dostęp: 26.05.2020 r.].

³³ W Polsce przypadkiem, który odbił się szerokim echem w opinii publicznej i stanowił przyczynek do dyskusji na temat nadużywania środków przymusu bezpośredniego, była sprawa Igora Stachowiaka.

używania broni elektrycznej oraz rozpowszechniania szczegółowych instrukcji, co ma zapobiegać nadużyciom w przyszłości³⁴.

Podsumowanie

Tortury, mimo bezwzględnego zakazu ich użycia funkcjonującego na gruncie ustawodawstw krajowych oraz w wielu dokumentach o randze międzynarodowej, są problemem nadal aktualnym. Mimo że swoją formą nie przypominają średniowiecznych praktyk i przybierają nieco bardziej „subtelną” postać, to nadal stanowią poważne zagrożenie podstawowych praw człowieka. W demokratycznym państwie prawa nie powinno być przyzwolenia na tego typu praktyki. Toteż tak istotne jest stałe monitorowanie stanu prewencji tortur w państwach członkowskich UE. Wiele z rodzimych regulacji prawnych, a także praktyka organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości państw członkowskich odbiegają od standardów międzynarodowych, co znajduje odzwierciedlenie w raportach krajowych i międzynarodowych organów zajmujących się problematyką prewencji tortur. Niedostatki pojawiają się w obszarze gwarancji poszanowania prawa do obrony, dostępu do prawnika oraz równości wobec prawa. Niektóre osoby zatrzymane, głównie te znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i niemogące sobie pozwolić na pomoc prawnika, są tej pomocy pozbawione na etapie postępowania przedsądowego. Brak kontaktu z obrońcą może wpływać negatywnie nie tylko na sytuację prawną, ale również może zwiększyć ryzyko narażenia zatrzymanego na doświadczenie tortur i innych form złego traktowania i karania. Kontakt z obrońcą już na wczesnych etapach postępowania karnego ustrzegłby wielu zatrzymanych przed doznaniem przemocy fizycznej, seksualnej czy innych form poniżającego lub krzywdzącego traktowania. Obecność obrońcy wpływałaby bowiem odstrasząco na funkcjonariuszy. Niezbędne jest również napominanie i edukowanie personelu medycznego zatrudnianego w miejscach sprawowania detencji w przedmiocie dokumentowania i zgłaszania przypadków tortur. Konieczne jest stałe dostosowywanie krajowych systemów penitencjarnych do standardów międzynarodowych. Kluczowym jest szkolenie personelu oraz zwiększanie świadomości społecznej. Procedury kontroli,

---

³⁴ *Broń elektryczna. Wyciąg z Dwudziestego Sprawozdania Ogólnego...; Monitoring Weapons and Restraints in Places of Detention: A Practical Guide for Detention Monitors*, [online:] <https://omegaresearchfoundation.org/sites/default/files/uploads/Publications/Practical%20Guide%20-%20English%20single%20spread.pdf> [dostęp: 15.10.2020 r.]

zgłaszania i prewencji są pierwszą linią obrony obywateli przed potencjalnym niebezpieczeństwem zastosowania wobec nich tortur i innych form złego traktowania, dlatego tak ważne jest ich właściwe stosowanie i reagowanie, kiedy sytuacja tego wymaga. Istotne problemy zauważalne są w obszarze praktyki zastosowania środków przymusu bezpośredniego w tym broni elektrycznej. Na tym tle dochodzi często do naruszeń i nadużyć, które w pewnych sytuacjach mają dramatyczny finał.

Summary

Prevention of torture and inhuman or degrading treatment – selected minimum guarantees in the European system of human rights protection

Freedom from torture and inhuman or degrading treatment is one of the most essential human rights. It occupies a leading place in the *European Convention on Human Rights* (just after the obligation to respect human rights and the right to life). This means that European authorities give the priority to protecting the public against this form of abuse. The experience of the European Court of Human Rights and the European Committee for the Prevention of Torture has led to the development of many significant standards, which helps to prevent torture and other forms of inhuman or degrading treatment or punishment. These standards include among others: right to a lawyer from the moment of arrest, medical examination of every detained person and proper documentation of injuries sustained by detained persons, proportional use of direct coercion measures, adequate training of public officials and employees of detention centers, in the event of disclosure of a breach of the prohibition of torture by a public official, conducting a quick and fair investigation and imposing an appropriate penalty. These are called minimum standards for the prevention of torture. Using them in practice reduces the risk of torture and inhuman and degrading treatment or punishment. *Ipsa facto* it has also a positive effect on respecting the rights of detained person. In this article the author describes three basic 'anti-torture' guarantees: access to a lawyer, medical examination, and documentation of injuries of detainees and proportional use of direct coercion measures.

Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci

Dzieci ze względu na swój wiek nie mogą wykonywać wszystkich bądź większości czynności prawnych. W związku z tym Rada Europy w wielu konwencjach poruszała problematykę praw dziecka, regulując poszczególne kwestie. W niniejszym referacie postaram się zaprezentować kwestie i rozwiązania zawarte w Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci z dnia 25 stycznia 1996 roku (Konwencja). Celem napisania niniejszego artykułu jest przybliżenie regulacji zawartych w Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci, która jest rzadko wspominana w literaturze przedmiotu. Konwencja ta została sporządzona w Strasburgu. W dniu 29 lipca 1997 roku Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Aleksander Kwaśniewski ratyfikował, zgodnie z art. 21, Europejską konwencję o wykonywaniu praw dzieci. Rzeczpospolita Polska ratyfikowała ją jako drugie państwo¹. Dokument ratyfikacyjny złożony został Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy w dniu 28 listopada 1997 roku. Zgodnie z art. 21 Konwencja weszła w życie 1 lipca 2000 roku². Tego samego dnia Konwencja weszła w życie w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej.

Na Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy uznano, że dzieci powinny nie tylko być objęte ochroną, ale także muszą mieć możliwość samodzielnego działania³. W konsekwencji tych ustaleń powstała Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci. Uprawnienia, które są przyznawane dzieciom w szeregu

---

* Mgr Justyna Piruta, absolwentka Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku.

¹ A. Krawczak-Chmielecka, *O rozwoju praw dziecka w Polsce i na świecie*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2017, nr 2, s. 17.

² K. Borkowska, *Prawo dziecka do wypowiedzi w sprawach rozpoznawanych przez sąd rodzinny*, Warszawa 2014, s. 10.

³ Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 1121 (1990 r.).

różnych konwencji, m.in. w podstawowym akcie, jakim jest Konwencja o prawach dziecka⁴, powinny być realnie wykorzystywane, a nie jedynie pozostawać pięknymi hasłami i postulatami. Aby móc wprowadzać wszelkie postanowienia dotyczące tej materii, należało wprowadzić procedurę skutecznego dochodzenia praw dziecka⁵. Dlatego Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci ma charakter wykonawczy⁶ oraz dotyczy norm o charakterze procesowym⁷.

Postanowienia zawarte w Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci

W preambule Konwencji podkreślono, że sporządzono ją w celu ochrony praw dzieci. Wszystkie dzieci powinni mieć szansę wykonywania swoich praw. Przede wszystkim możliwość ta powinna być zapewniona w postępowaniach odnoszących się do spraw rodzinnych⁸. Rodzice są uprawnieni do reprezentowania dzieci, jednak sposoby postępowania w sytuacjach, w których istnieje konflikt pomiędzy rodzicami a dziećmi, regulują omawiane przepisy. Przy tworzeniu Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci brano pod uwagę art. 4 Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka, który stanowi, że „Państwa-Strony podejmą wszelkie właściwe działania ustawodawczo-administracyjne oraz inne dla realizacji praw uznanych w niniejszej konwencji. Odnosnie do praw ekonomicznych, socjalnych oraz kulturalnych Państwa-Strony będą podejmowały takie działania przy maksymalnym wykorzystaniu środków będących w ich dyspozycji oraz – gdy okaże się to konieczne – w ramach współpracy międzynarodowej”⁹.

⁴ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. Nr 120, poz. 526).

⁵ S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtanowicz, Ł. Żukowski, *Prawa człowieka i system ich ochrony*, Wrocław 2002, s. 277.

⁶ D. Szczęch, *Ochrona praw dziecka w konwencjach międzynarodowych*, s. 44, [online:] <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjD5Jnqi8vuAhVXAxAIHSm6DL4QFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fm.wspia.eu%2Ffile%2F20244%2F08-SZCZ%25C4%2598CH%2BDOROTA.pdf&usg=AOvVaw34xd4Bfim-RALAGTTrPuM5> [dostęp: 23.01.2021 r.].

⁷ K. Borkowska, *op. cit.*, s. 4.

⁸ J.J. Bleszyński, A. Rodkiewicz-Ryżek, *Ochrona praw dziecka w świetle standardów polskich i międzynarodowych*, „Paedagogia Christiana”, 2012, nr 2, s. 104.

⁹ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. Nr 120, poz. 526).

W zakresie podmiotowym Konwencja ma zastosowanie do osób, które nie ukończyły 18 roku życia¹⁰. Taka sama górna granica wieku dziecka jest przedstawiona w Europejskiej Karcie Społecznej¹¹. Dlatego można przyjąć za zasadę, że dzieckiem jest osoba do 18 roku życia, a wyjątki mogą stanowić ustawodawstwa państwowe¹². Natomiast zakres przedmiotowy Konwencji został określony w art. 1 ust. 2 Konwencji. Przepis ten dotyczy przyznania dzieciom praw procesowych i ułatwiania ich wykonywania poprzez zapewnienie, że dzieci będą uprawnione do uczestniczenia w postępowaniach przed organami sądowymi, niezależnie od tego, czy będą uczestniczyć osobiście, czy też przez przedstawicieli¹³. Celem Konwencji jest promowanie praw dzieci i ułatwienie im wykonywania tych praw dla ich dobra¹⁴. Za każdym razem, kiedy w Konwencji jest mowa o postępowaniu sądowym, należy przez nie rozumieć postępowania sądowe w sprawach rodzinnych. W art. 1 ust. 4 Konwencji zawarto, że każde państwo ratyfikujące Konwencję powinno określić co najmniej trzy rodzaje spraw rodzinnych rozpoznawanych przed organem sądowym w danym państwie, do których będą stosowane przepisy Konwencji. W Polsce Konwencję stosuje się w następujących sprawach: o przysposobienie, z zakresu opieki, rozstrzygania o istotnych sprawach osoby dziecka w razie braku porozumienia między rodzicami¹⁵. Konwencja nie wyklucza jednak możliwości późniejszego dodawania kolejnych typów spraw rodzinnych poprzez oświadczenie. Ponadto w art. 1 ust. 6 nie zabrania się stosowania przez strony Konwencji korzystniejszych przepisów dotyczących wykonywania praw dzieci, jeśli takowe są zawarte w ustawodawstwie krajowym.

Artykuł 2 Konwencji zawiera słowniczek pojęć, które są używane w tym akcie prawnym. Poprzez „organ sądowy” należy rozumieć sąd lub organ administracji mający takie same kompetencje jak sąd. W Konwencji nie mogło

---

¹⁰ A. Fiutak, *Odpowiedzialność rodziców za brak opieki nad dziećmi*, „Studia prawnicze KUL”, 2018, nr 4, s. 21.

¹¹ Europejska Karta Społeczna z dnia 18 października 1961 r. (Dz. U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67).

¹² A. Lewandowska, *Prawo dziecka do nauki na tle idei praw dziecka*, [w:] *Dziecko w sytuacjach uczenia się. Codziennosc w poznawaniu świata i siebie*, red. J. Malinowska, E. Jezierska-Wiejak, Wrocław 2017, s. 153.

¹³ Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci z dnia 25 stycznia 1996 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 107, poz. 1128).

¹⁴ F. Ciepły, *Prawnokarne instrumenty ochrony wolności od niechcianej seksualizacji z uwzględnieniem regulacji polskich, angielskich i australijskich*, [w:] *Małżeństwo, dzieci, rodzina. Współczesne wyzwania w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 239.

¹⁵ K. Borkowska, *op. cit.*, s. 21.

zabraknąć definicji odpowiedzialności rodzicielskiej¹⁶. „Osoby, na których spoczywa odpowiedzialność rodzicielska” są to rodzice lub inne osoby albo instytucje upoważnione do wykonywania w części lub w całości odpowiedzialności rodzicielskiej. Następnie „przedstawiciel” oznacza osobę, taką jak adwokat, albo instytucję wyznaczoną do działania przed organem sądowym w imieniu dziecka. Wyrażenie „istotne informacje” wskazuje na odpowiednie ze względu na wiek i rozeznanie dzieci, informacje, których należy im udzielić w celu umożliwienia im pełnego wykonywania swoich praw, chyba że byłoby to sprzeczne z ich dobrem.

Artykuł 3 Konwencji stanowi, że dziecko mające dostateczne rozeznanie, ma prawo do bycia informowanym i do wyrażania swojego stanowiska w toku postępowania¹⁷. W tym przepisie dziecku zostają przyznane trzy prawa. Dziecko ma prawo otrzymywać wszystkie informacje, być pytane przez organ sądowy o zdanie, wyrażać swoje stanowisko, być informowane o ewentualnych skutkach wyrażania swojego stanowiska i o ewentualnych skutkach każdej decyzji. Jednak te prawa są przyznawane jedynie dzieciom posiadającym wystarczające rozeznanie według prawa krajowego¹⁸.

W celu zapewnienia dziecku wszelkich praw w trakcie postępowania sądowego musi być ono należycie reprezentowane podczas całego postępowania. Dziecko zazwyczaj jest reprezentowane przez swoich przedstawicieli ustawowych, czyli rodziców bądź opiekunów. Problem pojawia się w przypadku konfliktu interesów pomiędzy rodzicami a dzieckiem. Z pomocą przychodzą wtedy przepisy Konwencji. W takich przypadkach sąd wyznacza dziecku przedstawiciela, a w razie potrzeby może tę funkcję pełnić nawet adwokat. Konwencja zapewnia dziecku realną ochronę, a nie jedynie formalną¹⁹. Gwarantowana przez ustawodawstwo krajowe reprezentacja dziecka przez kuratora ogranicza się zazwyczaj do składania odpowiedzi na wnioski. Brak w tej czynności kontaktu kuratora z dzieckiem, prób zasięgnięcia opinii dziecka, a tym samym reprezentowanie dziecka jest wyłącznie iluzoryczne. Konwencja daje dziecku prawo do otrzymywania wszelkich istotnych informacji, a także do otrzymania wyjaśnienia skutków przedstawianych przez nie stanowisk w sprawie. Natomiast

---

¹⁶ A. Fiutak, *op. cit.*, s. 20.

¹⁷ Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci.

¹⁸ K. Borkowska, *op. cit.*, s. 22.

¹⁹ J. Ignaczewski, [w:] H. Ciepła, J. Ignaczewski, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, Warszawa 2014.

przedstawiciel dziecka może po rozmowie z nim zaprezentować w sądzie stanowisko dziecka, bez konieczności wysłuchania dziecka osobiście przed sądem.

W praktyce w postępowaniach sądowych często mamy do czynienia z reprezentacją dziecka przez rodziców pozostających w konflikcie bądź przez pełnomocnika jednego z nich. Jeżeli sąd zauważyłby konflikt pomiędzy rodzicami, powinien wyznaczyć dziecku kuratora. Dlatego na podstawie przepisów Konwencji oraz art. 99 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego²⁰ w przypadku konfliktu rodziców wyznacza się dziecku przedstawiciela w postępowaniu sądowym. Jednak należy podkreślić, że przydałoby się wprowadzenie do przepisów krajowych regulacji dotyczącej wyznaczania przez sąd kuratora w ramach tego samego postępowania co tocząca się sprawa (a nie w odrębnym postępowaniu, jak ma to miejsce obecnie). Dzięki temu zmniejszyłaby się liczba toczących się postępowań sądowych.

Skłócenie rodzice często oczerniają i atakują się nawzajem, zapominając o dobru dziecka, które potrzebuje relacji z obojgiem rodziców. W przypadku reprezentowania dziecka przez kuratora jest możliwe, że okoliczność ta mogłaby w pewnym stopniu ochłodzić nerwowe zapędy i skłonić rodziców do refleksji. Sąd przy wyborze kuratora powinien znaleźć osobę, która najlepiej reprezentowałaby interesy dziecka. Takimi przedstawicielami mogą być zwłaszcza: kurator sądowy, asystent rodziny, terapeuta dziecka, przedstawiciel organizacji pozarządowych, osoba spokrewniona z dzieckiem, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach adwokat lub radca prawny.

Dzieci są uprawnione do uczestniczenia w postępowaniach sądowych, które ich dotyczą oraz powinny być informowane o przebiegu takiego postępowania²¹. W przypadku postępowań przed organem sądowym dotyczących dziecka, jeżeli rodzice bądź osoby, na których spoczywa władza rodzicielska, nie mogą reprezentować dziecka ze względu na konflikt występujący pomiędzy nimi, dziecko ma prawo – osobiście lub za pośrednictwem innych osób albo instytucji – do żądania wyznaczenia specjalnego przedstawiciela mającego reprezentować go w tym postępowaniu. Wyjątkiem są sytuacje, kiedy dziecko ma dostateczne rozeznanie, dzięki czemu może osobiście wyrażać swoje stanowisko, oraz kiedy organ sądowy sam wyznacza przedstawiciela dziecku, a w uzasadnionych wypadkach – nawet adwokata (chodzi tutaj o to, aby przedstawiciel

---

²⁰ Ustawa z dn. 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2020 r. poz. 1359).

²¹ P. Mostowik, *Władza rodzicielska i opieka nad dzieckiem w prawie prywatnym międzynarodowym*, Kraków 2014, s. 208.

dziecka był profesjonalistą)²². Do zadań przedstawiciela należą: dostarczanie dziecku wszystkich istotnych informacji (jeżeli jest ono uznane według prawa wewnętrznego za mające wystarczające rozeznanie) oraz dostarczanie dziecku wyjaśnień dotyczących ewentualnych skutków jego stanowiska i czynności dokonywanych przez przedstawiciela. Jeżeli dziecko jest uznane według prawa wewnętrznego za mające wystarczające rozeznanie, przedstawiciel powinien określić stanowisko dziecka i przedstawić je organowi sądowemu.

Artykuł 5 Konwencji wymienia pewne fakultatywne prawa procesowe, które mogą być przyznane dzieciom dodatkowo przez Państwa-Strony. Chodzi tu m.in. o możliwość żądania pomocy wskazanych przez nie osób, które mogłyby ułatwić im wyrażanie stanowiska, a także żądania (osobiście lub za pośrednictwem innych osób lub instytucji) wyznaczenia osobnego przedstawiciela²³. Kolejnymi fakultatywnymi prawami procesowymi są możliwości ustanowienia własnego przedstawiciela oraz korzystania ze wszystkich lub niektórych praw strony w takich postępowaniach²⁴.

Obowiązkiem organów sądowych w postępowaniach dotyczących dzieci jest szybkie działanie bez nieuzasadnionej zwłoki, a także zapewnienie bezzwłocznego wykonywania orzeczeń. Konwencja nakłada na organy sądowe wiele zadań. Po pierwsze sąd powinien rozważyć, czy posiada wystarczające informacje, aby podjąć decyzję zgodną z dobrem dziecka. Jeżeli sąd poweźmie wątpliwości co do pewnych okoliczności, powinien zażądać w razie konieczności dodatkowych informacji, w szczególności od osób, na których spoczywa odpowiedzialność rodzicielska. Gdy postępowanie sądowe toczy się w sprawie dzieci uznanych, według prawa wewnętrznego, za mające wystarczające rozeznanie, sąd upewnia się, czy dziecko otrzymało wszystkie istotne informacje. Gdy sprawa zdaniem organu sądowego wymaga zasięgnięcia opinii dziecka, sąd może nieformalnie zasięgnąć opinii dziecka, osobiście albo za pośrednictwem innych osób lub instytucji, w sposób odpowiedni do rozeznania dziecka²⁵. Sąd nie może tego uczynić, jeżeli byłoby to sprzeczne z dobrem dziecka²⁶. W postępowaniu sądowym sąd powinien mieć na względzie umożliwienie dziecku przedstawienia swojego stanowiska. Przy wydawaniu rozstrzygnięcia trzeba, aby

---

²² K. Borkowska, *op. cit.*, s. 22.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci.

²⁵ J. Słyk, *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2015, nr 4, s. 16.

²⁶ K. Borkowska, *op. cit.*, s. 22.

przykładał należytą wagę do stanowiska wyrażonego przez dziecko²⁷. Ponadto sąd powinien w określonych przypadkach mieć możliwość wszczęcia postępowania z urzędu, jeżeli dziecko jest poważnie zagrożone. Przypomnijmy, że według definicji podanej w Konwencji dzieckiem jest każda osoba, która nie ukończyła 18 roku życia²⁸.

Powyższy przepis, mimo że na pierwszy rzut oka wydaje się bardzo szczegółowy, w praktyce jest jednak nieprecyzyjny. Jak określić, czym różni się pojęcie „zasięgnięcia opinii dziecka” od „umożliwienia dziecku przedstawienia swojego stanowiska”? Moim zdaniem pierwsze wyrażenie dotyczy zapytania wprost o opinię dziecka przez organ sądowy, natomiast drugie określa danie dziecku możliwości zabrania głosu w danej sprawie. Jednak różnica pomiędzy tymi zwrotami jest mała, niewyraźna i zarówno pierwsze, jak i drugie sformułowanie ma na celu w konsekwencji doprowadzić do wzięcia pod uwagę przy rozstrzygnięciu opinii dziecka²⁹. Trudno jednak wyjaśnić, dlaczego zwrot „zasięgnięcie opinii dziecka” budzi wiele zastrzeżeń takich jak zasięgnięcie opinii w sposób odpowiedni do rozeznania dziecka czy zaniechanie pytania o opinię, gdyby pytania te mogły naruszyć dobro dziecka. Natomiast „umożliwienie dziecku przedstawienia swojego stanowiska” jest możliwe samo z siebie i nie posiada żadnych obwarowań co do wykonania tego prawa, a przecież te pojęcia można by traktować jako tożsame. Dlatego powyższe określenia są jedynie ogólnymi sugestiami dotyczącymi wyrażania przez dziecko swojej opinii³⁰. Według doktryny to do organu sądowego należy decyzja co do wyboru sposobu wyrażenia woli przez dziecko³¹.

Przepisy Konwencji są wykorzystywane w postępowaniach sądowych. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Łodzi w dniu 18 listopada 2004 roku w sprawie o sygn. akt III SA/Łd523/04 rozpatrywał zaskarżoną decyzję, której zarzucano rażące naruszenie art. 6 Konwencji³². Stan faktyczny sprawy dotyczył odwołania od decyzji prezydenta miasta, który odmówił uchylenia czynności materialno-technicznej w postaci wpisu o zameldowaniu na pobyt czasowy

²⁷ J. Słyk, *op. cit.*, s. 16.

²⁸ M. Maraszek, *Dolna granica wieku odpowiedzialności karnej w prawie polskim*, Warszawa 2012, s. 127.

²⁹ J. Słyk, *op. cit.*, s. 17.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ A. Ryng, R. Zegadło, *Europejska Konwencja o wykonywaniu praw dzieci a prawo polskie*, „Rodzina i Prawo”, 2007, nr 4, s. 40–49.

³² Postanowienie WSA w Łodzi z dn. 18 listopada 2004 r., sygn. akt III SA, Łd 523/04, nr LEX 833514.

małoletniego. Niniejsza sprawa przedstawia praktyczne zastosowanie przepisów Konwencji na gruncie polskich przepisów.

Postanowienia Konwencji dotyczące wysłuchania dziecka w postępowaniach sądowych należy traktować jako gwarancję procesową oraz postulat, żeby zdanie dziecka było brane przez sąd po uwagę. Jednak przepisy te stanowią ogólne wytyczne i nie są sprecyzowane. Trudno na ich podstawie określić, kiedy wysłuchanie dziecka powinno być obligatoryjne, a kiedy fakultatywne. Stwierdzono jedynie, że pozostawia się ocenę w tej kwestii organowi sądowemu. Nie mamy tutaj wskazanych konkretnych okoliczności, kiedy konieczne jest zasięgnięcie opinii dziecka, a kiedy należałoby tego zaniechać ze względu na prawdopodobieństwo naruszenia dobra dziecka. Jednak ze specyfiki Konwencji wynika to, że jej dyspozycje mają tylko zaznaczyć ogólny kierunek w dziedzinie ochrony praw dziecka, a konkretyzacja tych regulacji ma mieć odzwierciedlenie w prawie krajowym Państw-Stron.

Ze względu na to, że postępowania sądowe są dla dzieci bardzo stresujące, w Konwencji znalazł się przepis o tym, żeby w przypadkach, w których to jest możliwe, były przeprowadzane mediacje oraz by wybierano inne formy rozstrzygnięcia sporów prowadzące do ugody. Z uwagi na dobro dziecka, o ile rodzaj sprawy na to pozwala, należy dążyć do polubownego załatwienia sporu. Mediator może pomóc dojść do porozumienia np. skłóconym rodzicom w sprawach o opiekę nad dzieckiem³³. Na polubownym załatwieniu sprawy zawsze skorzysta dziecko i nie dojdzie do głębokich przeżyć psychicznych w długo toczących się postępowaniach sądowych. Należy zawsze pamiętać, że w wielu aktach prawnych państw członkowskich Rady Europy poszanowanie interesu dziecka jest jednym z ideałów, które stanowią wspólne dziedzictwo państw, a dziecko wymaga pełnej ochrony³⁴.

Konwencja nie ogranicza stosowania żadnego innego aktu prawa międzynarodowego dotyczącego szczegółowych kwestii związanych z ochroną dzieci i rodziny, którego stroną jest lub będzie Państwo-Strona niniejszej Konwencji. W celu uściślenia postanowień zawartych w Konwencji, kwestię tę poruszył Sąd Najwyższy. W postanowieniu Sądu Najwyższego stwierdzono, że „obowiązek zapewnienia dziecku możliwości wypowiedzenia się w każdym postępowaniu, które go dotyczy, nie oznacza przyznania dziecku w sprawie o pozbawienie

³³ T. Pocent, *Mediacje w konfliktach z udziałem dzieci*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 2, [online:] <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/59-niebieska-linia/480-mediacje-w-konfliktach-z-udzialem-dzieci.html> [dostęp: 31.05.2020 r.].

³⁴ K. Bagan-Kurluta, *Przysposobienie międzynarodowe dzieci*, Białystok 2009, s. 50.

nad nim władzy rodzicielskiej statusu uczestnika postępowania”³⁵. W dalszej części Sąd Najwyższy podkreślił także, że wysłuchanie dziecka w postępowaniu sądowym jest obligatoryjne, chyba że nie pozwala na to rozwój psychofizyczny dziecka³⁶.

W rozdziale III Konwencji powołano organ o nazwie Stały Komitet³⁷, który ma za zadanie rozwiązywać problemy mogące powstać wskutek stosowania przepisów Konwencji. Do zadań Stałego Komitetu należą m.in. rozważanie zagadnień związanych z interpretacją lub wykonywaniem niniejszej konwencji. Wnioski Stałego Komitetu dotyczące wykonywania niniejszej Konwencji mogą przyjąć formę zaleceń. Zalecenia te przyjmuje się większością 3/4 oddanych głosów. Wnoszenie propozycji zmian do niniejszej Konwencji i badanie propozycji zgłoszeń powinno następować zgodnie z art. 20³⁸. Stały Komitet ma zapewniać doradztwo i pomoc instytucjom krajowym mającym zadania wymienione w art. 12 ust. 2 (chodzi tu o działalność dotyczącą umacniania wykonywania praw przez dzieci, dostarczanie informacji dotyczących się tej materii, badanie poglądów dzieci, wydawanie opinii odnoszących się do projektów prawnych na temat wykonywania praw dzieci) oraz popierać międzynarodową współpracę pomiędzy tymi instytucjami. Skład Stałego Komitetu to delegat lub kilku delegatów, którzy reprezentują Państwo-Stronę Konwencji. Bez względu na liczbę delegatów Państwu-Stronie przysługuje jeden głos. Państwo, które nie jest stroną Konwencji, może na posiedzenie Stałego Komitetu wysłać swojego przedstawiciela jako obserwatora. Obserwatorem może być również Komitet Praw Dziecka Narodów Zjednoczonych, Wspólnota Europejska, międzynarodowa instytucja rządowa czy też pozarządowa.

Sekretarz Generalny Rady Europy zwołuje posiedzenie Stałego Komitetu na koniec trzeciego roku następującego po dniu wejścia w życie niniejszej Konwencji. Jeśli Sekretarz Generalny Rady Europy chce zwołać posiedzenie z własnej inicjatywy, może to uczynić w każdym późniejszym terminie. Stały Komitet może podejmować decyzje, jeżeli na posiedzeniu są obecni przedstawiciele co najmniej połowy Państw-Stron. Co do zasady decyzje są podejmowane zwykłą większością głosów członków obecnych na posiedzeniu. Od powyższej zasady

³⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1997 r., o sygn. III CZP 63/97, nr LEX 32972.

³⁶ K. Borkowska, *op. cit.*, s. 24.

³⁷ E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 196.

³⁸ P.J. Jaros, *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy. Zbiór i opracowanie*, Warszawa 2012, s. 166.

wyjątek stanowią wnioski dotyczące wykonywania niniejszej Konwencji, które przyjmuje się większością 3/4 głosów oraz zmian przepisów Konwencji, które również przyjmuje się większością 3/4 głosów³⁹. Stały Komitet sporządza regulamin swojej działalności, a po posiedzeniu przesyła sprawozdanie Państwom-Stronom oraz Komitetowi Ministrów Rady Europy⁴⁰.

Każdą zmianę przepisów Konwencji proponowaną przez stronę lub przez Stały Komitet przedstawia się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy, który przekazuje ją, co najmniej dwa miesiące przed najbliższym posiedzeniem Stałego Komitetu, państwom członkowskim Rady Europy, wszystkim sygnatariuszom, stronom, wszystkim państwom, które zaproszono do podpisania Konwencji (zgodnie z przepisami art. 21) oraz każdemu państwu i Wspólnocie Europejskiej zaproszonym do przystąpienia do niniejszej Konwencji zgodnie z przepisami art. 22. Zmiany wchodzi w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie jednego miesiąca od dnia, w którym wszystkie strony poinformowały Sekretarza Generalnego o zaakceptowaniu tych zmian.

Podsumowanie

Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci ma na celu obligowanie państw do wprowadzania polityki skierowanej na dobro dzieci⁴¹. Święty Jan Paweł II mawiał: „Każdy człowiek, każde dziecko jest słońcem, które wschodzi. Dzieci są nadzieją, która rozkwita wciąż na nowo, projektem, który nieustannie urzeczywistnia, przyszłością, która pozostaje zawsze otwarta”⁴². Dlatego dzieci, które z reguły miały słabszą pozycję prawną, zostały grupą szczególnie chronioną w wielu aktach prawa międzynarodowego. Jednym z takich aktów jest Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci.

Jest to szczególny akt, bowiem ma charakter wykonawczy w stosunku do poprzednich aktów. Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci gwarantuje dzieciom prawo do informacji⁴³. W toku toczących się postępowań sądowych w sprawach rodzinnych dziecko ma prawo otrzymywać wszelkie informacje, jeżeli jego rozeznanie na to pozwala. Niniejsza Konwencja powstała

³⁹ P.J. Jaros, *op. cit.*, s. 166.

⁴⁰ Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci.

⁴¹ *Prawa człowieka...*, s. 97.

⁴² Jan Paweł II, *Autobiografia*, Kraków 2002, s. 156–157.

⁴³ K. Borkowska, *op. cit.*, s. 23.

w wyniku prac specjalistów z zakresu prawa rodzinnego⁴⁴. Wynika to z faktu, że każdorazowo, jeśli w przepisie Konwencji jest mowa o postępowaniu sądowym, chodzi o postępowania z zakresu prawa rodzinnego.

Dzieci w postępowaniach sądowych, w których uczestniczą, mają swoje potrzeby, zdanie, opinie, z którymi ograny powinny się zapoznać, jeśli rozeznanie dziecka na to pozwala. Jeżeli dziecko nie może być reprezentowane przez rodziców oraz nie może działać samodzielnie, powinno mieć wyznaczonego przedstawiciela. Postępowanie sądowe powinno przebiegać jak najszybciej, aby nie narażać dziecka na dodatkowy stres.

Każde Państwo-Strona miało wybrać sprawy, w których będą stosowane przepisy Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci. Dlatego w Rzeczpospolitej Polskiej przepisy Konwencji stosuje się w sprawach o przysposobienie, w sprawach z zakresu opieki oraz w sprawach dotyczących rozstrzygnięcia o istotnych sprawach osoby dziecka w razie braku porozumienia między rodzicami. Dzieci same nie mają możliwości dochodzenia swoich praw, dlatego na poziomie międzynarodowym od lat dostrzega się potrzebę tworzenia regulacji, mających na celu ochronę praw dzieci i ich interesów. To prawodawcy i organy państwowe powinny mieć zawsze na względzie dobro najmłodszych.

Konkludując, należy podkreślić, że najważniejszym prawem dziecka w niniejszej Konwencji jest prawo do bycia informowanym. Ponadto regulacja tej Konwencji ma na celu nie tylko ochronę dzieci, które nie ukończyły 18 roku życia, ale także daje im szansę do aktywnego uczestnictwa w sprawach proceduralnych. Zauważono, że dzieci nie powinny być jedynie biernymi uczestnikami w postępowaniach ich dotyczących, ale mają prawo do zabierania głosu. Organ sądowy powinien brać pod uwagę zdanie dziecka przy wydawaniu rozstrzygnięć.

Choć przepisy Konwencji są dość ogólne, jednak nie ma co się dziwić. Fakt ten wynika ze specyfiki prawa międzynarodowego. To do Państw-Stron należy doprecyzowanie tych przepisów, bowiem regulacja zawarta w Konwencji ma charakter ogólnych wytycznych. Są to niejako drogowskazy wskazujące stronom Konwencji kierunek działań. Pozytywnie należy ocenić dostrzeganie problemów najmłodszych i rozwiązywanie problematycznych kwestii w aktach rangi międzynarodowej, które mają stanowić przyczynek do poprawy praw dzieci w poszczególnych państwach. Na arenie międzynarodowej wielokrotnie poruszana była tematyka dotycząca ochrony i praw dzieci, a jednym z takich aktów jest właśnie Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci.

---

⁴⁴ *Prawa człowieka. Poradnik nauczyciela*, red. K. Koszewska, Warszawa 2002, s. 96.

Summary

The European Convention on the exercise of childrens' rights

In the many international conventions were tried to regulate the rules to protect children. One of those conventions is European Convention on the exercise of children's rights, done in Strasburg in 25 January 1996. Convention ratified by the President of the Republic of Poland Aleksander Kwaśniewski on 29 July 1997. The European Convention on the exercise of children's rights entered into force on 1 July 2000. On the same day, the Convention entered into force for the Republic of Poland. Convention has executive character. In a contrast to others acts Convention has to not only to protect children, but also guarantees correct exercise children's rights. Convention applies to children who are under 18 years old. During court proceedings a judicial authority should to due weight be given to the views of children. Also children should be provided with relevant information about proceeding. Convention's regulations are about mainly family proceedings. In the preamble to the European Convention on the exercise of children's rights, it was clearly stated that it was drawn up to protect children's rights. All children should be able to exercise their rights. The Parliamentary Assembly of the Council of Europe recognized that children should not only be protected, but must also be able to act independently. Children are granted procedural rights and their exercise should be facilitated by ensuring that children have the right to participate in proceedings before judicial authorities, whether they participate in person or through representatives.

Bibliografia

- Äärimaa M., *Telemedicine Contribution of ICT to Health*, [w:] *E-Health Current Situation and Examples of Implemented and Beneficial E-Health Applications*, ed. by I. Lakovidis, P. Wilson, J.C. Healy, Amsterdam–Berlin–Oxford–Tokyo–Washington 2004.
- Adamiak B., [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, red. B. Adamiak, J. Borkowski, Warszawa 2014.
- Adamiak B., *Refleksje na temat dopuszczalności postępowania administracyjnego*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”, 2015, z. 5.
- Alferes J., Bertossi L., Governatori G., Fodor P., Roman D., *Rule Technologies. Research, Tools and Applications*, New York 2016.
- Algarve H., *Przestępstwa z nienawiści: ostrożne wyważenie wolności wypowiedzi i ochrony przed wyrządzaniem krzywd*, [w:] *Wolność Słowa. Współczesne wyznana w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019.
- Astramowicz-Leyk T., Bagan-Kurluta K., *Przysposobienie międzynarodowe dzieci*, Białyłystok 2009.
- Balcerek M., *Międzynarodowa ochrona dziecka*, Warszawa 1988.
- Balcerek M., *Prawa dziecka*, Warszawa 1986.
- Balcerzak M., *Zalecenia Komitatu Ministrów Rady Europy jako forma pozatraktatowej działalności normatywnej i harmonizującej w dziedzinie praw człowieka*, [w:] *Rada Europy – 60 lat na rzecz jedności europejskiej*, red. I. Głuszyńska, K. Lankosz, Bielsko-Biała 2009.
- Balcerzak M., Sykuna S., *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010.
- Bashir I., *Mastering Blockchain. Distributed Ledgers, Decentralization and Smart Contracts Explained*, Birmingham 2017.

- Bieńkowska E., Mazowiecka L., *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009.
- Bieńkowska E., *Od dyskryminacji do przestępstwa z nienawiści (wybrane zagadnienia prawa międzynarodowego)*, [w:] *Ofiary przestępstwa z nienawiści*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013.
- Biłgorajski A., *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, Warszawa 2015.
- Biśta I.J., *Zakaz tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania*, Wrocław 2014.
- Błęzyński J.J., Rodkiewicz-Ryżek A., *Ochrona praw dziecka w świetle standardów polskich i międzynarodowych*, „Paedagogia Christiana”, 2012, nr 2.
- Bodnar A., *Wykonywanie orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Polsce. Wymiar instytucjonalny*, Warszawa 2018.
- Borkowska K., *Prawo dziecka do wypowiedzi w sprawach rozpoznawanych przez sąd rodzinny*, Warszawa 2014.
- Bowrey K., *Ethical Boundaries and Internet Cultures*, [w:] *Intellectual Property and Ethics*, ed. by L. Bently, S. Maniatis, London 1998.
- Broń elektryczna. Wyciąg z Dwudziestego Sprawozdania Ogólnego, 2010, CPT/Inf (2010)28-part.
- Byrski J., *Oprogramowanie zawierające elementy sztucznej inteligencji. Wybrane zagadnienia prawne*, [w:] *Experientia Docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. P. Kostański, P. Podrecki, T. Targosz, Warszawa 2017.
- Child-friendly Justice: A Quarter of a Century of the UN Convention on the Rights of the Child*, ed. by S. Mahmoudi, P. Leviner, A. Kaldal, K. Lainpelto, Leiden 2015.
- Chlebny J., *Europejskie standardy procedury administracyjnej i sądowno-administracyjnej*, [w:] *Postępowanie administracyjne w Europie*, red. Z. Kmiecik, Kraków 2005.
- Chmielewska K., *Ochrona przesłuchiwanego dzieci*, Warszawa 2012.
- Cieplý F., *Penalizacja mowy nienawiści, kontekst polityczny i normatywny*, [w:] *Wolność Słowa. Współczesne wyznana w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019.
- Cieplý F., *Prawnokarne instrumenty ochrony wolności od niechcianej seksualizacji z uwzględnieniem regulacji polskich, angielskich i australijskich*, [w:] *Małżeństwo, dzieci, rodzina. Współczesne wyzwania w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019.
- Coleman C., *Security Cyberspace – New Laws and Developing Strategies*, „Computer Law and Security Report”, 2003, vol. 19, no. 2, s. 131–136.
- Conroy J., *Tortury: ofiary, prześladowcy, świadkowie*, Sopot 2014.

- Czaja M., *Ochrona rozwoju dziecka przed zagrożeniami w aspekcie prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, Warszawa 2016.
- Dennen Ch., *Introducing Ethereum and Solidity*, New York 2017.
- Dijk F., Hoof F. van, Rijn A. van, Zwaak L., *Theory and Practice of the European Convention of Human Rights*, Cambridge–Antwerp–Portland 2018.
- Directorate General, Human Rights and Rule of Law, *Council of Europe, Guide to good practice in respect of domestic remedies*, Strasbourg 2013.
- Dostęp do adwokata jako środek zapobiegający złemu traktowaniu. Wyciąg z Dwudziestego Sprawozdania Ogólnego, 2011 (CPT/Inf(2011)28-part1).
- Drajewicz D., *Kodeks postępowania karnego*, t. 1: *Komentarz. Art. 1–424*, Warszawa 2020.
- European Banking Authority, *EBA Opinion on „Virtual Currencies”*, London 2014.
- European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, Frankfurt am Main 2012.
- European Commission, *Summary of Contextual Overviews on Children’s Involvement in Criminal Judicial Proceedings in the 28 Member States of the European Union*, 2014, [online:] <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/78efc2f4-746e-485c-9c18-9d2509deeedf>.
- Europejska Karta Społeczna z dnia 18 października 1961 r. (Dz. U. z 1999 r., Nr 8, poz. 67).
- Fernández-Díez I., *La puesta a disposición de obras y prestaciones protegidas por quien no tiene la autorización de los titulares de derechos de propiedad intelectual cuando previamente se ha hecho accesible dicha obra en Internet con licencia del autor*, „La Ley Unión Europea”, 2018, no. 64, s. 2.
- Fiutak A., *Odpowiedzialność rodziców za brak opieki nad dziećmi*, „Studia prawnicze KUL”, 2018, nr 4.
- Foucault M., *Nadzorować i karać*, Warszawa 1998.
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, *Child-friendly Justice Perspectives and Experiences of Professionals on Children’s Participation in Civil and Criminal Judicial Proceedings in 10 EU Member States*, Luxembourg 2015, [online:] https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals_en.pdf.
- Gadomska-Radel A., *Przesłuchanie dziecka jako ofiary przestępstwa w procesie karnym*, Warszawa 2015.
- Gajda J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002.
- Garcia-Alfaro J., Navarro-Arribas G., Hartentein H., Herrera-Joancomarti J., *Data Privacy Management, Cryptocurrencies and Blockchain Technology*, Oslo 2017.
- Garlicki L., Hofmański P., Wróbel A., *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1–18*, Warszawa 2010.
- Garlicki L., *Niektóre zagadnienia orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w 2009 r.*, „Palestra”, 2010, nr 9–10.

- Garlicki L., *Omówienie art. 3*, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1–18*, Warszawa 2010.
- Gliszczyńska-Grabis A., *Orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka oraz Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ dotyczące granic swobody wypowiedzi odniesieniu do mowy nienawiści*, [w:] *Mowa nienawiści, a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. A. Bodnar, Warszawa 2010.
- Górecka H., Górecka M., *Ochrona praw dziecka w prawie międzynarodowym i jego realizacja w Polsce*, red. A. Łopatka, L. Stadniczeńko, J. Śliwa, Olsztyn–Kraków 2001.
- Grabarczyk G., *Odpowiedzialność nieletnich w polskim prawie karnym*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea”, 2008, nr 1.
- Greek Case, Commission Report of 5 November 1969, Yearbook, [online:] https://www.echr.coe.int/Documents/Denmark_v_Greece_I.pdf.
- Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010.
- Hancock B., *US and Europe Cyber Crime Agreement Problems*, „Computers and Security”, 2000, vol. 19, no. 4.
- Harris D., O’Boyle M., Warbrick C., *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford 2018.
- Hofmański P., Wróbel W., *Art. 13. Prawo do skutecznego środka odwoławczego*, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010.
- Horna M., *Nowelizacja kodeksu postępowania karnego a ochrona małoletniego podczas przesłuchania*, „Dziecko Krzywdzone”, 2014, t. 13, nr 2.
- Ignaczewski J., [w:] H. Ciepła, J. Ignaczewski, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, Warszawa 2014.
- Instrukcja dla państw członkowskich UE. Jak zagwarantować prawa dzieciom znajdującym się w konflikcie z prawem?*, [online:] <https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/08/Instrukcja-dla-panstw-czlonkowskich-UE.pdf>.
- Jagięło D., *Przesłuchanie jako czynność dowodowa*, Warszawa 2017.
- Jak zorganizować i wyposażyć przyjazny pokój przesłuchań dzieci*, [online:] <https://www. edukacja.fdds.pl/9a18a648-e11c-43e0-b3e0-b8bc8d2c8b44/Extras/broszura-jak-wyp-pokoj-FDDS-12042017.pdf>.
- Jan Paweł II, *Autobiografia*, Kraków 2002.
- Jankowska M., *Podmiotowość prawna sztucznej inteligencji?*, [w:] *O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości*, red. A. Bielska-Brodziak, Katowice 2015.
- Jaros P.J., *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy. Zbiór i opracowanie*, Warszawa 2012.

- Jarosz E., *Międzynarodowe standardy przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci*, Warszawa 2008.
- Jarosz E., *Ochrona dzieci przed krzywdzeniem – perspektywa globalna i lokalna*, Katowice 2008.
- Jarosz-Żukowska S., Wojtanowicz A., Żukowski Ł., *Prawa człowieka i system ich ochrony*, Wrocław 2002.
- Jóźwiak J., *System ochrony przed torturami i innymi formami złego traktowania*, [w:] *Prawa mieszkańców domów pomocy społecznej. Jak wspólnie zadbać o godne życie osób starszych, chorych i z niepełnosprawnościami? Raport z działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur*, red. J. Lewandowska, K. Olkowicz, Warszawa 2017.
- Juvenile Justice in Europe: Past, Present and Future*, ed. by B. Goldson, Routledge 2019.
- Kacprzak M., *Pułapki politycznej poprawności*, Radzymin 2012.
- Kamiński I., *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010.
- Kamiński I.C., *Sprawa Kudła v. Poland z 2000 r.: zasada skuteczności w porządku prawnym Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Polska przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Sprawy wiodące: sprawa Kudła przeciwko Polsce z 2000 r.*, red. E. Morawska, Warszawa 2019.
- Kantowicz E., *Ochrona praw dziecka w kontekście działalności UNICEF*, Warszawa 1998.
- Keller-Hamela M., *Standardy wyposażenia i korzystania z przyjaznych pokoi przesłuchania dzieci*, [w:] *Przyjazne przesłuchanie dziecka*, red. M. Sajkowska, Warszawa 2007.
- Kelly B., *The Bitcoin Big Bang. How Alternative Currencies Are about to Change the World*, New Jersey 2015.
- Kigerl A., *CAN SPAM Act: An Empirical Analysis*, „International Journal of Cyber Criminology”, 2009, vol. 3, no. 2.
- Kmieciak Z., *Koncepcja zintegrowanego systemu odwoławczego w sprawach administracyjnych*, „Państwo i Prawo”, 2010, z. 1.
- Kmieciak Z., *Ogólne zasady prawa i postępowania administracyjnego*, Warszawa 2000.
- Kmieciak Z., *Postępowanie administracyjne i sądowniczoadministracyjne a prawo europejskie*, Warszawa 2010.
- Kmieciak Z., *Postępowanie administracyjne w świetle standardów europejskich*, Warszawa 1997.
- Kmieciak Z., *W poszukiwaniu modelu postępowania odpowiadającego naturze administracji publicznej*, „Państwo i Prawo”, 2015, z. 11.
- Konwencja o Prawach Dziecka – analiza i wykładnia*, red. T. Smyczyński, Poznań 1999.
- Konwencja o Prawach Dziecka: wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. nauk. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015.

- Koo J., *Away We Ziggo: the Latest Chapter in the EU Communication to the Public Story*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice”, 2018, no. 7.
- Kornobis-Romanowska D., *Europejska Konwencja Praw Człowieka w systemie prawa Wspólnot Europejskich*, Warszawa 2001.
- Koscove E.M., *The Taser Weapon: a New Emergency Medicine Problem*, „Annals of Emergency Medicine An International Journal”, 1985, vol. 14, no. 12, [online:] [https://www.annemergmed.com/article/S0196-0644\(85\)81030-1/pdf](https://www.annemergmed.com/article/S0196-0644(85)81030-1/pdf).
- Kowalczyk M.H., *Powtórna i wielokrotna wiktymizacja jako andragogiczny wymiar doświadczeń osobistych kobiet ofiar przemocy*, „Rocznik Andragogiczny”, 2017, nr 24.
- Kowalski M., *Prawo do sądu administracyjnego. Standard międzynarodowy i konstytucyjny oraz jego realizacja*, Warszawa 2019.
- Kowalski S., *Obecność mowy nienawiści w życiu społecznym i debacie publicznej*, [w:] *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. A. Bodnar, Warszawa 2010.
- Krawczak-Chmielecka A., *O rozwoju praw dziecka w Polsce i na świecie*, „Dziecko Krzywdzone”, 2017, nr 2.
- Kremplewski A., *Policja a zakaz tortur oraz innego nieludzkiego postępowania*, [w:] *Prawa jednostki a prawo karne*, red. M.P. Wędrychowski, Warszawa 1995.
- Kulesza J., *Problemy teorii kryminalizacji. Studium z zakresu prawa karnego i konstytucyjnego*, Łódź 2017.
- Kulikowska-Kulesza J.E., *Polskie postępowanie przed sądami administracyjnymi w świetle standardów ETPC w zakresie prawa do rzetelnego procesu sądowego*, Kraków 2016.
- Kwiatkowska-Darul V., *Przesłuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń 2007.
- Lewandowska A., *Prawo dziecka do nauki na tle idei praw dziecka*, [w:] *Dziecko w sytuacjach uczenia się. Codzienność w poznawaniu świata i siebie*, red. J. Malinowska, E. Jezierska-Wiejak, Wrocław 2017.
- Long J., *Different Solutions for Similar Questions: Hyperlinks and the Right of Communication to the Public in China and the EU*, „International Review of Intellectual Property and Competition Law”, 2018, no. 4.
- Lops K., *Cross-border Telemedicine. Opportunities and Barriers from an Economical and Legal Perspective*, Rotterdam 2008.
- Łącki P., *Uzasadnienie dynamicznej wykładni Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności – pytania krytyczne*, „Przegląd Sejmowy”, 2017, nr 2.
- Maheu M., Whitten P., Allen A., *E-Health, Telehealth, and Telemedicine: A Guide to Startup and Success*, San Francisco 2001.

- Maraszek M., *Dolna granica wieku odpowiedzialności karnej w prawie polskim*, Warszawa 2012.
- Martyniak J., *Podstawy informatyki z elementami telemedycyny*, Kraków 2009.
- Matscher F., *Methods of Interpretation of the Convention*, [w:] *The European System for the Protection of Human Rights*, ed. by R.St.J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold, Dordrecht–Boston–Londyn 1993.
- Mazowiecka L., *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo”, 2015, nr 11.
- Mazowiecka L., *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku*, „Ius Novum”, 2016, nr 3.
- Merrills J.G., *The Development of International Law by the European Court of Human Rights*, Manchester 1995.
- Michałowska G., *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Warszawa 2016.
- Mierzejewski Z., *Prawo do odwołania się w sprawach karnych w ujęciu wynikającym z Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, „Prokuratura i Prawo”, 2020, nr 4–5.
- Międzynarodowe systemy ochrony praw i wolności człowieka*, Olsztyn 2009.
- Miller M., *The Ultimate Guide to Bitcoin*, Indianapolis 2014.
- Monitoring Weapons and Restraints in Places of Detention: A Practical Guide for Detention Monitors*, [online:] <https://omegaresearchfoundation.org/sites/default/files/uploads/Publications/Practical%20Guide%20-%20English%20single%20spread.pdf>
<https://omegaresearchfoundation.org/sites/default/files/uploads/Publications/Practical%20Guide%20-%20English%20single%20spread.pdf>
- Morrisson C.C., *The Dynamic of Development in the European Human Rights Convention System*, The Hague–Boston–London 1981.
- Mostowik P., *Władza rodzicielska i opieka nad dzieckiem w prawie prywatnym międzynarodowym*, Kraków 2014.
- Mudrecki A., *Prawo strony do rzetelnego procesu przed sądami administracyjnymi*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”, 2007, z. 3.
- Nijakowski L.M., *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu*, [w:] *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, red. A. Horolets, Warszawa 2008.
- Nordemann J., *Recent CJEU Case Law on Communication to the Public and its Application in Germany: A New EU Concept of Liability*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice”, 2018, no. 9.
- Nowak B., *Zakaz tortur, niehumanicznego, poniżającego traktowania lub karania*, [w:] A. Florczak, B. Bolechów, *Prawa i wolności I i II generacji*, Toruń 2006.

- Nowakowska-Małusecka J., *Sytuacja dziecka w konflikcie zbrojnym. Studium prawnomiędzynarodowe*, Bydgoszcz–Katowice 2012.
- Nowicki M., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017.
- Nowicki M.A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2012*, Warszawa 2013.
- Nowicki M.A., *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017.
- Nowicki M.A., *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wyd. 7, Warszawa 2017.
- Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Krótki komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Kraków 2002.
- Nowicki M.A., *Wprowadzenie do interpretacji EKPCz*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 2010, nr 1.
- Opieka zdrowotna w zakładach karnych. Wyciąg z Trzeciego Sprawozdania Ogólnego, 1993, CPT/Inf(93)12-part.
- Parkes A., *Children and International Human Rights Law: The Right of the Child to Be Heard*, Routledge 2013.
- Partridge D., *A New Guide to Artificial Intelligence*, New Jersey 1991.
- Pocent T., *Mediacje w konfliktach z udziałem dzieci*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 2, [online:] <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/59-niebieska-linia/480-mediacje-w-konfliktach-z-udzialem-dzieci.html>.
- Podlewska J., *Regulacje prawne dotyczące przesłuchiwanie dzieci w Polsce*, [w:] *Przesłuchanie małoletniego świadka w postępowaniu karnym. Poradnik dla profesjonalistów*, red. M. Sajkowska, Warszawa 2018.
- Podlewska J., Trocha O., *Ochrona prawna małoletnich – kierunki przemian prawa i postępowania karnego, zagadnienia wybrane*, „Dziecko Krzywdzone”, 2012, nr 2 (39).
- Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka*, oprac. Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej we współ. z Radą Europy i ETPC, 2019, [online:] https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_pl.pdf.
- Praktyczny przewodnik dla prawników. Jak bronić dziecka, które popadło w konflikt z prawem?*, [online:] https://kirp.pl/wp-content/uploads/2018/09/praktyczny-przewodnik-dla-prawnikow_jak-bronic-dziecka-ktore-popadlo-w-konflikt-z-prawem-1.pdf.
- Prawa człowieka. Poradnik nauczyciela*, red. K. Koszewska, Warszawa 2002.

- Protokół stambulski. Podręcznik skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania*, Biuro Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Praw Człowieka, Genewa 2004.
- Rada Europy, *Strategia Rady Europy na rzecz praw dziecka (2016–2021)*, [online:] <https://rm.coe.int/strategia-rady-europy-na-rzecz-praw-dziecka-2016-2021/1680931c80>.
- Radosavljev P., *For whom the Copyright Scale Tips: Has the CJEU Established a Proper Balance of Rights with its GS Media Case Judgement?*, „European Journal of Law and Technology”, 2017, no. 3.
- Rajska D., Ryngielewicz K., *Nadmierna długość postępowań sądowych w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Przegląd Sądowy”, 2015, nr 3.
- Raport CPT z wizyty w Polsce, 25 lipca 2018 r., CPT/Inf (2018).
- Reidenberg J., *Technology and Internet Jurisdiction*, „University of Pennsylvania Law Review”, 2005, vol. 153, no. 6.
- Romańska M., *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – komentarz tezewy*, Warszawa 2013.
- Rosati E., *GS Media and Its Implications for the Construction of the Right of Communication to the Public within EU Copyright Architecture*, „Common Market Law Review”, 2017, no. 4.
- Ryng A., Zegadło R., *Europejska Konwencja o wykonywaniu praw dzieci a prawo polskie*, „Rodzina i Prawo”, 2007, nr 4.
- Searle J., *Is the Brain's Mind a Computer Program?*, „Scientific American”, 1990.
- Shapiro A., *The Internet*, „Foreign Policy”, 1999, vol. 115.
- Sieroń A., *Czym jest Bitcoin*, „Wrocław Economic Review”, 2013, vol. 19, no. 4.
- Silverman A., *Mind, Machine, and Metaphor. An Essay on Artificial Intelligence and Legal Reasoning*. Boulder, Colorado 1993.
- Simon E., *Cyberporn and Censorship: Constitutional Barriers to Preventing Access to Internet Pornography by Minors*, „The Journal of Criminal Law and Criminology”, 1998, vol. 88, no. 3.
- Sitarz O., *Ochrona praw dziecka w polskim prawie karnym na tle postanowień Konwencji o Prawach Dziecka*, Katowice 2004.
- Skupiński J., *Zakaz stosowania tortur lub nieludzkiego traktowania*, [w:] *Prawa człowieka. Model prawny*, red. R. Wieruszewski, Wrocław 1991.
- Słyk J., *Aspekty prawne wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym*, „Dziecko Krzywdzone”, 2015, nr 4.
- Sosa-Iudicissa M., *History of Telemedicine*, [w:] *Handbook of Telemedicine*, ed. by O. Ferrer-Roca, M. Sosa-Iudicissa, Amsterdam–Berlin–Oxford–Tokyo–Washington 1998.

- Stańdo-Kawecka B., *Cele i zasady działania Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1999, nr 24–25.
- Stolz A., *Congress and Capital Punishment: An Exercise in Symbolic Politics*, „Law and Policy Quarterly”, 1983, vol. 5, no. 2.
- Sykulska M., *Prawo do skutecznego środka odwoławczego na przewlekłość postępowania – skutki wyroku Kudła przeciwko Polsce dla polskiego prawa i praktyki*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2005, t. 13.
- Szczęch D., *Ochrona praw dziecka w konwencjach międzynarodowych*, [online:] <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjD5Jnqi8vuAhVXAxAIHSm6DL4QFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fm.wspia.eu%2Ffile%2F20244%2Fo8-SZCZ%25C4%2598CH%2BDOROTA.pdf&usg=AOvVaw34xd4Bfim--RALAGTTrPuM5>.
- Szymańska-Pytlńska M., Chodecka A., *Zagrożenia wtórną wiktyimizacją dziecka – ofiary wykorzystywania seksualnego związane z badaniami sądowymi*, „Dziecko Krzywdzone”, 2014, t. 13, nr 1.
- The Council of Europe: Its Law and Policies*, ed. by S. Schmahl, M. Breuer, Oxford 2017.
- The Financial Action Task Force Report, Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CFT Risks*, Paris 2014.
- Venegas P., *Guide to Smart Contracts. Blockchain Examples*, Cambridge 2017.
- Visser D., *Hof van Justitie van de Europese Unie, 7 augustus 2018, C-161/17, ECLI: EU: C: 2018: 634*, „AMI: tijdschrift voor auteurs-, media-en informatierecht”, 2018, no. 8.
- Visser D., *Kroniek van de intellectuele eigendom*, „Nederlands Juristenblad”, 2018, no. 93.
- Walden I., *Harmonising Computer Crime Laws in Europe*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice”, 2004, vol. 12, no. 4.
- Wang F., *Current developments – Europe*, „Intellectual Property Forum: Journal of the Intellectual and Industrial Property Society of Australia and New Zealand”, 2018, no. 8.
- Wąsek-Wiaderek M., *Model zakazów dowodowych z perspektywy Konwencji i orzecznictwa ETPCz*, [w:] *Nowe spojrzenie na model zakazów dowodowych w procesie karnym*, red. J. Skorupka, A. Zdort, Warszawa 2015.
- Wąsek-Wiaderek M., *Sprawa Kudła przeciwko Polsce z 2000 r.: prawo do skutecznego środka odwoławczego (art. 13 Konwencji)*, [w:] *Polska przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Sprawy wiodące: sprawa Kudła przeciwko Polsce z 2000 r.*, red. E. Morawska, Warszawa 2019.
- Weber A., *Manual on Hate Speech*, [w:] *Council of Europe Publications*, Bruksela 2009.
- Wible B., *A Site Where Hackers are Welcome: Using Hack-In Contests to Shape Preferences and Deter Computer Crime*, „The Yale Law Journal”, 2003, vol. 112, no. 6.

- Wieruszowski R., *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Wiśniewski A., *Interpretacja autonomiczna w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Prawa człowieka: wczoraj–dziś–jutro*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2005, t. 13.
- Wojtyczek K., *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową wyrządzoną przez władzę publiczną. Uwagi na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Państwo i Prawo”, 2018, nr 8.
- Wołasiewicz J., *Introducing the Concept of General Domestic Remedy*, [w:] *5th Warsaw Seminar on Human Rights*, Warszawa 2011.
- Wójcicka E., *Standardy Rady Europy i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie sądowej kontroli administracji*, [w:] *Sądowa kontrola administracji publicznej w Europie*, red. E. Wójcicka, Warszawa 2017.
- Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku – opinie i doświadczenia specjalistów*, [online:] https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals-summary_pl_o.pdf.
- Wystąpienie Generalne Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 kwietnia 2017 r. w sprawie zapewnienia osobom zatrzymanym prawa do obrony od momentu zatrzymania, [online:] <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wyst%C4%85pienie%20Generalne%20RPO%20z%20dnia%2018.04.2017%20r.%20do%20Ministra%20Sprawiedliwo%C5%9Bci.pdf>.
- Wystąpienie Generalne Rzecznika Praw Obywatelskich do MSW z dnia 28 października 2015 r. w sprawie obowiązku badań lekarskich osób zatrzymanych przez Policję, [online:] <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/do-msw-ws-obowiazku-badan-lekarskich-osob-zatrzymanych-przez-policje>.
- Wytyczne Rady Europy dotyczące Przyjaznego Dzieciom Wymiaru Sprawiedliwości*, „Dziecko Krzywdzone”, 2011, nr 2 (35).
- Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, red. T. Gardocka, D. Jagiełło, Warszawa 2017.

Akty prawne

- Additional Protocol to the Cybercrime Convention, 2000.
- Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych.

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności (Dz. U. UE.L.2013.294.1 z dnia 6 listopada 2013 r.).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/343 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym (Dz. U. UE.L.2016.65.1 z dnia 11 marca 2016 r.).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym (Dz. U. UE.L.2016.132.1 z dnia 21 maja 2016 r.).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania (Dz. U. UE.L.2016.297.1 z dnia 4 listopada 2016 r.).
- Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci z dnia 25 stycznia 1996 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 107, poz. 1128).
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. U. UE.C.2007.303.1 z dnia 14 grudnia 2007 r.).
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).
- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).
- Konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 10 grudnia 1984 r. (Dz. U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378).
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.
- Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 1121 (1990 r.).
- Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and anti-semitic material via the internet, 2000.

- Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on “hate speech”.
- Recommendation R(92)19 of the Committee of Ministers to member States on video games with a racist content, [online:] https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804d74f7.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego (Dz. U. z 2013 r., poz. 1642).
- Ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki (Dz. U. z 2004 r. Nr 179, poz. 1843).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2019 r., poz. 2086).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2020 r., poz. 1359).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2018 r., poz. 969).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2020 r., poz. 30).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz. U. z 2020 r., poz. 141).

Orzecznictwo

- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1997 r., sygn. III CZP 63/97, nr LEX 32972.
- Postanowienie WSA w Łodzi z dnia 18 listopada 2004 r., sygn. akt III SA, Łd 523/04, nr LEX 833514.
- Wyrok ETPC z dnia 7 grudnia 1976 r., sprawa Handyside przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 5493/72.
- Wyrok ETPC z dnia 6 września 1978 r., sprawa Klass i inni przeciwko Niemcom, skarga nr 5029/71.
- Wyrok ETPC z dnia 29 kwietnia 1979 r., sprawa Sunday Times przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 6538/74.
- Wyrok ETPC z dnia 6 lutego 1981 r., sprawa Airey przeciwko Irlandii, skarga nr 6289/73.

- Wyrok ETPC z 15 marca 1983 r., sprawa Silver i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, skargi nr 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75.
- Wyrok ETPC z dnia 21 lutego 1986 r., sprawa James i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 8793/79.
- Wyrok ETPC z dnia 8 lipca 1986 r., sprawa Lingens przeciwko Austrii, skarga nr 9815/82.
- Wyrok ETPC z dnia 8 lipca 1987 r., sprawa W. przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 9749/82.
- Wyrok ETPC z dnia 27 kwietnia 1988 r., sprawa Boyle i Rice przeciwko Wielkiej Brytanii, skargi nr 9659/82 i 9658/82.
- Wyrok ETPC z dnia 15 października 1989 r., sprawa Allan Jacobsson przeciwko Szwecji (Nr 1), skarga nr 10842/84.
- Wyrok ETPC z dnia 19 grudnia 1989 r., sprawa Kamasinski przeciwko Austrii, skarga nr 9783/82.
- Wyrok ETPC z dnia 8 lipca 1990 r., sprawa Arslan przeciwko Turcji, skarga nr 23462/94.
- Wyrok ETPC z dnia 30 października 1991 r., sprawa Vilvarajah i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, skargi nr 3163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87, 13448/87.
- Wyrok ETPC z dnia 27 sierpnia 1992 r., sprawa Tomasi przeciwko Francji, skarga nr 12850/87.
- Wyrok ETPC z dnia 23 września 1994 r., sprawa Jersild przeciwko Danii, skarga nr 15890/89.
- Wyrok ETPC z dnia 15 listopada 1996 r., sprawa Chahal przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 22414/93.
- Wyrok ETPC z dnia 18 grudnia 1996, sprawa Aksov przeciwko Turcji, skarga nr 21987/93.
- Wyrok ETPC z dnia 19 grudnia 1997 r., sprawa Brualla Gómez de la Torre przeciwko Hiszpanii, skarga nr 26737/95.
- Wyrok ETPC z dnia 21 września 1998 r., sprawa Kadubec przeciwko Słowacji, skarga nr 27061/95.
- Wyrok ETPC z dnia 28 lipca 1999 r., sprawa Selmoumi przeciwko Francji, skarga nr 25803/94.
- Wyrok ETPC z dnia 28 marca 2000 r., sprawa Mahmut Kaya przeciwko Turcji, skarga nr 22535/93.
- Wyrok ETPC z dnia 27 kwietnia 2000 r., sprawa Maronek przeciwko Słowacji, skarga nr 32686/96.
- Wyrok ETPC z dnia 12 maja 2000 r., sprawa Khan przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 35394/97.
- Wyrok ETPC z dnia 18 lipca 2000 r., sprawa Sener przeciwko Turcji, skarga nr 26689/95.

- Wyrok ETPC z dnia 26 października 2000 r., sprawa Kudła przeciwko Polsce, skarga nr 30210/96.
- Wyrok ETPC z dnia 5 stycznia 2001 r., sprawa Frasiak przeciwko Polsce, skarga nr 22933/02.
- Wyrok ETPC z dnia 26 lutego 2001 r., sprawa Dichand przeciwko Austrii, skarga nr 29271/95.
- Wyrok ETPC z dnia 29 marca 2001 r., sprawa Thoma przeciwko Luksemburgowi, skarga nr 38432/97 .
- Wyrok ETPC z dnia 11 września 2002 r., sprawa Mifsud przeciwko Francji, skarga nr 57220/00.
- Wyrok ETPC z dnia 14 marca 2002 r., sprawa Paul i Audrey Edwards przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 46477/99.
- Wyrok ETPC z dnia 13 lutego 2003 r., sprawa Refah Partii (Partia Dobrobytu) i inni przeciwko Turcji, skargi nr 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98.
- Wyrok ETPC z dnia 24 kwietnia 2003 r., sprawa Aktaş przeciwko Turcji, skarga nr 24351/94.
- Wyrok ETPC z dnia 8 czerwca 2003 r., sprawa Sürmeli przeciwko Niemcom, skarga nr 75529/01.
- Wyrok ETPC z dnia 24 czerwca 2003 r., sprawa Garaudy przeciwko Francji, skarga nr 65831/01.
- Wyrok ETPC z dnia 31 lipca 2003 r., sprawa Doran przeciwko Irlandii, skarga nr 50389/99.
- Wyrok ETPC z dnia 4 grudnia 2003 r., sprawa Gündüz przeciwko Turcji, skarga nr 35071/97.
- Wyrok ETPC z dnia 16 listopada 2004 r., sprawa Norwood przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 23131/03.
- Wyrok ETPC z dnia 29 marca 2006 r., sprawa Riccardi Pizzati przeciwko Włochom, skarga nr 62361/00.
- Wyrok ETPC z dnia 29 marca 2006 r., sprawa Scordino przeciwko Włochom (nr 1), skarga nr 36813/97.
- Wyrok ETPC z dnia 4 lipca 2006 r., sprawa Ramirez Sanchez przeciwko Francji, skarga nr 59450/00.
- Wyrok ETPC z dnia 20 lutego 2007 r., sprawa Ivanov przeciwko Rosji, skarga nr 35222/04.
- Wyrok ETPC z dnia 24 stycznia 2008 r., sprawa Maslova i Nalbandov przeciwko Rosji, skarga nr 839/02.
- Wyrok ETPC z dnia 20 marca 2008 r., sprawa Budayeva i inni przeciwko Rosji, skargi nr 15339/02, 11673/02, 15343/02, 20058/02, 21166/02.
- Wyrok ETPC z dnia 27 listopada 2008 r., sprawa Salduz przeciwko Turcji, skarga nr 36391/02.

- Wyrok ETPC z dnia 15 stycznia 2009 r., sprawa Stowarzyszenie Obywatelskie „Radko” i Paunkovski przeciwko Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii, skarga nr 74651/01.
- Wyrok ETPC z dnia 16 lipca 2009 r., sprawa Féret przeciwko Belgii, skarga nr 15615/07.
- Wyrok ETPC z dnia 23 czerwca 2009 r., sprawa Beleri i inni przeciwko Albanii, skarga nr 39468/09.
- Wyrok ETPC z dnia 10 września 2010 r., sprawa McFarlane przeciwko Irlandii, skarga nr 31333/06.
- Wyrok ETPC z dnia 14 września 2010 r., sprawa Dink przeciwko Turcji, skargi nr 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 i 7124/09.
- Wyrok ETPC z dnia 21 stycznia 2011 r., sprawa M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji, skarga nr 0696/09.
- Wyrok ETPC z dnia 15 marca 2011 r., sprawa Otegi Mondragon przeciwko Hiszpanii, skarga nr 2034/07.
- Wyrok ETPC z dnia 15 marca 2012 r., sprawa Aksu przeciwko Turcji, skargi nr 4149/04 i 41029/04.
- Wyrok ETPC z dnia 10 stycznia 2012 r., sprawa Ananyev i inni przeciwko Rosji, skargi nr 42525/07, 60800/08.
- Wyrok ETPC z dnia 9 lutego 2012 r., sprawa Vejdeland i inni przeciwko Szwecji, skarga nr 1813/07.
- Wyrok ETPC z dnia 17 kwietnia 2012 r., sprawa Piechowicz przeciwko Polsce, skarga nr 20071/07.
- Wyrok ETPC z dnia 19 czerwca 2012 r., sprawa Hizb Ut-Tahrir i inni przeciwko Niemcom, skarga nr 31098/08.
- Wyrok ETPC z dnia 7 października 2015 r., sprawa Rutkowski przeciwko Polsce, skargi nr 72287/10, 13927/11 i 46187/11.
- Wyrok ETPC z dnia 24 stycznia 2018 r., sprawa Sidiropoulos i Papakostas przeciwko Grecji, skarga nr 33349/10.
- Wyrok ETPC z dnia 13 września 2018 r., sprawa Big Brother Watch i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, skargi nr 58170/13, 62322/14, 24960/15.
- Wyrok ETPC z dnia 26 maja 2019 r., sprawa Kanciał przeciwko Polsce, skarga nr 37023/13.

Europejska Konwencja Praw Człowieka

po nowelizacji przez Protokół nr 11 i 14
z Protokołem nr 1 oraz Protokołami nr 4, 6, 7, 12, 13 i 16

Poniższy tekst Konwencji zawiera zmiany wprowadzone na mocy Protokołu nr 14 (CETS nr 194), który wszedł w życie w dniu 1 czerwca 2010 r.

Tekst scalony Konwencji został opracowany z uwzględnieniem Protokołu nr 3 do Konwencji (STE nr 45), który wszedł w życie w dniu 21 września 1970 r., oraz Protokołu nr 5 (STE nr 55), który wszedł w życie w dniu 20 grudnia 1971 r. W tekście zostały także uwzględnione zmiany wprowadzone Protokołem nr 8 (STE nr 118). Protokół nr 8 wszedł w życie w dniu 1 stycznia 1990 r. i zawierał m.in. zmiany w tekście Konwencji wprowadzone uprzednio na mocy Protokołu nr 2 (STE nr 44), który stanowił, na podstawie art. 5 ust. 3, integralną część Konwencji od dnia jego wejścia w życie w dniu 21 września 1970 r. Wszystkie postanowienia Konwencji, które zostały zmienione lub dodane przez te protokoły, zostały zastąpione przez postanowienia Protokołu nr 11 (STE nr 155), który wszedł w życie w dniu 1 listopada 1998 r. Z dniem wejścia w życie Protokołu nr 11, postanowienia Protokołu nr 9 (STE nr 140), który wszedł w życie w dniu 1 października 1994 r., tracą moc obowiązującą, natomiast Protokół nr 10 (STE nr 146) stał się bezprzedmiotowy.

Aktualne informacje dotyczące listy państw, które przystąpiły do Konwencji i/lub ratyfikowały Konwencję i jej protokoły, znajdują się na stronie www.conventions.coe.int.

Wyłącznie wersje angielska i francuska Konwencji są tekstami autentycznymi. Niniejsze tłumaczenie nie jest oficjalną wersją Konwencji.

Europejski Trybunał Praw Człowieka
Council of Europe
F-67075 Strasbourg cedex
www.echr.coe.int

Spis treści

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności	143
Protokół dodatkowy	163
Protokół nr 4	165
Protokół nr 6	168
Protokół nr 7	171
Protokół nr 12	175
Protokół nr 13	178
Protokół nr 16	181

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Rzym, 4 listopada 1950 roku

Rządy Państw-Sygnatariuszy niniejszej Konwencji, członkowie Rady Europy,
Zważywszy na Powszechną Deklarację Praw Człowieka uchwaloną 10 grudnia 1948
roku przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych;

Zważywszy, że owa Deklaracja zmierza do zapewnienia powszechnego i efektyw-
nego stosowania zawartych w niej praw;

Zważywszy, że celem Rady Europy jest osiągnięcie większej jedności jej członków
i że jednym ze sposobów osiągnięcia tego celu jest ochrona oraz rozwój praw czło-
wieka i podstawowych wolności;

Potwierdzając swoją głęboką wiarę w te podstawowe wolności, które są fundamen-
tem sprawiedliwości i pokoju na świecie i których zachowanie opiera się głównie
z jednej strony na rzeczywiście demokratycznym ustroju politycznym, z drugiej na
jednolitym pojmowaniu i wspólnym poszanowaniu praw człowieka, do których się
one odwołują;

Zdecydowane jako Rządy Państw europejskich działających w tym samym duchu
i posiadających wspólne dziedzictwo ideałów i tradycji politycznych, poszanowa-
nia wolności i rządów prawa, podjąć pierwsze kroki w celu zbiorowego zagwaran-
towania niektórych praw wymienionych w Powszechnej Deklaracji,

Uzgodniły, co następuje:

ARTYKUŁ 1**Obowiązek przestrzegania praw człowieka**

Wysokie Układające się Strony zapewniają każdemu człowiekowi, podlegającemu ich jurysdykcji, prawa i wolności określone w Rozdziale I niniejszej Konwencji.

ROZDZIAŁ I**PRAWA I WOLNOŚCI****ARTYKUŁ 2****Prawo do życia**

1. Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę.
2. Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnego koniecznego użycia siły:
  - a) w obronie jakiegokolwiek osoby przed bezprawną przemocą;
  - b) w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności zgodnie z prawem;
  - c) w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania.

ARTYKUŁ 3**Zakaz tortur**

Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu.

ARTYKUŁ 4**Zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej**

1. Nikt nie może być trzymany w niewoli lub w poddaństwie.
2. Nikt nie może być zmuszony do świadczenia pracy przymusowej lub obowiązkowej.
3. W rozumieniu tego artykułu pojęcie „Pracy przymusowej lub obowiązkowej” nie obejmuje:
  - a) żadnej pracy, jakiej wymaga się zwykle w ramach wykonywania kary pozbawienia wolności orzeczonej zgodnie z postanowieniami artykułu 5 niniejszej Konwencji lub w okresie warunkowego zwolnienia;

- b) żadnej służby o charakterze wojskowym, bądź służby wymaganej zamiast obowiązkowej służby wojskowej w tych krajach, które uznają odmowę służby wojskowej ze względu na przekonania;
- c) żadnych świadczeń wymaganych w stanach nadzwyczajnych lub klęsk zagrażających życiu lub dobru społeczeństwa;
- d) żadnej pracy ani świadczeń stanowiących część zwykłych obowiązków obywatelskich.

ARTYKUŁ 5

Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego

1. Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo:
  - a) zgodnie z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd;
  - b) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w przypadku niepodporządkowania się wydanemu zgodnie z prawem orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania określonego w ustawie obowiązku;
  - c) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą lub jeśli jest to konieczne w celu zapobieżenia popełnienia takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu;
  - d) pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem;
  - e) zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby w celu zapobieżenia szerzeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umyślowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi;
  - f) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.
2. Każdy, kto został zatrzymany, powinien zostać niezwłocznie i w zrozumiałym dla niego języku poinformowany o przyczynach zatrzymania i o stawianych mu zarzutach.
3. Każdy zatrzymany lub aresztowany zgodnie z postanowieniami ustępu 1 lit. c) niniejszego artykułu powinien zostać niezwłocznie postawiony przed sędzią

lub innym urzędnikiem uprawnionym przez ustawę do wykonywania władzy sądowej i ma prawo być sądzony w rozsądnym terminie albo zwolniony na czas postępowania. Zwolnienie może zostać uzależnione od udzielenia gwarancji zapewniających stawienie się na rozprawę.

4. Każdy, kto został pozbawiony wolności przez zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo odwołania się do sądu w celu ustalenia bezzwłocznie przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności jest niezgodne z prawem.
5. Każdy, kto został pokrzywdzony przez niezgodne z treścią tego artykułu zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo do odszkodowania.

ARTYKUŁ 6

Prawo do rzetelnego procesu sądowego

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przyzwostrzyganiu jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości.
2. Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą.
3. Każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do:
  - a) niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia;
  - b) posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony;
  - c) bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości;
  - d) przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia;

- e) korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie.

ARTYKUŁ 7

Zakaz karania bez podstawy prawnej

1. Nikt nie może być uznany za winnego popełnienia czynu polegającego na działaniu lub zaniechaniu działania, który według prawa wewnętrznego lub międzynarodowego nie stanowił czynu zagrożonego karą w czasie jego popełnienia. Nie będzie również wymierzona kara surowsza od tej, którą można było wymierzyć w czasie, gdy czyn zagrożony karą został popełniony.
2. Niniejszy artykuł nie stanowi przeszkody w sądeniu i karaniu osoby winnej działania lub zaniechania, które w czasie popełnienia stanowiły czyn zagrożony karą według ogólnych zasad uznanych przez narody cywilizowane.

ARTYKUŁ 8

Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego

1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.
2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności osób.

ARTYKUŁ 9

Wolność myśli, sumienia i wyznania

1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne.
2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

ARTYKUŁ 10**Wolność wyrażania opinii**

1. Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa Państw do poddania procedurze zezwoleń przedsięwzięciom radiowych, telewizyjnych lub kinematograficznych.
2. Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego z względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej.

ARTYKUŁ 11**Wolność zgromadzeń i stowarzyszania się**

1. Każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzenia się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów.
2. Wykonywanie tych praw nie może podlegać innym ograniczeniom niż te, które określa ustawa i które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwu, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Niniejszy przepis nie stanowi przeszkody w nakładaniu zgodnych z prawem ograniczeń korzystania z tych praw przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji państwowej.

ARTYKUŁ 12**Prawo do zawarcia małżeństwa**

Mężczyźni i kobiety w wieku małżeńskim mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa.

ARTYKUŁ 13**Prawo do skutecznego środka odwoławczego**

Każdy, kogo prawa i wolności zawarte w niniejszej Konwencji zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka odwoławczego do właściwego organu państwowego także wówczas, gdy naruszenia dokonały osoby wykonujące swoje funkcje urzędowe.

ARTYKUŁ 14**Zakaz dyskryminacji**

Korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn.

ARTYKUŁ 15**Uchylenie stosowania zobowiązań w stanie niebezpieczeństwa publicznego**

1. W przypadku wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego życiu narodu, każda z Wysokich Układających się Stron może podjąć środki uchylające stosowanie zobowiązań wynikających z niniejszej Konwencji w zakresie ściśle odpowiadającym wymogom sytuacji, pod warunkiem, że środki te nie są sprzeczne z innymi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego.
2. Na podstawie powyższego przepisu nie można uchylić zobowiązań wynikających z artykułu 2, z wyjątkiem przypadków śmierci będących wynikiem zgodnych z prawem działań wojennych oraz zobowiązań zawartych w artykułach 3, 4 (ustęp 1) i 7.
3. Każda z Wysokich Układających się Stron korzystając z prawa do uchylenia zobowiązań poinformuje wyczerpująco Sekretarza Generalnego Rady Europy o środkach, które podjęła oraz powodach ich zastosowania. Informować będzie również Sekretarza Generalnego Rady Europy, kiedy podjęte środki przestaną działać, a przepisy Konwencji będą ponownie w pełni stosowane.

ARTYKUŁ 16**Ograniczenia działalności publicznej cudzoziemców**

Żadnego z postanowień artykułów 10, 11 i 14 nie można uznać za wyłączone prawo Wysokiej Układającej się Strony do ograniczenia działalności politycznej cudzoziemców.

ARTYKUŁ 17**Zakaz nadużycia praw**

Żadne z postanowień niniejszej Konwencji nie może być interpretowane jako przyznanie jakiegokolwiek Państwu, grupie lub osobie prawa do podjęcia działań lub dokonania aktu zmierzającego do zniweczenia praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji, albo ich ograniczenia w większym stopniu, niż to przewiduje Konwencja.

ARTYKUŁ 18**Granice stosowania ograniczeń praw**

Ograniczenia praw i wolności, na które zezwala niniejsza Konwencja, nie będą stosowane w innych celach, niż te, dla których je wprowadzono.

ROZDZIAŁ II**EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA****ARTYKUŁ 19****Utworzenie Trybunału**

W celu zapewnienia przestrzegania zobowiązań wynikających dla Wysokich Układających się Stron z Konwencji i jej protokołów tworzy się Europejski Trybunał Praw Człowieka, zwany dalej „Trybunałem”.

ARTYKUŁ 20**Liczba sędziów**

Trybunał składa się z sędziów, których liczba równa jest liczbie Wysokich Układających się Stron.

ARTYKUŁ 21**Wymogi sprawowania urzędu**

1. Sędziowie powinni być ludźmi o najwyższym poziomie moralnym i muszą albo posiadać kwalifikacje do sprawowania wysokiego urzędu sędziowskiego, albo być prawnikami o uznanej kompetencji.
2. Sędziowie zasiadają w Trybunale we własnym imieniu.
3. W okresie sprawowania urzędu sędziowie nie mogą brać udziału w żadnej działalności, która nie daje się pogodzić z niezawisłością, bezstronnością oraz

z wymaganiami piastowania urzędu w pełnym wymiarze czasu; wszelkie kwestie wynikające ze stosowania niniejszego ustępu rozstrzyga sam Trybunał.

ARTYKUŁ 22

Wybór sędziów

Sędziów wybiera Zgromadzenie Parlamentarne w odniesieniu do każdej Wysokiej Układającej się Strony, większością głosów, z listy trzech kandydatów przedstawionych przez Wysoką Układającą się Stronę.

ARTYKUŁ 23

Kadencja i odwoływanie

1. Sędziowie są wybierani na okres dziewięciu lat. Nie mogą oni być wybierani ponownie.
2. Kadencja sędziów upływa z chwilą osiągnięcia przez nich wieku 70 lat.
3. Sędziowie sprawują swój urząd do czasu ich zastąpienia. Zajmują się oni jednak nadal sprawami, które zaczęli rozpoznawać.
4. Żaden sędzia nie może być odwołany z urzędu, chyba że pozostali sędziowie postanowią większością dwóch trzecich głosów, że sędzia ten przestał spełniać stawiane wymogi.

ARTYKUŁ 24

Kancelaria i sprawozdawcy

1. Trybunał posiada Kancelarię, której funkcje i organizację określa regulamin Trybunału.
2. Zasiadając w składzie jednego sędziego Trybunał korzysta z pomocy sprawozdawców, którzy działają pod kierunkiem Przewodniczącego Trybunału. Wchodzi oni w skład Kancelarii Trybunału.

ARTYKUŁ 25

Zgromadzenie plenarne Trybunału

Zgromadzenie plenarne Trybunału:

- a) wybiera swojego Przewodniczącego i jednego lub dwóch wiceprzewodniczących na okres trzech lat; mogą oni być wybrani ponownie;
- b) tworzy Izby ustanowione na czas wyznaczony;
- c) wybiera Przewodniczących Izb Trybunału; mogą oni być wybrani ponownie;
- d) uchwała regulamin Trybunału;

- e) wybiera Szefa Kancelarii i jednego lub więcej zastępców Szefa Kancelarii;
- f) występuje z wnioskiem w trybie artykułu 26 ustęp 2.

ARTYKUŁ 26

Skład jednego sędziego, komitety, Izby i Wielka Izba

1. W celu rozpatrzenia wniesionych spraw Trybunał zasiada w składzie jednego sędziego, komitetów trzech sędziów, Izby siedmiu sędziów i Wielkiej Izby siedemnastu sędziów. Komitety tworzone są przez Izby Trybunału na czas wyznaczony.
2. Na wniosek Zgromadzenia plenarnego Trybunału, Komitet Ministrów może, na zasadzie jednomyślnej decyzji i na czas wyznaczony, zmniejszyć do pięciu liczbę sędziów w Izbach.
3. Zasiadając jednoosobowo sędzia nie rozpatruje skarg przeciwko Wysokiej Układającej się Stronie, z ramienia której został wybrany.
4. W składzie Izby i Wielkiej Izby zasiada z urzędu sędzia wybrany z ramienia zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony. W przypadku braku takiego sędziego albo gdy sędzia taki nie jest w stanie zasiadać, funkcję sędziego pełni inna osoba wybrana przez Przewodniczącego Trybunału z listy uprzednio przedłożonej przez tę Stronę.
5. W składzie Wielkiej Izby zasiadają także: Przewodniczący Trybunału, wiceprzewodniczący, Przewodniczący Izby oraz inni sędziowie wybrani zgodnie z regulaminem Trybunału. W przypadku przekazania sprawy do Wielkiej Izby w trybie artykułu 43 żaden sędzia ze składu Izby, która wydała wyrok, nie zasiada w składzie Wielkiej Izby, z wyjątkiem Przewodniczącego Izby i sędziego, który zasiadał z ramienia zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony.

ARTYKUŁ 27

Kompetencja sędziów zasiadających jednoosobowo

1. Sędzia zasiadający jednoosobowo może uznać za niedopuszczalną lub skreślić z listy spraw w Trybunale skargę wniesioną na podstawie artykułu 34, jeśli taka decyzja może zostać podjęta bez dalszego rozpatrywania.
2. Decyzja taka jest ostateczna.
3. Jeśli sędzia zasiadający jednoosobowo nie uzna skargi za niedopuszczalną albo nie skreśli jej, sędzia ten przekazuje ją do komitetu lub do Izby w celu dalszego rozpatrywania.

ARTYKUŁ 28**Kompetencja komitetów**

1. W odniesieniu do skargi wniesionej na podstawie artykułu 34 komitet może, na zasadzie jednomyślności,
  - a) uznać ją za niedopuszczalną lub skreślić z listy spraw, jeśli taka decyzja może zostać podjęta bez dalszego rozpatrywania; lub
  - b) uznać ją za dopuszczalną i wydać w tym samym czasie wyrok w sprawie przedmiotu skargi, jeśli tkwiące u podstaw sprawy zagadnienie dotyczące wykładni lub stosowania niniejszej konwencji lub jej protokołów jest już przedmiotem ugruntowanego orzecznictwa Trybunału.
2. Decyzje i wyroki wydane na podstawie ustępu 2 są ostateczne.
3. Jeśli sędzia wybrany z ramienia Wysokiej Układającej się Strony nie jest członkiem komitetu, komitet może na każdym etapie postępowania zaprosić tego sędziego do zajęcia miejsca jednego z członków komitetu, mając na względzie wszystkie istotne czynniki, włączając to, czy ta Strona sprzeciwiła się zastosowaniu procedury na podstawie ustępu 1.b.

ARTYKUŁ 29**Decyzje Izby w sprawie dopuszczalności i przedmiotu**

1. Jeśli żadna decyzja nie została podjęta na podstawie artykułu 27 lub 28, albo nie wydano wyroku na podstawie artykułu 28, decyzję w sprawie dopuszczalności i przedmiotu skarg indywidualnych wniesionych w trybie artykułu 34 podejmuje Izba. Decyzja w sprawie dopuszczalności może zostać podjęta odrębnie.
2. W sprawie dopuszczalności i przedmiotu skarg międzypaństwowych wniesionych w trybie art. 33 decyduje Izba. Decyzję w sprawie dopuszczalności podejmuje się odrębnie, chyba że Trybunał, w wyjątkowych przypadkach, postanowi inaczej.

ARTYKUŁ 30**Zrzeczenie się właściwości na rzecz Wielkiej Izby**

Jeśli w sprawie toczącej się przed Izbą pojawia się poważne zagadnienie dotyczące interpretacji niniejszej konwencji lub jej protokołów lub jeśli rozstrzygnięcie takiego zagadnienia może doprowadzić do sprzeczności z wyrokiem wydanym wcześniej przez Trybunał, Izba może, w każdym czasie przed wydaniem swego wyroku, zrzec się swojej właściwości na rzecz Wielkiej Izby, chyba że sprzeciwia się temu jedna ze stron.

ARTYKUŁ 31**Kompetencje Wielkiej Izby**

Wielka Izba:

- a) rozstrzyga skargi wniesione albo w trybie artykułu 33 lub 34, jeśli Izba zrzekła się właściwości na podstawie artykułu 30, albo - jeśli sprawa została jej przekazana - w trybie artykułu 43,
- b) postanawia w kwestiach przekazanych Trybunałowi przez Komitet Ministrów zgodnie z artykułem 46 ustęp 4 oraz
- c) rozpatruje wnioski o wydanie opinii doradczych, przedłożone w trybie artykułu 47.

ARTYKUŁ 32**Właściwość Trybunału**

1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania niniejszej konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie artykułów 3, 34, 46 i 47.
2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.

ARTYKUŁ 33**Sprawy międzypaństwowe**

Każda z Wysokich Układających się Stron może wnieść skargę do Trybunału, jeśli uważa, że inna Wysoka Układająca się Strona naruszyła postanowienia niniejszej konwencji lub jej protokołów.

ARTYKUŁ 34**Skargi indywidualne**

Trybunał może przyjmować skargi każdej osoby, organizacji pozarządowej lub grupy jednostek, która uważa, że stała się ofiarą naruszenia przez jedną z Wysokich Układających się Stron praw zawartych w niniejszej konwencji lub jej protokołach. Wysokie Układające się Strony zobowiązują się nie przeszkadzać w żaden sposób skutecznemu wykonywaniu tego prawa.

ARTYKUŁ 35**Wymogi dopuszczalności**

1. Trybunał może rozpatrywać sprawę dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych, przewidzianych prawem wewnętrznym, zgodnie

- z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego, i jeśli sprawa została wniesiona w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji.
2. Trybunał nie rozpatruje żadnej skargi wniesionej w trybie artykułu 34, która:
    - a) jest anonimowa lub
    - b) jest co do istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał lub ze sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia, i jeśli skarga nie zawiera nowych, istotnych informacji.
  3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie artykułu 34, jeśli uważa, że:
    - a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej konwencji lub jej protokołów, jest w sposób oczywisty nieuzasadniona lub stanowi nadużycie prawa do skargi; lub
    - b) skarżący nie doznał znaczącego uszczerbku, chyba że poszanowanie praw człowieka w rozumieniu niniejszej konwencji i jej protokołów wymaga rozpatrzenia przedmiotu skargi oraz pod warunkiem, że żadna sprawa, która nie została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy, nie może być odrzucona na tej podstawie.
  4. Trybunał odrzuca każdą skargę, którą uzna za niedopuszczalną w myśl niniejszego artykułu. Trybunał może tak zdecydować w każdej fazie postępowania.

ARTYKUŁ 36

Interwencja strony trzeciej

1. We wszystkich sprawach rozpatrywanych przez Izbę lub Wielką Izbę Wysoka Układająca się Strona, której obywatelem jest skarżący, ma prawo do przedkładania pisemnych uwag i do uczestnictwa w rozprawach.
2. Przewodniczący Trybunału może, w interesie wymiaru sprawiedliwości, zaprosić każdą Wysoką Układającą się Stronę, która nie jest stroną w postępowaniu, lub każdą zainteresowaną osobę, inną niż osoba skarżąca, do przedkładania pisemnych uwag i do uczestnictwa w rozprawach.
3. We wszystkich sprawach rozpatrywanych przez Izbę lub Wielką Izbę, Komisarz Praw Człowieka Rady Europy może przedkładać pisemne uwagi i uczestniczyć w rozprawach.

ARTYKUŁ 37**Skreślenie skargi z listy**

1. Trybunał może w każdej fazie postępowania zdecydować o skreśleniu skargi z listy spraw, jeżeli okoliczności prowadzą do wniosku, że:
  - a) skarżący nie podtrzymuje swej skargi lub
  - b) spór został już rozstrzygnięty, lub
  - c) z jakiegokolwiek innej przyczyny ustalonej przez Trybunał nie jest uzasadnione dalsze rozpatrywanie skargi.

Jednakże Trybunał kontynuuje rozpatrywanie skargi, jeśli wymaga tego poszanowanie praw człowieka w rozumieniu niniejszej konwencji i jej protokołów.

2. Trybunał może podjąć decyzję o ponownym wpisaniu skargi na listę spraw, jeśli uzna, że okoliczności uzasadniają takie postępowanie.

ARTYKUŁ 38**Rozpatrywanie sprawy**

Trybunał rozpatruje sprawę z udziałem przedstawicieli stron i, jeśli zachodzi potrzeba, podejmuje dochodzenie, a zainteresowane Wysokie Układające się Strony udzielą dla jego skutecznego przeprowadzenia wszelkich niezbędnych ułatwień.

ARTYKUŁ 39**Polubowne załatwienie**

1. Na każdym etapie postępowania Trybunał może postawić się do dyspozycji zainteresowanych stron celem polubownego załatwienia sprawy na zasadach poszanowania praw człowieka w rozumieniu niniejszej konwencji i jej protokołów.
2. Postępowanie prowadzone w trybie ustępu 1 jest poufne.
3. Jeśli zdołano doprowadzić do polubownego załatwienia sprawy, Trybunał skreśla skargę z listy spraw w formie decyzji, która ogranicza się do krótkiego przedstawienia faktów i przyjętego rozwiązania.
4. Taką decyzję przekazuje się Komitetowi Ministrów, który czuwa nad wykonaniem warunków polubownego załatwienia określonych w decyzji.

ARTYKUŁ 40**Publiczny charakter rozpraw i jawność dokumentów**

1. Rozprawy przed Trybunałem są publiczne, chyba że Trybunał zdecyduje inaczej ze względu na okoliczności sprawy.

2. Dokumenty złożone u Szefa Kancelarii Trybunału są publicznie dostępne, chyba że Przewodniczący Trybunału zdecyduje inaczej.

ARTYKUŁ 41

Słuszne zadośćuczynienie

Jeżeli Trybunał stwierdzi, że nastąpiło naruszenie Konwencji lub jej Protokołów, oraz jeżeli prawo wewnętrzne zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony pozwala tylko na częściowe usunięcie konsekwencji tego naruszenia, Trybunał orzeka, gdy zachodzi taka potrzeba, o przyznaniu słusznego zadośćuczynienia pokrzywdzonej stronie.

ARTYKUŁ 42

Wyroki Izb

Wyroki Izb stają się ostateczne zgodnie z postanowieniami artykułu 44 ustęp 2.

ARTYKUŁ 43

Przekazanie sprawy do Wielkiej Izby

1. W okresie trzech miesięcy od daty wydania wyroku przez Izbę każda ze stron postępowania może, w wyjątkowych przypadkach, wnioskować o przekazanie sprawy do Wielkiej Izby.
2. Zespół pięciu sędziów Wielkiej Izby przyjmie wniosek, jeżeli w sprawie pojawia się poważne zagadnienie dotyczące interpretacji lub stosowania Konwencji lub jej Protokołów lub istotna kwestia o znaczeniu ogólnym.
3. Jeżeli zespół przyjął wniosek, sprawę rozstrzyga Wielka Izba przez wydanie wyroku.

ARTYKUŁ 44

Ostateczne wyroki

1. Wyrok Wielkiej Izby jest ostateczny.
2. Wyrok Izby staje się ostateczny
  - a) jeżeli strony oświadczą, że nie będą składać wniosku o przekazanie sprawy do Wielkiej Izby, lub
  - b) po upływie trzech miesięcy od daty wydania wyroku, jeżeli nie złożono wniosku o przekazanie sprawy do Wielkiej Izby, lub
  - c) jeżeli zespół Wielkiej Izby odrzuci wniosek o przekazanie sprawy Wielkiej Izbie w trybie artykułu 43.
3. Ostateczny wyrok podlega opublikowaniu.

ARTYKUŁ 45**Uzasadnianie wyroków i decyzji**

1. Wyroki, jak również decyzje co do dopuszczalności skargi, zawierają uzasadnienie.
2. Jeżeli wyrok w całości lub w części nie wyraża jednomyślnej opinii sędziów, każdy sędzia jest uprawniony do załączenia opinii odrębnej.

ARTYKUŁ 46**Moc obowiązująca oraz wykonanie wyroków**

1. Wysokie Układające się Strony zobowiązują się do przestrzegania ostatecznego wyroku Trybunału we wszystkich sprawach, w których są stronami.
2. Ostateczny wyrok Trybunału przekazuje się Komitetowi Ministrów, który czuwa nad jego wykonaniem.
3. Jeśli Komitet Ministrów uważa, że czuwanie nad wykonaniem ostatecznego wyroku jest utrudnione przez problem z wykładnią wyroku, może on przekazać to zagadnienie Trybunałowi w celu rozstrzygnięcia w kwestii wykładni. Decyzja o przekazaniu podejmowana jest większością dwóch trzecich głosów przedstawicieli uprawnionych do zasiadania w Komitecie.
4. Jeśli Komitet Ministrów uważa, że Wysoka Układająca się Strona odmawia przestrzegania ostatecznego wyroku w sprawie, w której jest stroną może on, po doręczeniu tej Stronie formalnego zawiadomienia oraz na podstawie decyzji podjętej większością dwóch trzecich głosów przedstawicieli uprawnionych do zasiadania w Komitecie, przekazać Trybunałowi zapytanie, czy ta Strona nie wykonała swojego zobowiązania na podstawie ustępu 1.
5. Jeśli Trybunał stwierdza, że miało miejsce naruszenie ustępu 1, przekazuje sprawę Komitetowi Ministrów w celu rozważenia środków, jakie należy podjąć. Jeśli Trybunał stwierdza brak naruszenia ustępu 1, przekazuje sprawę Komitetowi Ministrów, który kończy rozpatrywanie sprawy.

ARTYKUŁ 47**Opinie doradcze**

1. Trybunał może, na wniosek Komitetu Ministrów, wydawać opinie doradcze w kwestiach prawnych dotyczących wykładni Konwencji i jej Protokołów.
2. Powyższe opinie nie mogą dotyczyć treści i zakresu praw i wolności określonych w Rozdziale I Konwencji i jej Protokołach, ani jakichkolwiek innych zagadnień, które Trybunał lub Komitet Ministrów mogłyby rozpatrywać w wyniku postępowania podjętego na podstawie postanowień Konwencji.

3. Decyzje Komitetu Ministrów w sprawie wniosku o wydanie opinii doradczej przez Trybunał podejmowane są większością głosów przedstawicieli uprawnionych do zasiadania w Komitecie.

ARTYKUŁ 48

Kompetencja doradcza Trybunału

Trybunał rozstrzyga, czy wniosek o wydanie opinii doradczej przedłożony przez Komitet Ministrów mieści się w jego kompetencjach określonych w artykule 47.

ARTYKUŁ 49

Uzasadnienie opinii doradczych

1. Opinia doradcza Trybunału zawiera uzasadnienie.
2. Jeżeli opinia doradcza w całości lub w części nie wyraża jednomyślnej opinii sędziów, każdy sędzia jest uprawniony do załączenia opinii odrębnej.
3. Opinię doradczą przekazuje się Komitetowi Ministrów.

ARTYKUŁ 50

Koszty działalności Trybunału

Koszty działalności Trybunału ponosi Rada Europy.

ARTYKUŁ 51

Przywileje i immunitety sędziów

Sędziowie są uprawnieni w czasie pełnienia swoich funkcji do korzystania z przywilejów i immunitetów przewidzianych w artykule 40 Statutu Rady Europy i w porozumieniach zawartych na jego podstawie.

ROZDZIAŁ III

POSTANOWIENIA RÓŻNE

ARTYKUŁ 52

Zasięganie informacji przez Sekretarza Generalnego

Na żądanie Sekretarza Generalnego Rady Europy każda Wysoka Układająca się Strona złoży wyjaśnienia w sprawie sposobu, w jaki jej prawo wewnętrzne zapewnia skuteczne stosowanie wszystkich postanowień niniejszej Konwencji.

ARTYKUŁ 53**Ochrona uznanych praw człowieka**

Żadne z postanowień niniejszej Konwencji nie będzie interpretowane jako ograniczające lub wyłączające jakiekolwiek prawa człowieka lub podstawowe wolności, które mogą być zagwarantowane przez ustawę każdej Wysokiej Układającej się Strony lub jakąkolwiek inną umowę, której Państwo to jest stroną.

ARTYKUŁ 54**Kompetencje Komitetu Ministrów**

Żadne z postanowień niniejszej Konwencji nie narusza uprawnień przyznanych Komitetowi Ministrów na podstawie Statutu Rady Europy.

ARTYKUŁ 55**Wyłączenie innych środków rozstrzygnięcia sporów**

Wysokie Układające się Strony zgadzają się, że wyjąwszy porozumienia szczególne, nie będą wykorzystywały obowiązujących między nimi traktatów, konwencji lub deklaracji dla skierowania w drodze skargi sporu powstałego w związku z interpretacją lub stosowaniem niniejszej Konwencji do rozpatrzenia w ramach innych sposobów rozstrzygnięcia sporów niż przewidziane w niniejszej Konwencji.

ARTYKUŁ 56**Terytorialny zakres stosowania**

1. Każde Państwo może w chwili ratyfikacji lub w jakimkolwiek późniejszym czasie oświadczyć w drodze notyfikacji skierowanej do Sekretarza Generalnego Rady Europy, że niniejsza Konwencja obowiązywać będzie, z zastrzeżeniem ustępu 4 niniejszego artykułu, na wszystkich lub niektórych terytoriach, za których stosunki międzynarodowe państwo to odpowiada.
2. Konwencja obowiązywać będzie na terytorium lub terytoriach wymienionych w notyfikacji począwszy od trzydziestego dnia po otrzymaniu tej notyfikacji przez Sekretarza Generalnego Rady Europy.
3. Postanowienia niniejszej Konwencji będą stosowane na tych terytoriach odpowiednio do miejscowych wymogów.
4. Każde Państwo, które złożyło deklarację na podstawie ustępu 1 niniejszego artykułu, może w każdym późniejszym czasie uznać w odniesieniu do jednego lub wielu terytoriów wymienionych w tej deklaracji, kompetencję Trybunału do przyjmowania skarg od jednostek, organizacji pozarządowych lub grup osób, zgodnie z artykułem 34 niniejszej Konwencji.

ARTYKUŁ 57**Zastrzeżenia**

1. Każde Państwo może, przy podpisaniu niniejszej Konwencji lub przy składaniu dokumentów ratyfikacyjnych, dokonać zastrzeżenia odnośnie do każdego z przepisów Konwencji w takim zakresie, w jakim ustawa obowiązująca na jego terytorium jest z tym przepisem niezgodna. Na podstawie niniejszego artykułu niedopuszczalne są zastrzeżenia o charakterze ogólnym.
2. Każde zastrzeżenie złożone na podstawie niniejszego artykułu powinno zawierać krótkie przedstawienie treści ustawy, której dotyczy.

ARTYKUŁ 58**Wypowiedzenie**

1. Wysoka Układająca się Strona może wypowiedzieć niniejszą Konwencję nie wcześniej niż po upływie pięciu lat od daty, w której stała się jej Stroną i z zachowaniem sześciomiesięcznego okresu wypowiedzenia zawartego w notyfikacji skierowanej do Sekretarza Generalnego Rady Europy, który poinformuje o tym inne Wysokie Układające się Strony.
2. Powyższe wypowiedzenie nie zwalnia zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony od zobowiązań wynikających z Konwencji w odniesieniu do każdego działania, które mogą naruszać te zobowiązania byłoby podjęte przed upływem terminu, w którym wypowiedzenie stało się skuteczne.
3. Każda Wysoka Układająca się Strona, która przestaje być członkiem Rady Europy, przestaje być na tych samych warunkach Stroną niniejszej Konwencji.
4. Konwencja może być wypowiedziana zgodnie z przepisami poprzednich ustępów w odniesieniu do każdego terytorium, w stosunku do którego oświadczono o jej obowiązywaniu zgodnie z artykułem 56.

ARTYKUŁ 59**Podpisanie i ratyfikacja**

1. Niniejsza Konwencja jest otwarta do podpisu dla członków Rady Europy. Podlega ona ratyfikacji. Dokumenty ratyfikacyjne składa się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy.
2. Unia Europejska może przystąpić do niniejszej Konwencji.
3. Niniejsza Konwencja wejdzie w życie po złożeniu dziesięciu dokumentów ratyfikacyjnych.

4. W odniesieniu do każdego sygnatariusza, który dokona ratyfikacji w dalszej kolejności, Konwencja wchodzi w życie z dniem złożenia dokumentów ratyfikacyjnych.
5. Sekretarz Generalny Rady Europy notyfikuje członkom Rady Europy wejście w życie Konwencji, nazwy Wysokich Układających się Stron, które dokonały jej ratyfikacji, oraz fakt złożenia kolejnych dokumentów ratyfikacyjnych.

Sporządzono w Rzymie, dnia 4 listopada 1950 roku, w jednym egzemplarzu, w językach angielskim i francuskim, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne; oryginał zostanie złożony w archiwach Rady Europy. Sekretarz Generalny przekaże uwierzytelnione odpisy każdemu z sygnatariuszy.

PROTOKÓŁ DODATKOWY

do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Paryż, 20 marca 1952 roku

Państwa-Sygnatariusze, Członkowie Rady Europy, zdecydowane podjąć odpowiednie środki zmierzające do zapewnienia wspólnych gwarancji praw i wolności, innych aniżeli te, które są już zawarte w Rozdziale I Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, podpisanej w Rzymie 4 listopada 1950 r. (zwanej dalej „Konwencją”), uzgodniły, co następuje:

ARTYKUŁ 1

Ochrona własności

Każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z podstawowymi zasadami prawa międzynarodowego.

Powyższe postanowienia nie będą jednak w żaden sposób naruszać prawa Państwa do wydawania takich ustaw, jakie uzna za konieczne dla uregulowania sposobu korzystania z własności zgodnie z interesem powszechnym lub w celu zapewnienia uiszczania podatków bądź innych należności lub kar pieniężnych.

ARTYKUŁ 2

Prawo do nauki

Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia tego wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi.

ARTYKUŁ 3**Prawo do wolnych wyborów**

Wysokie Układające się Strony zobowiązują się organizować w rozsądnych odstępach czasu wolne wybory oparte na tajnym głosowaniu, w warunkach zapewniających swobodę wyrażania opinii ludności w wyborze ciała ustawodawczego.

ARTYKUŁ 4**Terytorialny zakres stosowania**

Każda Wysoka Układająca się Strona może w chwili podpisania lub ratyfikacji, bądź w jakimkolwiek późniejszym czasie, złożyć Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy deklarację wskazującą, w jakim stopniu zobowiązuje się do stosowania postanowień niniejszego Protokołu na terytoriach wymienionych w tej deklaracji, za których stosunki międzynarodowe państwo to odpowiada.

Każda Wysoka Układająca się Strona, która złożyła deklarację na podstawie ustępu poprzedzającego, może w każdym czasie złożyć następną deklarację, modyfikującą treść poprzednich lub wyłączającą stosowanie postanowień niniejszego Protokołu na jakimkolwiek terytorium.

Deklaracja złożona na podstawie niniejszego artykułu będzie uważana za zgodną z ust. 1 artykułu 56 Konwencji.

ARTYKUŁ 5**Stosunek do Konwencji**

Wysokie Układające się Strony uznają postanowienia artykułu 1, 2, 3 i 4 niniejszego Protokołu za dodatkowe artykuły Konwencji, a wszystkie przepisy Konwencji będą stosowane odpowiednio.

ARTYKUŁ 6**Podpisanie i ratyfikacja**

Niniejszy Protokół jest otwarty do podpisu dla Państw-Członków Rady Europy, które są sygnatariuszami Konwencji, i podlega ratyfikacji w tym samym czasie co Konwencja lub później. Protokół wejdzie w życie po złożeniu dziesięciu dokumentów ratyfikacyjnych. W stosunku do każdego sygnatariusza, który ratyfikuje protokół później, wchodzi on w życie w dniu złożenia ratyfikacji.

Dokumenty ratyfikacyjne składa się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy, który notyfikuje Państwom-Członkom, jakie państwa dokonały ratyfikacji.

Sporządzono w Paryżu, dnia 20 marca 1952 roku, w jednym egzemplarzu, w językach angielskim i francuskim, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne; oryginał zostanie złożony w archiwach Rady Europy. Sekretarz Generalny przekaże uwierzytelnione odpisy każdemu z Rządów sygnatariuszy.

PROTOKÓŁ NR 4

do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności gwarantujących niektóre prawa i wolności, inne niż już zawarte w Konwencji i w Pierwszym Protokole dodatkowym do Konwencji

Strasburg, 16 września 1963 roku

Państwa-Sygnatariusze, Członkowie Rady Europy, zdecydowane podjąć kroki zmierzające do zapewnienia wspólnych gwarancji niektórych praw i wolności, innych niż już zawarte w rozdziale I Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, podpisanej w Rzymie 4 listopada 1950 roku (zwanej dalej „Konwencją”) i w artykułach od 1 do 3 Pierwszego Protokołu Dodatkowego do Konwencji, podpisanego w Paryżu 20 maja 1952 roku, uzgodniły, co następuje:

ARTYKUŁ 1

Zakaz pozbawiania wolności za długi

Nikt nie może być pozbawiony wolności jedynie z powodu niemożności wykonania zobowiązania umownego.

ARTYKUŁ 2

Prawo do swobodnego poruszania się

1. Każdy, kto przebywa legalnie na terytorium Państwa, ma prawo do swobodnego poruszania się i do swobodnego wyboru miejsca zamieszkania na tym terytorium.
2. Każdy może swobodnie opuścić jakikolwiek kraj, włączając w to swój własny.
3. Korzystanie z tych praw nie może podlegać innym ograniczeniom niż te, które określa ustawa i które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na bezpieczeństwo państwowe i publiczne, utrzymanie porządku publicznego, zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia lub moralności, lub ochronę praw i wolności innych osób.

4. Prawa wymienione w ustępie 1 mogą zostać poddane, w określonych rejonach, ustawowym ograniczeniom uzasadnionym interesem publicznym w społeczeństwie demokratycznym.

ARTYKUŁ 3

Zakaz wydalenia obywateli

1. Nikt nie może być wydany z terytorium Państwa, którego jest obywatelem, ani indywidualnie, ani w ramach wydalenia zbiorowego.
2. Nikt nie może być pozbawiony prawa wstępu na terytorium Państwa, którego jest obywatelem.

ARTYKUŁ 4

Zakaz zbiorowego wydalenia cudzoziemców

Zbiorowe wydalenie cudzoziemców jest zabronione.

ARTYKUŁ 5

Terytorialny zakres stosowania

1. Każda Wysoka Układająca się Strona może w chwili podpisania bądź ratyfikacji niniejszego Protokołu, lub w jakimkolwiek późniejszym czasie, złożyć Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy deklarację wskazującą, w jakim stopniu zobowiązuje się do stosowania postanowień niniejszego Protokołu na terytoriach wymienionych w tej deklaracji, za których stosunki międzynarodowe odpowiada.
2. Każda Wysoka Układająca się Strona, która złożyła deklarację na podstawie ustępu poprzedzającego, może w każdym czasie złożyć następną deklarację modyfikującą treść poprzednich lub wyłączającą stosowanie postanowień niniejszego Protokołu na jakimkolwiek terytorium.
3. Deklarację złożoną na podstawie niniejszego artykułu uznaje się za zgodną z ust. 1 artykułu 56 Konwencji.
4. Terytorium każdego państwa, na którym stosuje się niniejszy Protokół na podstawie ratyfikacji bądź przyjęcia przez to Państwo, oraz każde terytorium, na którym stosuje się niniejszy Protokół na podstawie deklaracji złożonej przez to Państwo zgodnie z niniejszym artykułem, uznaje się za terytoria odrębne w świetle odniesień do terytorium Państwa ujętych w artykułach 2 i 3.
5. Każde Państwo, które złożyło deklarację na podstawie ustępu 1 lub 2 niniejszego artykułu, może w każdym późniejszym czasie uznać w odniesieniu do jednego lub wielu terytoriów wymienionych w tej deklaracji kompetencję

Trybunału do przyjmowania skarg od jednostek, organizacji pozarządowych lub grup, zgodnie z artykułem 34 Konwencji w stosunku do wszystkich lub niektórych artykułów 1-4 niniejszego Protokołu.

ARTYKUŁ 6

Stosunek do Konwencji

Wysokie Układające się Strony uznają postanowienia artykułów od 1 do 5 niniejszego Protokołu za dodatkowe artykuły Konwencji, a wszystkie przepisy Konwencji będą stosowane odpowiednio.

ARTYKUŁ 7

Podpisanie i ratyfikacja

1. Niniejszy Protokół jest otwarty do podpisu dla Państw- Członków Rady Europy, które są sygnatariuszami Konwencji; podlega ratyfikacji w momencie lub po ratyfikacji Konwencji. Wejdzie w życie po złożeniu pięciu dokumentów ratyfikacyjnych. W stosunku do każdego sygnatariusza, który dokona ratyfikacji później, Protokół wejdzie w życie w dniu złożenia dokumentów ratyfikacyjnych.
2. Dokumenty ratyfikacyjne składa się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy, który notyfikuje Państwom-Członkom dokonania ratyfikacji.

Na dowód czego niżej podpisani, będąc do tego należycie upoważnieni, podpisali niniejszy Protokół.

Sporządzono w Strasburgu, dnia 16 września 1963 roku, w jednym egzemplarzu, w językach angielskim i francuskim, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne; oryginał zostanie złożony w archiwach Rady Europy. Sekretarz Generalny przekaże uwierzytelnione odpisy każdemu z Państw-Sygnatariuszy.

PROTOKÓŁ NR 6

do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności dotyczący zniesienia kary śmierci

Strasburg, 28 kwietnia 1983 roku

Państwa-Członkowie Rady Europy, sygnatariusze niniejszego Protokołu do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, podpisanej w Rzymie 4 listopada 1950 roku (zwanej dalej „Konwencją”), zważywszy, że zmiany, jakie nastąpiły w wielu Państwach-Członkach Rady Europy, wskazują na powszechną tendencję na rzecz zniesienia kary śmierci, uzgodniły, co następuje:

ARTYKUŁ 1

Zniesienie kary śmierci

Znosi się karę śmierci. Nikt nie może być skazany na taką karę ani nie może nastąpić jej wykonanie.

ARTYKUŁ 2

Kara śmierci w czasie wojny

Państwo może przewidzieć w swoich ustawach karę śmierci za czyny popełnione podczas wojny lub w okresie bezpośredniego zagrożenia wojną; kara ta będzie stosowana jedynie w przypadkach przewidzianych przez te ustawy i zgodnie z ich postanowieniami. Państwo zawiadomi Sekretarza Generalnego Rady Europy o odpowiednich postanowieniach tych ustaw.

ARTYKUŁ 3

Zakaz derogacji

Żadne z postanowień niniejszego Protokołu nie może być uchylone na podstawie artykułu 15 Konwencji.

ARTYKUŁ 4**Zakaz składania zastrzeżeń**

Niedopuszczalne są jakiegokolwiek zastrzeżenia wobec postanowień niniejszego Protokołu, składane na podstawie artykułu 57 Konwencji.

ARTYKUŁ 5**Terytorialny zakres stosowania**

1. Każde Państwo w chwili podpisania lub w chwili składania dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia, może wskazać terytorium lub terytoria, na których niniejszy Protokół będzie stosowany.
2. Każde Państwo może w dowolnym późniejszym czasie, w drodze deklaracji skierowanej do Sekretarza Generalnego Rady Europy, rozszerzyć stosowanie niniejszego Protokołu na inne terytorium wymienione w deklaracji. W stosunku do takiego terytorium protokół wejdzie w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po dacie przyjęcia takiej deklaracji przez Sekretarza Generalnego.
3. Deklaracja złożona na podstawie dwóch poprzednich ustępów w odniesieniu do jakiegokolwiek terytorium wymienionego w tej deklaracji może być wycofana w drodze zawiadomienia skierowanego do Sekretarza Generalnego. Wycofanie staje się skuteczne pierwszego dnia miesiąca następującego po dacie otrzymania takiego zawiadomienia przez Sekretarza Generalnego.

ARTYKUŁ 6**Stosunek do Konwencji**

Państwa-Strony uznają postanowienia artykułów od 1 do 5 niniejszego Protokołu za dodatkowe artykuły Konwencji, a wszystkie przepisy Konwencji stosuje się odpowiednio.

ARTYKUŁ 7**Podpisanie i ratyfikacja**

Niniejszy Protokół jest otwarty do podpisu dla Państw-Członków Rady Europy, sygnatariuszy Konwencji. Podlega on ratyfikacji, przyjęciu lub zatwierdzeniu. Państwo-Członek Rady Europy nie może ratyfikować, przyjąć lub zatwierdzić niniejszego Protokołu, jeżeli jednocześnie lub wcześniej nie ratyfikowano Konwencji. Dokumenty ratyfikacyjne, przyjęcia lub zatwierdzenia, składa się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy.

ARTYKUŁ 8**Wejście w życie**

1. Niniejszy Protokół wejdzie w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po dniu, w którym pięć Państw-Członków Rady Europy wyrazi zgodę na związanie się niniejszym Protokołem zgodnie z postanowieniami artykułu 7.
2. W stosunku do każdego Państwa-Członka, które później wyrazi zgodę na związanie się niniejszym Protokołem, wejdzie on w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po dniu złożenia dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia.

ARTYKUŁ 9**Funkcje depozytariusza**

Sekretarz Generalny Rady Europy notyfikuje Państwom-Członkom Rady Europy:

- a) każde podpisanie;
- b) złożenie każdego dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia;
- c) każdą datę wejścia w życie niniejszego Protokołu zgodnie z artykułami 5 i 8;
- d) każdy inny akt, ratyfikację lub zawiadomienie dotyczące niniejszego Protokołu.

Na dowód czego niżej podpisani, będąc do tego należycie upoważnieni, podpisali niniejszy Protokół.

Sporządzono w Strasburgu, dnia 28 kwietnia 1983 roku, w jednym egzemplarzu, w językach angielskim i francuskim, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne; oryginał zostanie złożony w archiwach Rady Europy. Sekretarz Generalny przekaze uwierzytelnione odpisy każdemu Państwu-Członkowi Rady Europy.

PROTOKÓŁ NR 7

do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Strasburg, 22 listopada 1984 roku

Państwa-Członkowie Rady Europy, sygnatariusze niniejszego Protokołu, zdecydowane poczynić na podstawie Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, podpisanej w Rzymie 4 listopada 1950 roku (zwanej dalej „Konwencją”), dalsze kroki zmierzające do zbiorowego zagwarantowania niektórych praw i wolności, uzgodniły, co następuje:

ARTYKUŁ 1

Gwarancje proceduralne dotyczące wydalania cudzoziemców

1. Cudzoziemiec legalnie przebywający na terytorium jakiegokolwiek Państwa nie może być zeń wydalony, chyba że w wyniku decyzji podjętej zgodnie z ustawą i winien mieć możliwość:
  - a) przedstawienia racji przeciwko wydaleniu;
  - b) rozpatrzenia jego sprawy oraz
  - c) bycia reprezentowanym dla tych celów przed właściwym organem albo osobą lub osobami wyznaczonymi przez ten organ.
2. Cudzoziemiec może być wydalony, bez uprzedniego wykorzystania swoich praw wymienionych w ustępie 1 a), b), c) niniejszego artykułu, jeśli jest to konieczne z uwagi na porządek publiczny lub uzasadnione względami bezpieczeństwa państwowego.

ARTYKUŁ 2

Prawo do odwołania w sprawach karnych

1. Każdy, kto został uznany przez sąd za winnego popełnienia przestępstwa, ma prawo do rozpatrzenia przez sąd wyższej instancji jego sprawy, tak

w przedmiocie orzeczenia o winie, jak i co do kary. Korzystanie z tego prawa, a także jego podstawy, reguluje ustawa.

2. Wyjątki od tego prawa mogą być stosowane w przypadku drobnych przestępstw, określonych w ustawie, lub w przypadkach, gdy dana osoba była sądzona w pierwszej instancji przez sąd najwyższy albo została uznana za winną i skazana w wyniku zaskarżenia wyroku uniewinniającego sądu pierwszej instancji.

ARTYKUŁ 3

Odszkodowanie za bezprawne skazanie

Każdemu skazanemu prawomocnie za przestępstwo, który odbył karę w wyniku takiego skazania, a następnie został uniewinniony lub ułaskawiony na tej podstawie, że nowy lub nowo ujawniony fakt dowiódł, iż nastąpiła pomyłka sądowa, przysługuje odszkodowanie zgodnie z ustawą lub praktyką w danym Państwie, jeżeli nie udowodniono, że jest on całkowicie lub częściowo odpowiedzialny za nieujawnienie faktu we właściwym czasie.

ARTYKUŁ 4

Zakaz ponownego sądzienia lub karania

1. Nikt nie może być ponownie sądzony lub ukarany w postępowaniu przed sądem tego samego Państwa za przestępstwo, za które został uprzednio skazany prawomocnym wyrokiem lub uniewinniony zgodnie z ustawą i zasadami postępowania karnego tego Państwa.
2. Postanowienia poprzedniego ustępu nie stoją na przeszkodzie wznowieniu postępowania zgodnie z ustawą i zasadami postępowania karnego danego Państwa, jeśli wyjdą na jaw nowo odkryte fakty lub jeśli w poprzednim postępowaniu popełniono poważną pomyłkę, która mogła mieć wpływ na wynik sprawy.
3. Żadne z postanowień niniejszego artykułu nie może być uchylone na podstawie artykułu 15 Konwencji.

ARTYKUŁ 5

Równość małżonków

Małżonkom przysługują równe prawa i obowiązki o charakterze cywilno-prawnym w stosunkach wynikających z małżeństwa, tak pomiędzy nimi, jak w stosunkach z ich dziećmi, w trakcie trwania małżeństwa i w związku z jego rozwiązaniem. Niniejszy artykuł nie stoi na przeszkodzie podjęciu przez Państwo środków koniecznych do zabezpieczenia dobra dzieci.

ARTYKUŁ 6**Terytorialny zakres stosowania**

1. Każde Państwo, w chwili podpisania lub w chwili składania dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia, może wskazać terytorium lub terytoria, na których niniejszy Protokół będzie stosowany, i określić zakres, w jakim zobowiązuje się stosować postanowienia niniejszego Protokołu w stosunku do tego lub tych terytoriów.
2. Każde Państwo może w każdym późniejszym czasie w drodze deklaracji skierowanej do Sekretarza Generalnego Rady Europy rozszerzyć stosowanie niniejszego Protokołu na inne terytorium wymienione w tej deklaracji. W stosunku do takiego terytorium Protokół wejdzie w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie dwóch miesięcy od dnia przyjęcia takiej deklaracji przez Sekretarza Generalnego.
3. Każda deklaracja złożona zgodnie z dwoma poprzednimi ustępami może być, w stosunku do jakiegokolwiek terytorium wymienionego w takiej deklaracji, wycofana lub zmieniona przez zawiadomienie Sekretarza Generalnego. Wycofanie lub zmiana stają się skuteczne od pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie dwóch miesięcy od dnia przyjęcia takiego zawiadomienia przez Sekretarza Generalnego.
4. Deklaracja złożona na podstawie niniejszego artykułu będzie uznana za zgodną z ustępem 1 artykułu 56 Konwencji.
5. Terytorium każdego Państwa, na którym stosuje się niniejszy Protokół na podstawie ratyfikacji, przyjęcia lub zatwierdzenia przez Państwo oraz każde terytorium, na którym stosuje się niniejszy Protokół na podstawie deklaracji złożonej przez to Państwo zgodnie z niniejszym artykułem, mogą zostać uznane za terytoria odrębne w świetle odniesienia do terytorium Państwa ujętego w artykule 1.
6. Każde Państwo, które złożyło deklarację na podstawie ustępu 1 lub 2 niniejszego artykułu, może w każdym późniejszym czasie uznać w odniesieniu do jednego lub wielu terytoriów wymienionych w tej deklaracji kompetencję Trybunału do przyjmowania skarg od jednostek, organizacji pozarządowych lub grup, zgodnie z artykułem 34 Konwencji w stosunku do wszystkich lub niektórych artykułów 1-5 niniejszego Protokołu.

ARTYKUŁ 7**Stosunek do Konwencji**

Państwa-Strony uznają postanowienia artykułów od 1 do 6 niniejszego Protokołu za dodatkowe artykuły Konwencji, a wszystkie przepisy Konwencji stosuje się odpowiednio.

ARTYKUŁ 8**Podpisanie i ratyfikacja**

Niniejszy Protokół jest otwarty do podpisu dla Państw-Członków Rady Europy, sygnatariuszy Konwencji. Podlega on ratyfikacji, przyjęciu lub zatwierdzeniu. Państwo-Członek Rady Europy nie może ratyfikować, przyjąć lub zatwierdzić niniejszego Protokołu, jeżeli jednocześnie lub wcześniej nie ratyfikowano Konwencji. Dokumenty ratyfikacyjne, przyjęcia lub zatwierdzenia składa się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy.

ARTYKUŁ 9**Wejście w życie**

1. Niniejszy Protokół wejdzie w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie dwóch miesięcy od dnia, w którym siedem Państw-Członków Rady Europy wyrazi zgodę na związanie się niniejszym Protokołem zgodnie z postanowieniami artykułu 8.
2. W stosunku do każdego Państwa-Członka, które później wyrazi zgodę na związanie się niniejszym Protokołem, wejdzie on w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie dwóch miesięcy od dnia złożenia dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia.

ARTYKUŁ 10**Funkcje depozytariusza**

Sekretarz Generalny Rady Europy notyfikuje Państwom-Członkom:

- a) każde podpisanie;
- b) złożenie każdego dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia;
- c) każdą datę wejścia w życie niniejszego Protokołu zgodnie z artykułami 6 i 9;
- d) każdy inny akt, notyfikację lub deklarację dotyczącą niniejszego Protokołu.

Na dowód czego niżej podpisani, będąc do tego należycie upoważnieni, podpisali niniejszy Protokół.

Sporządzono w Strasburgu, dnia 22 listopada 1984 roku, w jednym egzemplarzu, w językach angielskim i francuskim, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne; oryginał zostanie złożony w archiwach Rady Europy. Sekretarz Generalny przekaze uwierzytelnione odpisy każdemu Państwu-Członkowi Rady Europy.

do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Rzym, 4 listopada 2000 roku

Państwa członkowskie Rady Europy, sygnatariusze niniejszego protokołu, mając na uwadze podstawową zasadę, zgodnie z którą wszystkie osoby są równe wobec prawa oraz są uprawnione do równej ochrony przez prawo; zdecydowane podjąć kolejne kroki wspierające równość wszystkich osób poprzez wspólną gwarancję ogólnego zakazu dyskryminacji umieszczonego w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności podpisanej w Rzymie 4 listopada 1950 r. (zwaną dalej „Konwencją”); potwierdzając, że zasada niedyskryminacji nie powstrzymuje Państw Stron od podejmowania środków wspierających pełną i skuteczną równość, o ile istnieje ich obiektywne i racjonalne uzasadnienie, uzgodniły, co następuje:

ARTYKUŁ 1

Ogólny zakaz dyskryminacji

1. Korzystanie z każdego prawa ustanowionego przez prawo powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie lub z jakichkolwiek innych przyczyn.
2. Nikt nie może być dyskryminowany przez jakiegokolwiek władze publiczne z któregośkolwiek z powodów wymienionych w ustępie 1.

ARTYKUŁ 2**Terytorialny zakres stosowania**

1. Każde Państwo może, w chwili podpisywania albo składania dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia, określić terytorium lub terytoria, do których stosuje się niniejszy protokół.
2. Każde Państwo może, w dowolnym późniejszym terminie, w oświadczeniu złożonym Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy, rozszerzyć stosowanie niniejszego protokołu na każde inne terytorium wskazane w tym oświadczeniu. W stosunku do takiego terytorium, Protokół wchodzi w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie okresu trzech miesięcy od dnia otrzymania oświadczenia przez Sekretarza Generalnego.
3. Każde oświadczenie złożone zgodnie z przepisami ustępów poprzedzających, w odniesieniu do każdego terytorium wymienionego w takim oświadczeniu, może zostać wycofane lub zmienione poprzez złożenie zawiadomienia Sekretarzowi Generalnemu. Takie wycofanie lub zmiana staje się skuteczne pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie okresu trzech miesięcy od dnia otrzymania oświadczenia przez Sekretarza Generalnego.
4. Oświadczenie złożone zgodnie z przepisami niniejszego artykułu jest uważane za złożone zgodnie z przepisem ustępu 1 art. 56 Konwencji.
5. Każde Państwo, które złożyło oświadczenie zgodnie z przepisami ustępów 1 i 2 niniejszego artykułu może, w dowolnym późniejszym terminie, oświadczyć w imieniu jednego lub więcej terytoriów, do których deklaracja ta się odnosi, że akceptuje kompetencje Trybunału do przyjmowania skarg od osób, organizacji pozarządowych lub grup jednostek przewidziane w art. 34 Konwencji, w odniesieniu do art. 1 niniejszego protokołu.

ARTYKUŁ 3**Stosunek do Konwencji**

Państwa Strony uznają postanowienia artykułów 1 i 2 niniejszego protokołu za artykuły dodatkowe Konwencji, a wszystkie przepisy Konwencji będą stosowane odpowiednio.

ARTYKUŁ 4**Podpisanie i ratyfikacja**

Protokół jest otwarty do podpisu dla Państw członkowskich Rady Europy, które podpisały Konwencję. Podlega on ratyfikacji, przyjęciu lub zatwierdzeniu. Państwo Członek Rady Europy nie może ratyfikować, przyjąć lub zatwierdzić niniejszego

Protokołu bez wcześniejszego lub jednoczesnego ratyfikowania Konwencji. Dokumenty ratyfikacyjne, przyjęcia lub zatwierdzenia składa się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy.

ARTYKUŁ 5

Wejście w życie

1. Protokół niniejszy wchodzi w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie trzech miesięcy od dnia, w którym dziesięć Państw członkowskich Rady Europy wyrazi zgodę na związanie się tym Protokołem zgodnie z postanowieniami art. 4.
2. W stosunku do każdego Państwa Członka, które później wyrazi zgodę na związanie się niniejszym Protokołem, wchodzi on w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie trzech miesięcy od dnia złożenia dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia.

ARTYKUŁ 6

Funkcje depozytariusza

Sekretarz Generalny Rady Europy zawiadamia wszystkie państwa członkowskie Rady Europy o:

- a) każdym podpisaniu;
- b) złożeniu każdego dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia;
- c) każdej dacie wejścia w życie niniejszego protokołu zgodnie z artykułami 2 i 5;
- d) każdym innym akcie, zawiadomieniu lub oświadczeniu dotyczącym niniejszego protokołu.

Na dowód czego niżej podpisani, będąc do tego należycie upoważnieni, podpisali niniejszy protokół.

Sporządzono w Rzymie dnia 4 listopada 2000 roku, w językach angielskim i francuskim, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne, w jednym egzemplarzu, który zostanie złożony w archiwach Rady Europy. Sekretarz Generalny Rady Europy przekaże uwierzytelnione kopie każdemu państwu członkowskiemu Rady Europy.

PROTOKÓŁ NR 13

do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach

Wilno, 3 maja 2002 roku

Państwa Członkowie Rady Europy, sygnatariusze niniejszego protokołu, przekonane, że prawo każdego do życia jest podstawową wartością w społeczeństwie demokratycznym i że zniesienie kary śmierci jest niezbędne dla ochrony tego prawa i pełnego uznania wrodzonej godności każdej istoty ludzkiej; pragnąc wzmocnienia ochrony prawa do życia zagwarantowanego przez Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, podpisaną w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (zwaną dalej „Konwencją”); zauważywszy, że Protokół Nr 6, dotyczący zniesienia kary śmierci, podpisany w Strasburgu dnia 28 kwietnia 1983 r. nie wyłącza kary śmierci za czyny popełnione podczas wojny lub w okresie bezpośredniego zagrożenia wojną; zdecydowane podjąć ostateczny krok w celu zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, uzgodniły, co następuje:

ARTYKUŁ 1

Zniesienie kary śmierci

Znosi się karę śmierci. Nikt nie może być skazany na taką, karę, ani nie może nastąpić jej wykonanie.

ARTYKUŁ 2

Zakaz uchylania stosowania zobowiązań

Żadne z postanowień niniejszego protokołu nie może być uchylone na podstawie artykułu 15 Konwencji.

ARTYKUŁ 3**Zakaz składania zastrzeżeń**

Niedopuszczalne jest składanie, na podstawie artykułu 57 Konwencji, jakichkolwiek zastrzeżeń do postanowień niniejszego protokołu.

ARTYKUŁ 4**Terytorialny zakres stosowania**

1. Każde Państwo w chwili podpisania lub składania dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia, może wskazać terytorium lub terytoria, na których niniejszy protokół będzie stosowany.
2. Każde Państwo może w każdym późniejszym czasie, w drodze deklaracji skierowanej do Sekretarza Generalnego Rady Europy, rozszerzyć stosowanie niniejszego protokołu na inne terytorium wymienione w tej deklaracji. W stosunku do takiego terytorium Protokół wejdzie w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie okresu trzech miesięcy od dnia przyjęcia takiej deklaracji przez Sekretarza Generalnego.
3. Każda deklaracja złożona zgodnie z dwoma poprzednimi ustępami może być, w stosunku do jakiegokolwiek terytorium wymienionego w takiej deklaracji, wycofana lub zmieniona w drodze notyfikacji skierowanej do Sekretarza Generalnego Rady Europy. Wycofanie lub zmiana stają się skuteczne pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie okresu trzech miesięcy od dnia przyjęcia takiego zawiadomienia przez Sekretarza Generalnego.

ARTYKUŁ 5**Stosunek do Konwencji**

Państwa Strony uznają postanowienia artykułów od 1 do 4 niniejszego protokołu za dodatkowe artykuły Konwencji, a wszystkie przepisy Konwencji stosuje się odpowiednio.

ARTYKUŁ 6**Podpisanie i ratyfikacja**

Niniejszy Protokół jest otwarty do podpisu dla Państw Członków Rady Europy, które podpisały Konwencję. Podlega on ratyfikacji, przyjęciu lub zatwierdzeniu. Państwo Członek Rady Europy nie może ratyfikować, przyjąć lub zatwierdzić niniejszego protokołu, o ile jednocześnie lub wcześniej nie ratyfikowało Konwencji. Dokumenty ratyfikacyjne, przyjęcia lub zatwierdzenia składa się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy.

ARTYKUŁ 7**Wejście w życie**

1. Niniejszy protokół wejdzie w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie okresu trzech miesięcy po dacie, w której dziesięć Państw Członków Rady Europy wyraziło zgodę na związanie się Protokołem zgodnie z postanowieniami artykułu 6.
2. W stosunku do każdego Państwa Członka, które później wyrazi zgodę na związanie się niniejszym protokołem, wejdzie on w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie okresu trzech miesięcy od dnia złożenia dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia.

ARTYKUŁ 8**Funkcje depozytariusza**

Sekretarz Generalny Rady Europy notyfikuje wszystkim Państwom Członkom Rady Europy:

- a) każde podpisanie;
- b) złożenie każdego dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia;
- c) każdą datę wejścia w życie niniejszego protokołu zgodnie z artykułami 4 i 7;
- d) każdy inny akt, notyfikację lub zawiadomienie dotyczące niniejszego protokołu.

Na dowód czego niżej podpisani, będąc do tego należycie upoważnieni, podpisali niniejszy protokół.

Sporządzono w Wilnie dnia 3 maja 2002 roku, w językach angielskim i francuskim, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne, w jednym egzemplarzu, który zostanie złożony w archiwach Rady Europy. Sekretarz Generalny Rady Europy przekaże uwierzytelnione kopie każdemu Państwu Członkowi Rady Europy.

do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Strasburg, 2 października 2013 r.

Państwa-Członkowie Rady Europy oraz inne Wysokie Układające się Strony Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, podpisanej w Rzymie 4 listopada 1950 roku (zwanej dalej „Konwencją”), sygnatariusze niniejszego Protokołu, zważywszy na postanowienia Konwencji, a zwłaszcza artykułu 19 ustanawiającego Europejski Trybunał Praw Człowieka (zwany dalej „Trybunałem”); zważywszy, że rozszerzenie właściwości Trybunału w zakresie wydawania opinii doradczych wzmocni współdziałanie między Trybunałem i władzami państwowymi oraz ugruntuje wdrażanie Konwencji zgodnie z zasadą subsydiarności; zważywszy na opinię nr 285 (2013) wydaną przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy 28 czerwca 2013 roku; uzgodniły, co następuje:

ARTYKUŁ 1

1. Najwyższe sądy i trybunały Wysokiej Układającej się Strony, wskazane zgodnie z w artykule 10, mogą zwrócić się do Trybunału z wnioskiem o opinię doradczą w istotnych kwestiach dotyczących interpretacji lub stosowania praw i wolności zawartych w Konwencji i jej protokołach.
2. Wystąpienie z wnioskiem o wydanie opinii jest możliwe jedynie w związku ze sprawą toczącą się przed danym sądem lub trybunałem.
3. Sąd lub trybunał składający wniosek powinien go uzasadnić oraz przedstawić istotne elementy podstawy prawnej i stanu faktycznego sprawy.

ARTYKUŁ 2

1. Na podstawie artykułu 1, zespół pięciu sędziów Wielkiej Izby decyduje o przyjęciu wniosku o wydanie opinii doradczej. Odmowa przyjęcia wniosku zawiera uzasadnienie.

2. W przypadku uwzględnienia wniosku przez zespół pięciu sędziów, Wielka Izba wyda opinię doradczą.
3. W składzie zespołu Wielkiej Izby i w składzie Wielkiej Izby zasiada z urzędu sędzia wybrany z ramienia zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony. W przypadku braku takiego sędziego albo gdy sędzia taki nie jest w stanie zasiadać, funkcję sędziego pełni inna osoba wybrana przez Przewodniczącego Trybunału z listy uprzednio przedłożonej przez tę Stronę.

ARTYKUŁ 3

Komisarz Praw Człowieka Rady Europy oraz Wysoka Układająca się Strona, której sąd lub trybunał wystąpił z wnioskiem o wydanie opinii, mają prawo do składania pisemnych uwag i do uczestnictwa w rozprawach. Przewodniczący Trybunału może, w interesie wymiaru sprawiedliwości, zaprosić każdą Wysoką Układającą się Stronę, która nie jest stroną w postępowaniu, lub każdą zainteresowaną osobę, do przedkładania pisemnego stanowiska i do uczestnictwa w rozprawach.

ARTYKUŁ 4

1. Opinie doradcze zawierają uzasadnienie.
2. Jeżeli opinia doradcza w całości lub w części nie wyraża jednomyślnej opinii sędziów, każdy sędzia jest uprawniony do załączenia opinii odrębnej.
3. Opinie doradcze przekazywane są sądom i trybunałom, które wnioskowały o wydanie opinii doradczej oraz Wysokiej Układającej się Stronie, z której pochodzi dany sąd lub trybunał.
4. Opinie doradcze podlegają opublikowaniu.

ARTYKUŁ 5

Opinie doradcze nie są wiążące.

ARTYKUŁ 6

Wysokie Układające się Strony uznają postanowienia artykułów 1 do 5 niniejszego Protokołu za dodatkowe artykuły Konwencji, a wszystkie przepisy Konwencji stosuje się odpowiednio.

ARTYKUŁ 7

1. Niniejszy Protokół jest otwarty do podpisu dla Państw-Członków Rady Europy, sygnatariuszy Konwencji, którzy mogą wyrazić zgodę na związanie się przez:
  - a) podpis bez zastrzeżenia ratyfikacji, przyjęcia lub zatwierdzenia, albo

- b) podpis z zastrzeżeniem ratyfikacji, przyjęcia lub zatwierdzenia, a następnie przez ratyfikację, przyjęcie lub zatwierdzenie.
2. Dokumenty ratyfikacyjne, przyjęcia lub zatwierdzenia składa się Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy.

ARTYKUŁ 8

1. Niniejszy Protokół wejdzie w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie trzech miesięcy od dnia, w którym dziesięć Wysokich Układających się Stron Konwencji wyrazi zgodę na związanie się Protokołem zgodnie z postanowieniami artykułu 7.
2. W przypadku każdej Wysokiej Układającej się Strony, która w późniejszym czasie wyrazi zgodę na związanie się niniejszym Protokołem, wejdzie on w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie trzech miesięcy od dnia, w którym wyraziła ona zgodę na związanie się Protokołem zgodnie z postanowieniami artykułu 7.

ARTYKUŁ 9

Niedopuszczalne są jakiegokolwiek zastrzeżenia wobec postanowień niniejszego Protokołu, składane na podstawie artykułu 57 Konwencji.

ARTYKUŁ 10

Każde Państwo w chwili podpisania lub w chwili składania dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia, może wskazać, w drodze deklaracji skierowanej do Sekretarza Generalnego Rady Europy, sądy lub trybunały właściwe dla celów określonych w artykule 1, ustępie 1 niniejszego Protokołu. Deklaracja ta może być zmieniona w dowolnym późniejszym czasie w tej samej formie.

ARTYKUŁ 11

Sekretarz Generalny Rady Europy notyfikuje Państwom-Członkom Rady Europy:

- a) każde podpisanie;
- b) złożenie każdego dokumentu ratyfikacji, przyjęcia lub zatwierdzenia;
- c) datę wejścia w życie niniejszego Protokołu zgodnie z artykułem 8;
- d) każdą deklarację złożoną zgodnie z artykułem 10; oraz
- e) każdy inny akt, notyfikację lub zawiadomienie dotyczące niniejszego Protokołu.

Na dowód czego niżej podpisani, będąc do tego należycie upoważnieni, podpisali niniejszy Protokół.

Sporządzono w Strasburgu dnia 2 października 2013 r. w językach francuskim i angielskim, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne; w jednym egzemplarzu, którego zostanie złożony w archiwach Rady Europy. Sekretarz Generalny Rady Europy przekaze uwierzytelnione odpisy każdemu z Państw-Członków Rady Europy oraz innym Wysokim Układającym się Stronom Konwencji.

W serii Prawa Człowieka i Prawo Międzynarodowe ukazały się:

- Nr 1. *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne*, red. Elżbieta Karska, Warszawa 2013.
- Nr 2. *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym*, red. Elżbieta Karska, wyd. 1, Warszawa 2013; wyd. 2, Warszawa 2014.
- Nr 3. *Globalne problemy ochrony praw człowieka*, red. Elżbieta Karska, Warszawa 2015.
- Nr 4. *Vita Zagórowska, Status prawny Tatarów krymskich*, Warszawa 2015.
- Nr 5. *Paweł Jaros, Prawo dziecka do rodziców (odpowiedzialności rodzicielskiej) w kontekście polskich zobowiązań międzynarodowych*, Warszawa 2015.
- Nr 6. *Elżbieta Hanna Morawska, Zobowiązania pozytywne państw-stron Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Warszawa 2016.
- Nr 7. *Uchodźcy. Aktualne zagadnienia prawa i praktyki*, red. Elżbieta Karska, Warszawa 2017.
- Nr 8. *Łukasz Dawid Dąbrowski, Przestępczość korupcyjna w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2018.
- Nr 9. *Bartłomiej Oręziak, Cyberprzestępczość w aspektach proceduralnych. Dowody elektroniczne a nowoczesne formy przestępczości*, Warszawa 2019.
- Nr 10. *Uchodźstwo XXI wieku z perspektywy prawa międzynarodowego, unijnego i krajowego*, red. Elżbieta Karska, Warszawa 2020.

